

JAHRBUCH

**DES GRAF KLEBELSBERG KUNO INSTITUTS
FÜR UNGARISCHE GESCHICHTSFORSCHUNG
IN WIEN**

UNTER MITWIRKUNG

† ÁRPÁD VON KÁROLYI'S UND DÁVID ANGYAL'S

REDIGIERT

VON

DIREKTOR JULIUS MISKOLCZY

X. JAHRGANG

MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE
DER WISSENSCHAFTEN

BUDAPEST, 1940.

**A GRÓF KLEBELSBERG KUNÓ
MAGYAR TÖRTÉNETKUTATÓ INTÉZET**

ÉVKÖNYVE

† KÁROLYI ÁRPÁD ÉS ANGYAL DAVID

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

MISKOLCZY GYULA

IGAZGATÓ

X. ÉVFOLYAM

**A
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÁMOGATÁSÁVAL**

BUDAPEST, 1940.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

M 10.769/10:2

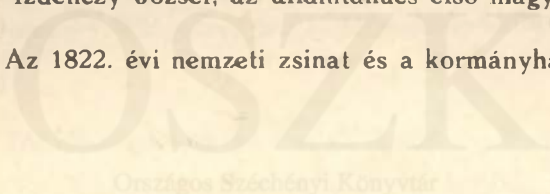
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
W 5610/46
LELTÁR SZÁM

A kiadásért felelős: Dr. Miskolczy Gyula
Wien, VII., Museumstrasse 7.

17850 Sárkány-nyomda r.-t. Budapest, VI., Horn Ede-u. 9. Tel.: 122-190, 326-066.
Igazgatók: Wessely Antal és Wessely József.

TARTALOM

<i>Miskolczy Gyula: Károlyi Árpád †</i>	1
<i>Ernusz Johanna: Die ungarischen Beziehungen des Hugo Blotius</i> .	7
<i>Strada Ferenc: Izdenczy József, az államtanács első magyar tagja</i> .	54
<i>Ritsmann Pál: Az 1822. évi nemzeti zsinat és a kormányhatóságok</i> .	150

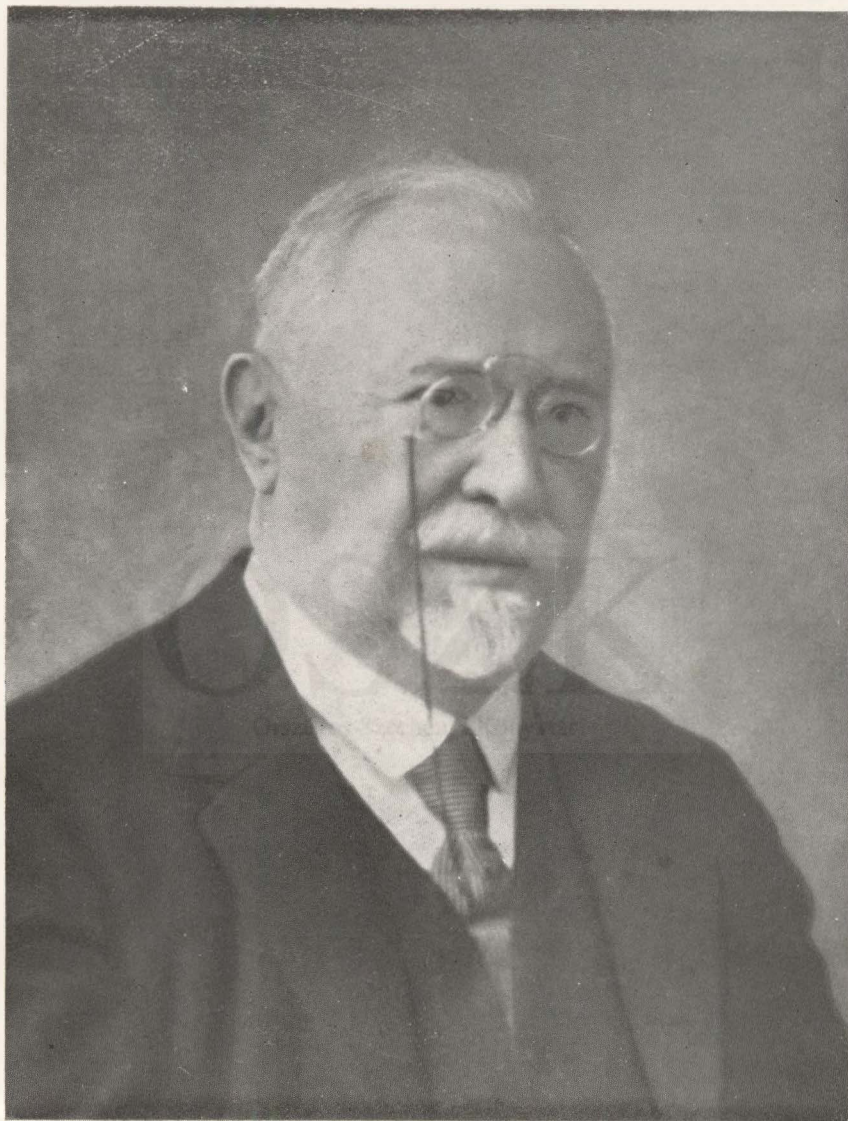

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

INHALT

<i>Julius Miskolczy: Árpád von Károlyi †</i>	1
<i>Johanna v. Ernuszt: Die ungarischen Beziehungen des Hugo Blotius</i>	7
<i>Franz Strada: Joseph v. Izdenczy, das erste ungarische Mitglied des Staatsrates</i>	54
<i>Paul Ritsmann: Die Nationalsynode von 1822 und die Regierungsbe- hörden</i>	150

KÁROLYI ÁRPÁD 1853—1940.

KÁROLYI ÁRPÁD †

1940. október 26-án budapesti visszavonultságában meghalt Károlyi Árpád, akinek nevét büszkén hordozta címlapján Évkönyvünk. Sokan gyászolják eltávoztát; sokan gondolnak emlékére szeretettel és megindultsággal, mert nemcsak nagy tudós volt, hanem nemesszívű ember is. Emlékezetét „ércnél maradandóbb” alkotások őrzik és emberi szívek meleg érzései ragyogják be. Tudományos társulatok, hazai és külföldi intézmények, a magyar történettudomány és az egész szellemi élet nehezen pótolható veszteséget látnak elhunytában, de a gyászolók között talán első helyen állanak a bécsi magyar kulturális intézmények, — főleg a Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet, — melyek neki köszönhetik létüket, szellemi célkitűzésüket, működésük irányát és erkölcsi rendjét.

Az intézmények életében két mozzanat játszik egyenrangú elhatározó szerepet: létük szellemi megfogantatása és a gondolat megvalósítása. Gróf Klebelsberg Kunó nagy nemzetnevelő elgondolásai között előkelő helyet foglalt el az a meglátás, hogy a nemzeti önismeret öntudatosabbá tétele végezt átfogóan meg kellene szervezni egy intézet keretében a kutatómunkát Bécsben, az ottani hatalmas közgyűjtemények, első sorban a levéltárak és a könyvtárak páratlanul gazdag magyar vonatkozású anyagának összehordására és feldolgozására. Ma már alig dönthető el, hogy mekkora volt ezen felismerésben Károlyi Árpád tanácsadó szerepe. Az eszme ugyanis kézenfekvő volt, s inkább csak azon lehet csodálkozni, hogy ily későn merült fel a magyar tudománypolitikában. Különösen ismert tény volt ugyanis a bécsi közgyűjtemények alapos ismerői előtt, hogy a négy évszázados Habsburg-uralom életbevágó fontosságú kormányintézkedéseinek és elvi jelentőségű döntéseinek emlékeit a monarchia központi hatóságainak bécsi levéltáraiban kell keresnünk, míg a magyarországi iratanyag a megvalósítás, az életbe-lendítés emlékeit őrzi,

s a két különböző természetű emlékkincs csak együttes feldolgozás esetén szolgáltathat pontos történeti képet. A magyarság nemzetközi helyzete, életlehetőségének meghatározása a Habsburg-birodalom keretében, világpolitikai állása és a Duna-medence többi népéhez való viszonya: mindez olyan kérdéscsoportot alkot, amely a magas politika működésében és eszközeiben jutott kifejezésre, s mint magas politika csakis a Bécs-örizte emléktárgyból hámozható ki. Akik Károlyi Árpádot közelebbről ismerték, tudták, hogy ő mindezekkel a problémákkal régen tisztában volt, de tisztába jött vele Klebelsberg Kunó átható erejű intelligenciája is. A terv megvalósítására a legalkalmasabb magyar ember Károlyi Árpád volt.

A Bécsi Magyar Történetkutató Intézet felállítása a régi monarchia összeomlásával lépett igazában a szükségszerű megvalósítás időszakába. Elhatározó jelentősége volt ugyanis annak a körülménynek, hogy az új német-osztrák állam vezetősége a kutatás előtt megnyitotta minden levéltárának egész anyagát, időbeli elhatárolás nélkül. Ezentúl már nem annak eldöntése volt fontos, hogy alakul-e Magyar Intézet Bécsben, hanem az, hogy mikor alakul meg, mivel az összeomlás-szülte katarzishangulat fokozta a hagyományos elméletektől mentes önismeret vágyát; ezenfelül a pillanat parancsoló szükségének bizonyult, hogy bizonyos kérdéseket, amelyeket ellenségeink megtévesztő előadásban kihasználhattak volna ellenünk ellenszenv keltésére, a megingathatatlan igazság fényénél mutassunk be, s ekként igazoljuk multunkat, egyszersmind készítsük elő jövőnket. Az már bizonyára nem Klebelsberg s egész bizonyosan nem Károlyi Árpád mulasztásának tudható be, hogy a mai napig is alig történt valami a Történelmi Intézet nagyértékű — a modern történetirodalomban szinte páratlan jelentőségű — kiadványainak a külfölddel való megismertetésére.

A kutatómunka megszervezésének, programjának és módszerének kidolgozásában, s ezzel, nyugodtan elmondhatjuk, a magyar történetírás új utakra vezetésében három magyar tudósnek volt döntő szerepe: Károlyi Árpádnak, Szekfű Gyulának és Eckhart Ferencnek. Alkalmasabb embereket nem is lehetett volna találni e feladat megoldására. Károlyi Árpád évtizedeket töltött volt mint tisztviselő, majd 1913-ig mint igazgató a bécsi Állami Levéltárban; Szekfű Gyula ugyanazon intézménynek, Eckhart Ferenc pedig gazdasági- és településtörténetünk gazdag bányájának, az Udvari Kamara levéltárának volt hivatalnok a összeomlásig. Nagyarányú tudományos felkészültségük, műveltségük, módszeres iskolá-

zottságuk és mindezekeken felül a bécsi levéltári anyagnak apró részletekig menő ismerete képesítette őket a kiterjedt területű magyar történeti kutatások megszervezésére. Szekfű Gyula és Eckhart Ferenc közreműködésével Károlyi Árpád dolgozta ki azt a sokoldalú megalapozottságot és tisztánlátást hirdető programot, amelynek megvalósítása a Történeti Intézet hivatása lett.

Másra, mint Károlyi Árpádra nehéz is lett volna gondolnia Klebelsberg Kunónak a bécsi kutatómunka végleges megszervezésében. A régi monarchiában betöltött előkelő állása, tudományos hírneve és szeretetreméltó egyénisége egyaránt biztosította számára az osztrák szellemi élet vezetőinek megbecsülését, sokszor személyes barátságát és együttműködésre való készségét. Ezt az együttműködésre való hajlandóságot fokozta a közöttük tudományos alkatban meglevő bensőséges rokonság, hiszen Károlyi ugyanannak a hírneves osztrák történetkutató intézetnek (az Institut für österreichische Geschichtsforschung-nak) volt az első magyar tagja, amelyben az újabbkori osztrák történetírás legkiválóbb képviselői nyerték úgyszólván kivétel nélkül kiképzésüket. Károlyi érdeklődési körét, történeti látását és kutatásának módszerét később is befolyásolta az a tudományos környezet, amelynek Bécsben előkelő tagja volt. Sickeltől és Arnethtől Ottenthalig, Ottenthaltól a fiatalabb osztrák történet-tudósok köréig számtalan személyi és elvi természetű kapcsolat fűzte Károlyi Árpádot az osztrák történettudományhoz.

Károlyi tudományos fejlődésének és munkáinak ismertetése nem tartozik ugyan ezekre a lapokra, de amikor a Bécsi Magyar Történetkutató Intézet megalkotójáról és hosszú éveken át első vezetőjéről képet alkotunk, mégsem lehet elmulasztani, hogy pár szót ne szenteljünk ennek a kérdésnek is. Mint már fentebb említettük, az a tény, hogy Károlyi a Sickel által vezetett Osztrák Történetkutató Intézetben nyerte volt első kiképzését, mindenesetre meghatározta érdeklődési irányát, mely elsősorban a politikai történetírás és annak forrásai felé fordult, valamint módszerének művei minden sorából kiütöző sajátosságát: a történeti tények minden részletének megvilágítására való lelkiismeretes törekvést és a forráskritika hibátlan finomságú kezelését. Tudásvágya határtalan volt; késő öregségéig, mondhatni halála napjáig éber figyelemmel követte mind a hazai, mind a külföldi, főleg a német nyelvű tudományos irodalmat. Széleskörű érdeklődése és csodálatraméltó munkaereje rendkívüli olvasottság megszerzésére képesítette, de egyszersmind tudományos módszerének folytonos korszerűsítésére is, ami a korabeli történetíróknál (talán az

egy Tagányi Károlytól eltekintve) szinte magábanálló jelenség volt. Igaz, hogy fejlődésében nem tette meg az utolsó lépést, s pozitivista maradt törekvéseiben és tudományos módszerében egyaránt, de mindez csak előnyére szolgált az új intézetnek és azoknak a kutatóknak, akiknek szerencsájük volt az ő irányítása mellett dolgozniok. Előítélettől mentesen megállapítható, hogy a magyar történetírásnak elsősorban éppen arra volt szüksége újkori történetünk elhanyagolt területének felkutatásában, amit a pozitivista irányú módszer és érdeklődés biztosított számára: a tényeknek lehetőleg széles nézőpontból való felkutatására és pontos előadására. Egyébként is az intézet munkaelőirányzatának súlypontja az iratkiadás volt; ehhez csak másodrangú tényezőként járult az összekötő és hermeneutikus jellegű bevezetés elkészítése.

A fejlemények később bebizonyították, hogy Károlyi Árpád leglényegesebb képesítésének a Bécsi Történetkutató Intézet munkája irányításában és szerencsés kifejlesztésében levéltárnok voltát tekinthetjük. A bécsi levéltárak mélyreható ismeretének birtokában biztos kézzel vezette a kutatókat munkájukban, s az évtizedes levéltári hivatásban kifejlett ösztönnel és képzettséggel adott irányítást az újkori anyagban nem egyszer oly keserves forráskritika elvégzésére.

Hétköznapiak tűnhetnék fel azok szemében, akik az ő intézetében dolgoztak, ha megkísérelnék a szokványos dicsérő szavakkal való megemlékezést Károlyi Árpádról mint a Történeti Intézeti igazgatójáról. Hiszen halhatatlanná tette igazgatói működésének emlékét a „Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai”: „Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris”-nak hatalmas, nagyobb és boldogabb nemzetek legújabbkori történetírásában is szinte páratlan kiadványsorozata. Ezekből a kiadványokból kitűnik, hogy milyen lelkiismeretesen fogott a gazdag program megvalósításához. Az olvasó hamarosan rájön arra is, hogy mennyi fáradtsággal, ösztönzéssel, de egyben tapintattal és bölcseséggel kellett annak az igazgátónak hivatását teljesítenie, aki néhány esztendő alatt ennyi egységes szellemű, egységes módszerű és világnézetű mű megjelenését készítette elő. Minden kötetben csak egy név áll, a szerzőé, pedig a legtöbb műnél mintha ez igazságtalan volna; a legtöbb szerző neve mellett ott állhatna az öreg igazgatóé is, akihez a kutató oly sok ízben fordult tanácsért, ha felvilágosítást kellett kérnie az irodalomról vagy módszerről, aki útbaigazította levéltári kutatásában, figyelmeztette a hiányokra, óvta az elhamarkodott ítéletektől, akárhányszor formaságtól mentes, kedves humorú beszélgetésekben segítette át a nehézségeket okozó részletek

kidolgozásán, mindig figyelmesen és mindig tapintatosan, ügyelve a fiatalabb kutatók önérzetére. Úgy emlékezünk vissza reá, mint aki atyai kezébe vette a gondjaira bízott fiatal tudós kezét, s elvezette a helyes meglátáshoz, amelyet csak az ő kultúrákat átfogó műveltsége, tapasztalata és csalhatatlan tudósérzéke sejtett meg. Ez is egy módja a halhatatlanságnak, talán az egyetlen, amelyet egy tudományos intézet igazgatója biztosíthat magának. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai nemcsak elgondolásukban, hanem létrejöttükben is magukon viselik Károlyi Árpád szellemét, világnézetét és tudományos módszerét. Ez az egység alkotja az egész sorozatnak legfőbb erényét.

Ténylegesen Károlyi Árpád volt a Bécsi Történetkutató Intézet vezetője megalakulásától kezdve, ha hivatalos igazgatói megbízatása később, 1922. július 1-én kelt is. 1924. december 31-én újabb megbízással tisztelte meg gróf Klebelsberg Kunó bizalma: a bécsi magyar kulturális intézmények (Történetkutató Intézet és Collegium Hungaricum) kurátori tisztével. Ezzel a második megbízatásával kapcsolatban külön fejezetet kellene szentelni Károlyi Árpádnak, az adminisztrátornak, s ez a fejezet aligha válnék kevésbé díszére emlékének, mint a tudományos vezetőségről szóló. Károlyi Árpád mint a bécsi Állami Levéltárnak előbb helyettes, majd tényleges igazgatója megismerkedett az osztrák igazgatás régi nemes tulajdonságaival, a pontossággal, lelkiismeretességgel, a személyi kérdéseken felülemelkedő ügy- és tárgyszeretettel, amely azonban nem tesz gépiessé és nem veszi el a humánus iránti érzéket. Ő azon kevés, különösen Magyarországon igen kevés számú vérbeli tudósok közül való volt, akik belátták, hogy egy tudományos intézmény jó megszervezése és eredményes igazgatása legalább akkora érdemet jelent a tudomány szolgálatában, mint eredeti művek írása. Nemcsak megértette az igazgatás szükséges és fontos voltát, hanem szeretett is igazgatni. Nagy érdemeit újakkal tetézte, amikor a volt magyar gárda bécsi palotájának a tudomány szolgálatába állításánál Lábán Antal, a Collegium Hungaricum derék volt igazgatója mellé állott bölcs tanácsaival, minden komolytalan külsőséget megvető, európai színvonalú elgondolásaival és higgadt tárgyilagosságával. Klebelsberg ismerte Károlyi Árpád becses adminisztratív tulajdonságait, s teljesen megbízott úgyszeretében; tudta, hogy a bécsi talajon talán csupán ő rendelkezett a szükséges tulajdonságokkal a jó igazgatás megszervezésére, egyszersmind a zsenge intézmény tudományos életének beiktatására az idegen tudományos környezetbe. Volt valami mélyen megható, szinte a tragikum szélén járó abban az önfeláldozás-

ban, amellyel a testileg már fáradni kezdő tudós, bár sietnie kellett volna, hogy töretlen szellemének felgyülemlett mondanivalóit a magyar tudomány előtt kitárja, éjet nappallá téve vállalkozókkal tárgyalt, hatalmas összegekről szóló végnélküli számadásokat vizsgált át, és ontotta a levelek százait hatóságokhoz, társaságokhoz, jöllehet tisztában volt vele, hogy munkájával még csak elismerést sem igen fog aratni. Az ő erkölcsi nagyságára volt szükség, hogy magas korban ilyen nehéz munkát vállaljon és oldjon meg. Fájdalmas veszteség a magyar történetírásra, hogy Károlyi nem adhatta ki megcsodált akribiájával az Országgyűlési Emlékek újabb kötetét, vagy hogy nem készült el az ő széles látókörével és mély tudásával az első magyar felelős magyar minisztérium története — az összegyűjtött anyag egy töredékéből készült kitünő műve gróf Batthyány Lajos pöréről ízelítőt ad a veszteség nagyságáról —, viszont létrejött a magyar kultúrának egy hatalmas bástyája nyugaton, a hozánk térben és formában legközelebb álló műveltségi központban, mérhetetlen hasznára a magyar kultúra fejlődésének.

A Bécsi Magyar Történetkutató Intézet, legalább egyelőre, túlhaladt hőskorán, a legbehatóbb és leggyümölcsözőbb működés korszakán, mikor Károlyi Árpád 1928. március 17-én kiengedte kezéből a vezetést. Közel 80 éves volt, amikor 1931. szeptember 30-án megkapta felmentését a kurátori tisztség alól is. Azután hazament, hogy életének utolsó éveit hazai környezetben töltve, folytonos munkában készüljön a halálra. A volt gárdapalotának, ma a bécsi magyar közművelődési intézmények székhelyének még a kövei is róla beszélnek. Az ő páratlan munkakészségének, önfeláldozásának és tudásának gyümölcseként művelt európai színvonalon álló, jól megszervezett, szigorú munkaerkölsű intézetek működnek azon a helyen, ahol valamikor Bessenyei György álmódott a magyar szellemerő és nyugai műveltség találkozásáról, s a magyar nemzet csinosodásáról. Ennek az álomnak megvalósításáért sokat tett a nemes egyéniségű Károly Árpád; tisztább magyar érzéssel még alig egyesített valaki több és értékesebb nyugati kultúrát. Ez a hivatás szállott át róla hagyományul azokba az intézményekbe, amelyek szellemének örökösei.

Miskolcgy Gyula.

DIE UNGARISCHEN BEZIEHUNGEN DES HUGO BLOTIUS.

Beiträge zur Geschichte des Humanismus in den Donauländern
aus dem Briefwechsel eines Wiener Humanisten im XVI. Jahrhundert.

Einleitung.

Hugo Blotius wurde 1533 in der niederländischen Stadt Delft geboren.¹ Auf den Studienreisen seiner Jugendjahre hielt er sich in Paris, in Rom sowie in Straßburg auf und erlangte an der Universität Löwen den Titel eines Doktors beider Rechte. Hierbei hatte er sich eine umfassende Bildung und die Freundschaft zahlreicher hervorragenden Humanisten seiner Zeit erworben. In den Jahren um 1570 begab er sich nach Wien, um am kaiserlichen Hofe sein Glück zu versuchen. Hier machte er die Bekanntschaft des Bischofs Johann Listhy, der damals als Leiter der ungarischen Hofkanzlei eine einflußreiche Stellung in der kaiserlichen Residenz innehatte. Listhy vertraute Blotius die Erziehung seines Sohnes an und sandte beide im Jahre 1571 auf eine mehrjährige „Peregrination“ nach Italien. In Italien kam der niederländische Gelehrte durch seinen Zögling in Verbindung mit zahlreichen ungarischen Studenten, die später in der Politik Rollen von Bedeutung spielten. Während ihrer ein Teil

¹ Eine kurze Biographie des Hugo Blotius verfaßte Ferdinand Mencsik in ungarischer Sprache: „A Páduában tanuló Blotz Hugó levelezése erdélyi és magyarországi barátáival.“ („Der Briefwechsel des Hugo Blotz mit seinen siebenbürgischen und ungarischen Freunden während seiner Paduaner Studienzeit.“) (1571—74) Erdélyi Múzeum (Siebenbürgisches Museum) XXVII. Band, 1910, I. Heft; ausführlicher von demselben Verfasser: „Blotz Hugó levelezése a magyarokkal“ („Der Briefwechsel des Hugo Blotz mit Ungarn“) „Történelmi Tár“ („Historisches Magazin“), 1907. Der erst erwähnte Aufsatz enthält den Briefwechsel Blotius', den er mit einigen ungarischen Humanisten führte, der zweite die Briefe Listhys und seines Sohnes an Blotius. Doch werden wir sehen daß er nicht das gesamte einschlägige Material aus der Handschriftensammlung bringt.

kaiserlich gesinnt war wie Andreas Dudits, Emmerich Forgách, Georg Hofmann, Nikolaus Istvánffy, Wolfgang Kendi, Georg Purkircher, Johannes Sámbocki und Anton Verancsics, standen Martin Berzeviczy, Wolfgang Kovacsóczy und später auch Paul Gyulai im Lager Báthory. Mit ihnen korrespondierte Blotius noch geraume Zeit und, solange es die Zeitläufte und ihr wechselvolles Schicksal zuließ, gaben sie einander Rechenschaft über ihr Dasein.

Ende 1574 kehrte Blotius mit seinem ungarischen Schüler nach Wien zurück und erhielt alsbald dank seiner Förderung durch den Bischof die Lehrkanzel für Rhetorik an der Wiener Universität, überdies wurde er Leiter der Bibliothek Kaiser Maximilians.² Selbst dann noch lebte er geraume Zeit im Hause Listhy „in der Walstraße“ und betrachtete den Bischof nach wie vor als seinen höchsten Schirmherrn, der ihm unzählige Male über die größeren und kleineren materiellen Sorgen hinweghalf. Die Jahre, die er bei dem bischöflichen Hofkanzler verbrachte, trugen ihm naturgemäß die Bekanntschaft und sogar die Freundschaft vieler bedeutenden ungarischen Magnaten ein. 1578 heiratete er und verließ wohl erst damals endgültig Listhys Haus, was auch dadurch an Wahrscheinlichkeit gewinnt, daß der Bischof in jenem Jahre starb.

Von nun an nahm das Ordnen der kaiserlichen Bibliothek seine gesamte Zeit in Anspruch. Doch verleumdeten ihn seine Feinde, er verleihe nach allen Seiten hin Bücher, so daß er sozusagen unter Aufsicht gestellt wurde: Richard von Strein erhielt den Auftrag, seine Tätigkeit zu beaufsichtigen. Strein starb 1600 und nach acht Jahren — am 29. Jänner 1608 — folgte ihm Blotius im Tode nach.

Sein reichhaltiger Briefwechsel, der sich über ganz Europa erstreckte und den er eigenhändig in Ordnung hielt, gibt uns auch über seine ungarischen Bekanntschaften und Bezuhugen Aufschluß.³ Weitere Angaben finden sich in seinen Gedenkbüchern mit den handschriftlichen Eintragungen seiner Bekannten sowie in seinen Reisetagebüchern. All dies bietet einerseits einen interessanten Überblick über den ungarischen Hu-

² S. I. Mosel: „Geschichte der Hofbibliothek zu Wien.“ Wien, 1835.

³ Er bewahrte seine Briefe sorgfältig auf. Auf dem Verso vermerkte er nahezu lückenlos das Datum der Absendung und des Eintreffens — hieraus können wir auch ersehen, wie viel Zeit damals die Beförderung eines Briefes erforderte —, den Namen des Absenders und manchmal auch in Schlagworten den Inhalt des Schreibens. (In der Handschriftensammlung der Nationalbibliothek in Wien: Codex 9737^z, cod. 9490, eod. Ser. nov. 362. cod. Ser. nov. 363 — Außerdem: Cod. 9690, cod. 9708 cod. 9386, cod. 9038, cod. 7958, cod. 9645 und cod. 8944.)

manismus des XVI. Jahrhunderts und beleuchtet andererseits manche bis jetzt vielleicht minder bekannte geschichtliche Einzelfrage. Unsere Absicht ist auf Grund dieses handschriftlichen Materiales sowohl darzulegen, wie sich Blotius Schicksal unter der Patronanz seines Beschützers Listhy gestaltete, als auch seine Beziehungen zu der damaligen ungarischen Kulturwelt zu umreißen.

I.

Bischof Johann Listhy und Blotius. — Blotius und der junge Listhy in Padua. — Die Peregrination in Italien. — Blotius läßt sich dauernd in Wien nieder. — Die Anstellung des Blotius. — Blotius und Wilhelm Schwendi. — Die Porträtsammlung des Blotius. — Blotius und Matthias Bornemissza. — Blotius in Köpcsény (Kittsee).

Johann Listhy, Blotius' höchstgestellter Mäzen, war aller Wahrscheinlichkeit nach sächsischer Abstammung.⁴ Der erste bekannte Ahnherr der Familie ist Christoph, der Vater Johanns.⁵ Als Johann Lukrezia Oláh, die Nichte des Erzbischofs heiratete, erwarb er hiedurch Grundbesitz von bedeutenden Ausmaßen. Nach dem Ableben seiner Gemahlin schlug er die priesterliche Laufbahn ein, in der er mit staunenswerter Raschheit emporstieg.⁶

Im Jahre 1571, als er Blotius mit seinem Sohne nach Italien sandte, war er bereits Bischof von Veszprém und ungarischer Kanzler.⁷ Wie aus

⁴ Ein Listhius Joannes Transsylvanus, kaiserlicher Sekretär, schrieb im Jahre 1558 ein Widmungsgedicht zu Sámbockis Ranzanus-Ausgabe. Außerdem erscheint noch in dieser Zeit ein Listhius Cibiniensis, Sebastianus, von dem ein Werk in der Handschriftensammlung zu finden ist: „Stilus cancellariae Hungaricae.“ (Cod. 8471.)

⁵ Näheres über die Familie s. Komáromy A. „Köpcsényi gr. Listi László.“ („Graf Ladislaus Listi von Köpcsény“) „Századok“ („Jahrhunderte“) 1886, S. 32, 122 und Csergheő G.: „Listhy László a költő s a gyilkos két külön személy.“ („Ladislaus Listhy, der Dichter und der Mörder sind zwei verschiedene Personen“) „Századok“ („Jahrhunderte“) 1889, S. 148.

⁶ S. Harmath K.: „Mikor lett Liszthy János győri püspök.“ („Wann wurde Johann Listhy Bischof von Raab?“) „Századok“ („Jahrhunderte“) 1893, S. 544.

⁷ Blotius verewigte es in seinem Album folgendermaßen: „Joannes Listhius, cui sic Sambucus inscripsit litteras: Rev. mo Domino, Domino Joanni Listhio Episcopo Jauriensi summo per Ungariam Cancellario S. Caes. Regiaeque Maiestatis Consiliario Domino Patrono semper observando Pragae. — Sed ipse sibi meo contactu hominis titulos sibi asscribit: J. Listhius Electus Episcopus Ecclesiae Wesprimiensis locique

seinen Briefen hervorgeht, besaß er zwei Söhne: Johann und Stephan, und wahrscheinlich zwei Töchter.⁸ Blotius wurde der Präzeptor des älteren Sohnes Johann. Am 4. Oktober brachen sie von Wien auf. Anton Verancsics verfaßte für sie ein Empfehlungsschreiben an den Gesandten in Venedig, Jacomo Soranzo, worin er diesen bat, dem Sohn seines Freundes Listhy gleichermaßen wie seinem Neffen Faustus Schutz angedeihen zu lassen.⁹ Dem sorgenden Vater genügte dies jedoch nicht; noch im gleichen Jahre schrieb er selbst unbekannterweise an Soranzo, er möge seinen Sohn wohlwollend aufnehmen und seinen Studienfortgang mit Aufmerksamkeit verfolgen.¹⁰

Zugleich mit Blotius und dem jungen Listhy machten sich auch ein gewisser Balthasar Praetorius mit seinem Präzeptor¹¹ und einige Begleiter¹² auf die Reise. Am 2. November 1571 ließ sich der junge Johann Listhy zu Padua als Hörer der Rechte immatrikulieren.¹³

Noch im November jenes Jahres begann der Austausch häufiger und sehr freundschaftlich gehaltener Briefe zwischen Listhy und Blotius, die allerlei Ratschläge und die ängstliche Fürsorge eines umsichtigen und liebevollen, zugleich aber sehr strengen Familienvaters kennen lehren. Nahezu jedem seiner Schreiben schloß er Geldsendungen bei, oder er schilderte, wie er bemüht sei, durch Vermittlung des Gesandten in Venedig, des apostolischen Nuntius und des Gesandten in Florenz gewisse Beträge überweisen zu lassen. Er drang darauf, daß sie nicht maßlos Geld

eiusdem comes perpetuus, Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis Consiliarius et Aulae Cancellarius, etc." (Cod. 9690, fol. 85, und cod. 9708, fol. 200).

⁸ Nach der Aufzeichnung des Blotius war der ungarische Adelige Johann Szunyogh der Ehegatte der Agnes Listhy und dessen Bruder Sophie Listhys Bräutigam, der zu Köpcsény (Kittsee) binnen drei Tagen an Pleuritis verstarb. (Cod. 9690, fol. 251).

⁹ Auch Faustus Verancsics studierte in diesen Jahren zu Padua. S. Veress E. „Fontes Rerum Hungaricarum“ I. Padova. Budapest, 1915, S. 28, 62, 74–78, 81, 82, 197. Später, wie wir sehen, schloß er Freundschaft mit der Familie Blotius. — Verancsics' Brief an Soranzo (Cod. 9737^z) „Történelmi Tár“ („Historisches Magazin“) a. a. O.

¹⁰ S. „Történelmi Tár“ („Historisches Magazin“) a. a. O. S. 203.

¹¹ Listhy war genötigt, diesen Balthasar bereits am 13. Mai 1573 auf dessen Verlangen nach Wien zurückzurufen. Weitere Angaben über ihn besitzen wir nicht.

¹² Nach der Aufzeichnung Blotius': „Iter Vienna Venetias et Patavium per Semproniam et Neapolim Austriae, 1571. Die Octobris IIII. summo mane Vienna cum Jo. Listhio et Balthasare Praetorio discipulo et eius praeceptore ac comitibus aliquot, patris Listii domesticis Edenburgum prorsus proficiscentes, haec sequentia in itinere habuimus obvia..." (Cod. 8944).

¹³ Veress a. a. O. S. 80.

ausgeben aber auch in keiner Hinsicht Mangel leiden dürften und daß sie ihrem gesellschaftlichen Rang entsprechend auftreten sollten. Auch gab er Weisungen für die Erziehung seines Sohnes; er ermahnte ihn zu sittlichem Lebenswandel; Blotius möge ihn nicht allein umherstreifen lassen. Der Leichtsinn der Leute in Italien sei bekannt. Derlei könne auf die Seele eines Jünglings nicht von guter Wirkung sein. Sein Hofmeister solle mit ihm unter vier Augen reden und versuchen, ihn von den sündhaften Verlockungen abzuschrecken. Nicht einmal die ungarischen Kommilitonen sah er gern in der Umgebung seines Sohnes; von ihnen lerne er nur großtuerisches Auftreten und unrichtige Sprechmanieren. Nicht oft genug konnte er wiederholen, einstweilen nicht auf Prunk und Luxus bedacht zu sein, wie es dem Rang und Namen des Vaters entspräche, all dies werde zu rechter Zeit kommen; jetzt sollte sich der Jüngling um die Ausbildung seines Geistes bemühen.

Der bischöfliche Vater eiferte ihn an zur möglichst vollkommenen Aneignung der Rechtswissenschaften, auch sollte er neben der lateinischen die italienische Sprache nicht vernachlässigen. Es mache nichts, schrieb er, wenn er auch die Aussprache der Paduaner erlerne, nur dürfe er nicht mit deutschem Akzent italienisch reden, weil es nichts Furchtbareres für das Ohr gebe. Listhy war mit dem Erzieher seines Sohnes sehr zufrieden, fast in jedem seiner Briefe dankte er ihm für seinen Eifer und versprach, daß er es ihm nicht vergessen werde, auch sollte er später den geziemenden Lohn für seine Dienste erhalten.

So weit ging Listhy in der Fürsorge, daß er für seinen Sohn neben Blotius noch einen Gefährten aufnehmen wollte, der halb Student, halb Diener sein sollte, damit er mit ihm zusammen lerne, und zwar wurde zuerst ein gewisser Badoarius und dann, als dieser sich anscheinend nicht bewährte, der Bruder des Hugo Blotius namens Jakob bestellt. Den Bemühungen der Brüder Blotius schien jedoch, zumindest vorläufig, kein großer Erfolg beschieden. Nach Listhys Ansicht schmierte sein Sohn zwei Jahre nach dem Verlassen Wiens seine Briefe noch häßlicher als zu Anbeginn und Bekannte, die aus Italien zurückkehrten, erzählten, daß sein Söhnchen italienisch eher stottere als spreche. Daher ermahnte Listhy den Sohn, beim Abfassen seiner Briefe an ihn keine fremde Hilfe in Anspruch zu nehmen, denn bei seiner Heimkehr werde sich ohnedies herausstellen, was er wisse; so habe er einen italienischen Brief seines Sohnes an einen Freund zu Gesicht bekommen, er selbst — Listhy — sei imstande, einen besseren Brief zusammenzustümpern, obzwar er kein

Wort italienisch beherrsche. Der jüngere Bruder, der kleine Stephan, studiere bei den Jesuiten in Wien und schreibe schon Gedichte. Wenn es nun sein Kind hier in Österreich unter den Barbaren (!) so weit gebracht habe, was müßte erst der ältere Sohn in Italien leisten! Johann sollte doch seinen Vater in die Lage versetzen, daß er seine Ansicht über ihn nach der Heimkehr verbessern könne. Von all dem Tadel fiel aber nichts auf den Präzeptor; mit der Arbeit des Blotius war Listhy anscheinend durchaus zufrieden. Er bat ihn, die Erziehung seines Sohnes so zu lenken, daß er neben den Anforderungen der guten Sitten und der Hochschulstudien auch denen der *civilitas*, der *humanitas*, der Leutseligkeit und der guten Manieren entspreche, kurzum er solle sich alles aneignen, was die Italiener unter *cortesia* verstünden.

Interessant ist, daß der streng religiöse Bischof für seinen Sohn einen Protestanten als Erzieher wählte. In einem Schreiben vom. 6. Jänner 1573 sprach er, wohlvertraut mit der Auffassung Blotius' in Religionsfragen, voll Nachdruck den Wunsch aus, er sollte mit seinem Sohne keine theologischen Disputationen führen, wie er es ihm ja bereits in Wien versprochen hätte. Er möge darauf achten, daß der Sohn fleißig die hl. Messe höre und die Sakramente den Geboten der Kirche gemäß empfangen, wie es sich für einen Katholiken gezieme. Sofern der Präzeptor dies befolge, werde er in noch höherem Maße seine Gunst erringen. Später rühmte sich Blotius stolz, wie sehr ihm der Bischof vertraut habe.¹⁴

Schon im ersten Jahre ihres Aufenthaltes in Padua schloß sich an Listhy und seine Umgebung der ebenfalls dort studierende Johann Wilhelm Schwendi an, der Sohn des Feldherrn Lazarus Schwendi.¹⁵ Blotius holte in einem Schreiben an den Bischof dessen Erlaubnis ein, daß Schwendi sich ihrem Kreise zugesellen dürfe. Listhy willigte auch ein, weil er, wie er schrieb, dem Urteile des Blotius unbedingt vertraue, legte ihnen aber doch ans Herz, Blotius wolle sein besonderes Augenmerk darauf richten, daß sein Sohn nichts von Schwendis allfälliger Feindseligkeit gegen den Katholizismus aufschnappe. Blotius übernahm auch den Unterricht des Schwendi und von nun an blieben sie während ihres ganzen Aufenthaltes in Italien beisammen. Zu Padua verweilten sie etwa zwei Jahre, bis der Bischof auf Anraten des Blotius die Zustimmung zum Antritt einer Reise unter gleichzeitiger Fortsetzung der Studien gab.

¹⁴ In einem Brief an Balthasar Batthiány. (Cod. 9386).

¹⁵ Über die Schwendis s. Wilhelm Edler von Jankó: „Lazarus Freiherr von Schwendi.“ Wien 1871.

Am 27. Februar 1573 hielten sie sich in Siena auf, am 14. März wieder in Padua und am 26. Juni trug Blotius seinen Namen in die Matrikel der Universität Bologna ein.¹⁶ Im November des Jahres machten sie Rast in Venedig und im Dezember in Pisa. Hier wurde dem jungen Listhy die Rektorswürde angeboten, doch hielt der Vater die Annahme nicht für wünschenswert. Nähere sich doch der Auslandsaufenthalt des Sohnes seinem Ende, mehrfache Gründe sprächen für die Heimkehr und zu Hause harreten seiner schon andere Studien. Auch sonst — schrieb der Bischof — entspräche diese Stellung nicht der gegenwärtigen Lage seines Sohnes, denn wenn auch dem Anscheine nach ehrenvoll, wenn auch mit einer gewissen Würde verbunden, müßte dennoch die Erfüllung der damit verbundenen Aufgaben von den Studien ablenken. Im Jahre 1574 befanden sie sich noch immer in Pisa, obzwar der Bischof Blotius angewiesen hatte, nach Rom zu reisen und dort mindestens zwei bis drei Monate zu verbringen. Später überließ er aber die Wahl des Reiseweges durchaus Blotius und so ging die Fahrt im Februar nach Florenz und von dort nach Siena. Am letztgenannten Orte ist im Album der Natio Germanica die Eintragung des jungen Listhy zu lesen.¹⁷ Erst im April begaben sie sich nach Rom, obwohl der Bischof es gern gesehen hätte, wären sie bereits während der großen Fasten dort verweilt, aber auch so feierten sie Ostern schon in Rom, zu welcher Zeit nach Ansicht Listhys in der Ewigen Stadt so viel zu sehen sei wie anderwärts während eines ganzen Jahres. Abgesehen von einem Ausflug nach Neapel verblieben sie ungefähr bis Ende August in Rom. Dorthin sandte der Bischof noch einige Empfehlungsschreiben, unter anderem an den apostolischen Nuntius und den kaiserlichen Gesandten. Bei diesem Anlaß eiferte Listhy seinen Sohn an, die Bekanntschaft und Freundschaft möglichst vieler einflußreichen Männer zu suchen. Er sollte auch unbekannterweise, selbst auf die Gefahr hin, keine Antwort zu erhalten, Schreiben an die Bischöfe von Eger (Erlau) und Esztergom (Gran) richten.¹⁸ Am 7. September schrieb der Bischof zum letztenmale an Blotius nach Italien. Die Heimkehr hätte, wenn möglich, vor Ende September zu erfolgen, da er wahrscheinlich Anfang Oktober mit dem Kaiser nach Prag fahren müsse, außerdem sprächen mehrere Gründe dafür, daß sein Sohn bis dahin zu Hause einträfe. Er empfahl noch von Rom nach Genua, von dort nach Mailand

¹⁶ Veress a. a. O. S. 83.

¹⁷ Ebenda.

¹⁸ Damals Stephanus Radecius und Anton Verancsics.

und Trient zu fahren,¹⁹ schließlich über Innsbruck auf Inn und Donau zurückzukehren. Diesen Weg hielt jedoch Blotius nicht ein, denn nach seinen Aufzeichnungen gelangten sie von Venedig über Villach, Judenburg, Mürzzuschlag und Schottwien nach Hause. Die Fahrt währte zwei Monate: Oktober und November.²⁰ In Blotius Gesellschaft machte auch Wilhelm Schwendi die ganze Reise mit.

Nach der Ankunft in Wien übersiedelte Blotius ganz in das Haus Listhys und befaßte sich einstweilen weiter mit der Erziehung des jungen Johann. Der Bischof aber vergaß wirklich nicht an sein Versprechen, daß er Blotius mit allen Kräften unterstützen werde. Am 24. Februar 1575 wandte er sich an das Professoren-Collegium der facultas artium an der Universität Wien mit einem Schreiben, worin er Blotius, der drei Jahre hindurch der Pädagog seines Sohnes gewesen sei, für die frei gewordene Lehrkanzel des Thomas Radelius — Rhetorik — empfahl. Nicht nur als Gelehrten, als einen sehr hervorragenden Meister der Redekunst, sondern auch, weil er ein ernster und wertvoller Mann sei, erachte er ihn als den Geeignetsten für diese Stelle. Listhy bot als Gegenleistung seine eigene Einflußnahme an, mit der er stets vor dem Kaiser die Anliegen der Fakultät unterstützen wolle. Diese Fürsprache war auch von Erfolg begleitet: am 24. April 1576 bestieg Blotius die Lehrkanzel für Rhetorik²¹ und trat seine schöne Universitäts-Laufbahn an. Einstweilen jedoch, ins solange er noch keine Kenntnis von dieser Entscheidung hatte, erkundigte sich Listhy vom Hoflager in Prag aus, wo er bereits weilte, auch nach anderen Möglichkeiten. Von dort begann wieder ein in herzlichem Tone gehaltener Briefwechsel Listhys mit dem in Wien verbliebenen Präzeptor. Auch legte er seinem Sohne ans Herz, in gesteigertem Maße über den Gesundheitszustand seines Erziehers zu wachen, als dieser einmal über Halsschmerzen klagte. Der Bischof gab auf Grund persönlicher Erfahrung Ratschläge zur Behandlung dieser Krankheit und warnte

¹⁹ Sie besuchten auch Trient, wo sie von Kardinal Ludwig Madruzzo überaus herzlich aufgenommen wurden, was den alten Listhy mit Wohlgefallen erfüllte. Der jüngere Bruder des Kardinals wollte zu jener Zeit eine deutsche Universität besuchen, weshalb der Kardinal die Frage aufwarf, ob der junge Listhy nicht mit ihm reisen könnte. Der Kanzler aber, der seinen Sohn nicht länger im Auslande wissen wollte, sah diesen Plan nicht gern und wies Blotius an, daß er mit dem Ausdruck seines Dankes diese Anregung mit der Begründung ablehnen sollte, daß Johann noch zu jung für große Reisen sei. (In den Briefen an Blotius vom 15. April und vom 7. August 1574.)

²⁰ Über die italienische Reise führte Blotius ein Tagebuch (Cod. 8944).

²¹ S. J. Aschbach: „Geschichte der Wiener Universität.“ Wien, 1877. Bd. III, S. 365

Blotius, er dürfe Ärzte um keinen Preis der Welt in seine Nähe lassen, insbesondere wenn Instrumente angewendet werden sollten. Der Zögling und das Hausgesinde aber hegten anscheinend für den Erzieher keine besondere Vorliebe und trachteten vielmehr, ihm möglichst viel Ärger zu bereiten. Blotius ließ seinerseits derlei nicht hingehen, sondern berichtete dem Herrn des Hauses über die Kränkungen nach Prag.²² Worauf Listhy unter Betonung seines Wissens um die Pflicht eines gerechten und strengen Vaters Blotius ermächtigte, den Sohn, wann immer er dazu Anlaß biete, zurechtzuweisen, stehe ihm doch trotz des Ablaufes seines Erzieheramtes noch immer das Recht der Erziehung zu, ja, es wurde ihm sogar weiterhin zustehen. Wegen der überheblichen Manieren des Gesindes ersuchte er ihn um Nachsicht, er werde persönlich strafend eingreifen. Dermaßen war der Bischof auf das Wohlergehen Blotius' bedacht, daß er sogar von Prag aus für dessen Weindeputat Sorge trug. Oftmals tröstete er ihn, er möge alle Wohnungssorgen sein lassen; bei ihm könne er Jahre verbringen, so gerne sehe er ihn um sich.

Inzwischen kam natürlich auch die Frage der Anstellung immer wieder zur Erörterung. Da warf Listhy selbst den Gedanken einer kaiserlichen Bibliothekar-Stelle auf, die zwar nicht mit größerem materiellen Nutzen verbunden sei aber immerhin den Weg zu besseren Möglichkeiten eröffne. Ehrenvoller sei es, im Dienste des Kaisers als in dem irgend eines Privatmannes zu stehen. Sehr günstig wäre es für Blotius, könnte er diesen Posten mit der Lehrkanzel für Rhetorik verbinden. Blotius gehorchte diesem Rate und reiste alsbald, wohl von Listhy ermuntert, nach Prag, um seine Sache selbst beim Kaiser zu führen. In dieser Zeit eröffneten sich übrigens mehrere Möglichkeiten für Blotius. Bisher hätten seine Bemühungen, wo immer, stets Zurückweisung erfahren, schrieb er an Listhy, nun aber böte sich mit einemale vier-bis fünferlei Aussicht. Abgesandte aus Straßburg seien bei ihm gewesen, um ihn auf die Lehrkanzel für Rhetorik zu berufen und nun falle ihm die Wahl schwer. Er halte diese Stellung in Straßburg und die Bibliothekarstelle in Wien für die geeignetsten. — Von der Professur in Wien war, wie es scheint, bis dahin noch keine Nachricht zu ihm gedrungen, übernahm er sie doch erst im April 1576. — Aber diese beiden Stellungen seien mit einander unvereinbar. Den Unterricht Johanns werde er im Übrigen fortsetzen. Er meldete dem Bischof, daß sie das erste Buch der Institutionen beendet

²² Alles in allem kamen nur drei Briefe Blotius' an Listhy auf uns. (Vom April und vom 27. Dezember 1575 und vom 14. April 1576 [Cod. 7958].)

hätten; all sein Bestreben gehe dahin, daß der Sohn zu jeder juristischen Frage Stellung nehmen könne. Zugleich berichtete er über die Lage der Familie und lenkte die Aufmerksamkeit Listhys darauf, wie groß die Liebedienerei um dessen Sohn sei. Es sei zu fürchten, daß er sehr verwöhnt werde, wenn der Bischof nicht seine väterliche Gewalt zur Geltung kommen lasse, obzwar er, Blotius, in das eigene Urteilsvermögen des jungen Listhy Vertrauen hege. Besonders klagte er über Havardi, einen Vertrauensmann Listhys, der Johann in der Erwartung schmeichle, daß seiner später einmal eine gut dotierte Position harre, sobald Johann sein eigener Herr sein werde. Ihm gegenüber stellte er sich selbst ins Licht, wolle er sich doch nicht dadurch beliebt machen, daß er ins Gesicht lobe, sondern er sei ein ehrlicher und aufrichtiger Freund, dem das Los des Sohnes immer am Herzen liegen werde.

Noch im Mai desselben Jahres — 1575 — reiste Blotius in Listhys Wagen mit Strozinger nach Prag, der ihn dem Kaiser vorstellen sollte.²³ Damals begann der junge Johann Listhy seinen Briefwechsel mit seinem Lehrmeister.²⁴ Diese Briefe scheinen durchaus nicht die Kritik des vor-
eingingenommenen strengen Vaters zu rechtfertigen, nach dessen Auffassung fast alle Briefe seines Sohnes voll grammatikalischer Fehler wären und er die Buchstaben so schmierte, daß sein kleiner Bruder schöner schriebe.²⁵ Johann berichtete seinem Erzieher, was sich Neues in Wien zugetragen habe und sandte ihm die eingelangten Briefschaften nach. Am 18. Juni beglückwünschte er bereits Blotius, daß seine Sehnsucht nunmehr in Erfüllung gegangen sei; anscheinend erhielt er damals die Bibliothekarstelle, obgleich die Ernennung erst nach einem Jahre erfolgte. Sein Gehalt betrug zu Beginn nur zweihundert Dukaten, was für den Lebensunterhalt nicht ausreichte. Er dürfte wohl aus diesem Grunde noch weiterhin die Professur angestrebt haben. Johann gab seiner Freude darüber Ausdruck, daß sein Präzeptor nach all dem sich endgültig in Wien niederlassen werde. Es scheint, daß das Verhältnis zwischen Lehrer und Schüler sich damals bereits gebessert hatte. Johann schlug seinem Erzieher gegenüber einen ehrfurchtsvollen Ton an und Blotius bemerkte auf der Rückseite eines dieser Briefe, nun habe er ihn zum erstenmale

²³ Über den Verlauf dieser Verhandlung s. Mencsik „Történelmi Tár“ („Historisches Magazin“) a. a. O. S. 199—202.

²⁴ Die Briefe des jungen Listhy s. bei Mencsik „Történelmi Tár“ („Historisches Magazin“) a. a. O. S. 224—227, und Veress a. a. O. S. 204.

²⁵ Listhy an Blotius, 27. August 1575. („Történelmi Tár“ („Historisches Magazin“) S. 202—227.)

seinen Präzeptor genannt.²⁶ Blotius kehrte dann nach Abwicklung seiner Angelegenheiten bald nach Wien zurück.

In eben diesem Jahre kam der andere Schüler des Blotius nach Ungarn, Johann Wilhelm Schwendi, dessen Vater seit 1564 das oberste Kommando der deutschen Truppen in Ungarn führte. Hatte Bischof Listhy das Hauptgewicht auf die geistige Erziehung seines Sohnes gelegt und ihn für den Priesterberuf bestimmt, so sollte Schwendi desgleichen in die Fußtapfen seines Vaters treten. Listhy selbst hatte sich des jungen Mannes, als er aus Italien heimkehrte, liebevoll angenommen. Wilhelm Schwendi vergaß auch als Soldat nicht an Blotius und gab seinem ehemaligen Lehrer in freundschaftlich gehaltenen Briefen Aufschluß über seine Erlebnisse in Ungarn.²⁷ Zuerst schrieb er am 23. März 1575 aus Kassa (Kaschau) und übermittelte den Brief durch den gemeinsamen Bekannten Wolfgang Kendi, einen seinerzeitigen Paduaner Studiengefährten aus dem Kreise um Listhy. Schwendi berichtete Blotius über die Kämpfe mit den Türken; er fühle sich in Ungarn so wohl wie sonst nirgends und bedauere nur, daß Johann Listhy, der „zukünftige Episkopus“ nicht mit ihm zusammen dort einen Monat verbringen könne; es würde dem kleinen verwöhnten Freund nicht zum Schaden gereichen mit dem Kriegsschauplatz nähere Bekanntschaft zu machen. Hätte er gesehen, wie sie „in den Hundstagen“ in voller Rüstung unter heißer Sonne hätten reiten müssen, „es wäre ihm sein feister Balg woll vergangen sein“. Gegen die Türken seien sie als junge Soldaten zwar einstweilen noch nicht eingesetzt worden und Schwendi, der von Kampfeslust brannte, fühle sich so wie ein angeketteter Hund, aber er hoffe, daß das Frühjahr neue Kämpfe bringe. Es wäre traurig anzusehen, schrieb er, wie furchtbar das Elend in diesem herrlich schönen Lande sei. Die Dörfer wären in manchen Gegenden so ausgeplündert, daß man nicht einmal Brot bekommen könne. Die Feldarbeit ruhe überall und er freue sich, sobald er irgendwo zumindest Stroh herbeizuschaffen vermöge, um nicht auf der bloßen Erde schlafen zu müssen. Zum Glück sei er an all das bereits gewöhnt. Er sandte Grüße an sämtliche gemeinsamen Wiener Bekannten. Dieser Brief Schwendis wurde übrigens vom jungen Johann Listhy, der damals in Wien gewiß ein bequemerer Leben führte als sein Mitschüler in Ungarn, aufbewahrt, so lange Blotius sich in Prag aufhielt.

Blotius legte ein reges Interesse für den Türkenkrieg in Ungarn an

²⁶ Am 27. Mai 1575.

²⁷ Sämtliche Briefe sind in deutscher Sprache verfaßt. (Cod 9737²)

den Tag und verfolgte in Anbetracht seiner vielen ungarischen Bekannten das Schicksal des Landes mit geradezu liebevoller Besorgnis. Nachdem er zu Prag die Bibliothekarstelle endgültig zugesichert erhalten hatte, faßte er den Entschluß, die kaiserliche Bibliothek mit den Porträts der hervorragendsten Männer zu schmücken, eine Sammlung, die an Berühmtheit mit der des Paulus Jovius wetteifern sollte.²⁸ Er begann das Sammeln der Bilder bei ungarischen Herren mit der Begründung: „Ordior autem eo libentius ab Hungaria, quod nescio quamdiu fatum illud Regnum sit conservaturum, ut autem quam diutissime conservetur Deum oro, ut etiam posterius mei, alterum Procerum Hungaricorum volumen ad mei imitationem colligere et excudere queant.“²⁹ Die Reihe der Bilder eröffnete natürlich das Porträt des älteren Listhy, dessen Rat er auch erbat, wie er die Frage der kurzen Lebensbeschreibungen lösen sollte, die er den Bildnissen beizugeben beabsichtigte. Listhy begann schon in Prag im August 1575 sein Bildnis malen zu lassen und schrieb in Oktober an Blotius, daß der niederländische Maler mit dem Porträt bereits fertig sei und daß er es ihm nach Pozsony (Preßburg) nachgeschickt habe. Listhy vermittelte auch bei Stephan Fejerkövy,³⁰ der sein Nachfolger auf dem Veszprémer Bischofsitz geworden war, damit er sich für die Galerie des Blotius malen ließe. Fejerkövy hegte auch später Gefühle wärmster Freundschaft für Blotius und, als dieser einen Landsmann, Cornelius Werdenburg, mehrerenorts unterzubringen trachtete, bot ihm Fejerkövy, der damals (1588) bereits Bischof von Nyitra (Neutra) war, sogleich bereitwillig sein Heim an und erwartete beide so bald als möglich, trotzdem, wie er schrieb,³¹ in Ungarn teils wegen der Mißernte der letzten beiden Jahre, teils wegen der türkischen Raubzüge großes Elend herrsche.

Blotius selbst lebte während dieser Zeit nicht in den glänzendsten materiellen Verhältnissen. Er wandte sich an Listhy³² mit der Bitte, ihm fünfzig Thaler nur für drei Monate vorzustrecken, innerhalb dieser Zeit werde er wohl von Schwendi die versprochenen hundert Thaler oder die

²⁸ Dies ist die „Elogia doctorum virorum“, die Kopien der Porträts mit biographischen Beschreibungen bringt. Basileae 1571. — Blotius' Sammlung ist nicht erhalten geblieben.

²⁹ Er schrieb dies in einem Briefe ohne Anschrift vom 29. September 1575, vermutlich an den Bischof von Eger (Erlau), von dem er ebenfalls ein Bildnis erbat. (Cod. 7958).

³⁰ Er figuriert gleichfalls im Album des Blotius. (Cod. 9690).

³¹ Fejerkövy's Brief vom 28. November 1588 (Cod. 9386).

³² Brief vom 27. Dezember 1575 (Cod. 7958).

hundert Dukaten vom Schatzamt erhalten.³³ Er schloß dem Brief³⁴ auch einen Schuldschein bei des Inhaltes, daß alle seine Fahrhabe dem Bischof gehören sollte, falls er nicht nach Erhalt seines Geldes sofort seine Schuld begleiche. Diese drohende Gefahr ereilte Blotius später wirklich und der energische Listhy setzte ihn beinahe unter Curatel.³⁵ Listhy führte damals in Pozsony (Preßburg) die Agenden der Hofkanzlei und berief die Seinen dorthin. In Wien war die Pest ausgebrochen; auch sein Haus wurde befallen. Blotius wäre gern ausgezogen, allein der Bischof gab seinem Verwalter Havardi Weisungen über die Entseuchung; seiner Auffassung nach sei kein Grund zur Besorgnis vorgelegen. Das Haus wäre so groß, daß man es wegen einiger Erkrankungen nicht gleich leerstehen lassen müsse. Es sei schon vorgekommen, schrieb er an Blotius, daß sogar drei bis vier Leute dieser Krankheit zum Opfer gefallen wären, dennoch hätte die Familie das Haus nicht verlassen. Er werde die Seinen auch diesmal anweisen zurückzukehren, sogar er selbst wolle bald heimkommen, tröstete er Blotius, sofern Gott es so füge. Blotius folgte seinem Rate und verblieb einstweilen. Der junge Johann Listhy vergaß indes auch in Pozsony (Preßburg) nicht an seinen Lehrmeister, teilte ihm die dortigen Neuigkeiten mit, erkundigte sich nach seinen Anstellungsangelegenheiten und lud ihn zum Besuche in Pozsony (Preßburg) ein; er gehe seinem Vater sehr ab. Wahrscheinlich leistete Blotius dieser Einladung Folge. Sein Dienstposten fesselte ihn ja einstweilen nicht an Wien, auch tat er in späteren Briefen seines Aufenthaltes in Pozsony (Preßburg) Erwähnung, der ungefähr in diese Zeit gefallen sein mochte.

Die materiellen Sorgen ließen Blotius auch fürderhin nicht in Frieden, geriet er doch in die Hände eines Wucherers, des Matthias Bornemissza von Rogozna.³⁶ Dieser war ebenfalls ein Hofmann, er fertigte seine Briefe als „magister curiae“, arbeitete neben Listhy, weilte mit ihm

³³ Er arbeitete bereits in der kaiserlichen Bibliothek, obgleich er erst am 12. Oktober 1576 ernannt wurde. (S. Mosel a. a. O.) Er erhielt seine Bezahlung vom Schatzamte immer nur mit den größten Schwierigkeiten, was sein Leben ständig verbitterte.

³⁴ S. Mencsik „Történelmi Tár“ („Historisches Magazin“) a. a. O. S. 220.

³⁵ Listhy war nicht nur seinem Sohne gegenüber streng gerecht sondern auch seine Umgebung bekam seine Energie zu fühlen. Besonders später war er oft in verdrießlicher Stimmung, da ihn die Gicht quälte, worüber er selbst Blotius gegenüber häufig klagte.

³⁶ Über ihn finden sich wenig Angaben. S. bei Wolfgang Bethlen „Historia de rebus Transsylvanicis“ Ed. sec. Szeben, 1782 (VI. S. 31). Er war berüchtigt wegen der grausamen Behandlung seiner Leibeigenen. (S. Veress E. „Báthory István király“ [„König Stephan Báthory“]. Budapest, 1937.)

zusammen in Prag und später am Hoflager in Pozsony (Preßburg). Anfangs schrieb er überaus herzlich gehaltene Briefe³⁷ an Blotius und Freundschaft verband ihn mit dem ganzen Hause Listhy; er stand auch im Briefwechsel mit dem jungen Listhy und mit Havardi, dem Gutsverwalter des Bischofs. In Prag wohnte er bei Listhy und sandte von dort Berichte an Blotius über das Befinden des Kanzlers und dessen starke Inanspruchnahme. Um diese Zeit verlor er beide Söhne und er erwähnte, wie sehr der ganze Hof an seinem Schmerz Anteil genommen habe.³⁸ Er erzählte von den Neuigkeiten des Hofes: ein türkischer Abgesandter weile beim Kaiser und es gehe das Gerücht um, Erzherzog Ferdinand sei zum König von Polen gewählt worden. Von Blotius erbat er Mitteilung, falls er etwas darüber erfahre. Übrigens werde auch er bald nach Wien kommen. Erst später dürfte zwischen den beiden Feindschaft ausgebrochen sein. Im Jahre darauf³⁹ schrieb Blotius in einem sehr energisch gehaltenen, beleidigten aber nach gut humanistischem Brauch in blumenreichen Wendungen abgefaßten Briefe dem Bornemissza seine Meinung. Er hätte nämlich Kenntnis erhalten, daß Bornemissza ihn offen schmähte und seinen guten Ruf schädigte; er hätte sogar gehört, daß dieser einen Brief an den Kaiser richten wollte mit der Bitte, die Besoldung des Blotius mit Beschlag zu belegen, da er einen Wechsel über fünfzig Thaler besitze, der im Juli fällig sei. „Improbe et stolidi senex, quid agis?“ brach Blotius los; bisher habe er ihn nur für einen habgierigen Wucherer gehalten, nun aber erkenne er ihn als einen mit allen Makeln behafteten bösen Menschen. Für seine Bosheit würde er sich auf das Schonungsloseste rächen, müßte er nicht auf Listhy Rücksicht nehmen, von dem er sein ganzes Leben lang so viele Wohltaten empfangen habe. Deshalb greife er nur zu einer „Humanistenrache“: er wolle in der Bibliothek die Bücher über Habsucht sammeln, seine eigenen Erfahrungen hinzufügen und nicht nur Bornemissza samt allen seines Schlages dem Gelächter preisgeben, sondern auch einen Dialog verfassen, worin Bornemissza, der alte Wucherer, einem „Schüler im Wuchern“ Ratschläge erteile. Schließlich verfluchte er ihn⁴⁰ und warnte ihn eindringlich, seine Intriguen fortzusetzen, damit die Reue nicht zu spät komme.

³⁷ Cod. 9737z.

³⁸ 23. März 1575.

³⁹ 14. April 1576 (Cod. 7958).

⁴⁰ „Quibus rebus fiet, ut quemadmodum canem scabiosum in sterquilinio iacentem pueri lapillis, virgulis et clamoribus lacessunt, viri vero graviore tamquam

Gleichzeitig schrieb Blotius auch an Listhy, um ihm den ganzen Sachverhalt darzustellen. Er betonte, nur die Ehrfurcht vor dem Bischof halte ihn zurück, sich für die Frechheit Bornemisszas geziemend zu rächen. Der Tatbestand wäre, daß ihm Bornemissza in Prag vierundvierzig Thaler geliehen hätte, wofür ihm sodann Blotius zu Ende des Jahres fünfzig Thaler zurückerstatten müsse. In dem Schuldschein hierüber sei natürlich nicht von Wucher die Rede, sondern ausdrücklich von Darlehen. Unlängst habe ihm Bornemissza in Pozsony (Preßburg) neuerlich zehn Thaler für drei Monate geliehen, wofür er von ihm anfangs Februar zweiundzwanzig Thaler zurückbekommen habe. Offenbar überstiegen diese Zinsen die bei Juden üblichen um ein Bedeutendes. Nicht genug an der Verworfenheit Bornemisszas, das Geld vorzeitig — bei Fälligkeit erst im Juli! — zu verlangen, kränke es ihn, Blotius, noch mehr, daß er seinen guten Ruf gefährde. Er könne es in der Tat nicht verstehen, warum der wetterwendische Alte das Geld so plötzlich zurückfordere. Vielleicht habe er jemanden gefunden, der sich in noch größerer Notlage befindet, so daß er ihm das Geld zu noch höheren Wucherzinsen leihen könne. Der schlaue Greis glaube anscheinend, Blotius werde ihm eher die fünfzig Thaler zurückzahlen, um nur seinen Gläubiger zum Schweigen zu bringen. Er aber werde dem Cerberus nicht das Maul stopfen, damit er nicht belle, schrieb er dem Kanzler, sondern er werde mit der Peitsche der Gerechtigkeit auf ihn losschlagen. Nur seine Armut sei das Hindernis, erklärte Blotius in großem Selbstvertrauen, daß er am Hofe nicht von Tag zu Tag höher geachtet und gewertet werde. Glaube denn Bornemissza wirklich, daß ihm diese Schulden, diese elenden fünfzig Thaler, schaden könnten? Seine Ausgaben überträfen nur deshalb den Voranschlag dieses Jahres, weil die Aufwendungen für die kaiserliche Bibliothek zugenommen hätten. Er habe ja auch Bornemissza, während dessen Aufenthaltes in Wien das Inventar der Bibliothek gezeigt, für die Monate hindurch drei Schreibkräfte hätten beschäftigt werden müssen, anstatt wie früher deren zwei. In Hinkunft werde er sich mit einer einzigen begnügen oder überhaupt verzichten, um die Ausgaben einzuschränken. So werde Bornemisszas Schädigungsabsicht seiner Sache nur zum Vorteil gereichen, denn der Kaiser wünsche, daß das Geld nutzbringend in Umlauf komme. Hiefür könne er, Blotius, seinerseits den Zeugenbeweis antreten und nach

vivum cadaver vitabundi praetereunt: ita te plebs et pueri monstrosam terrae excrementum digitis monstrent exsertaque lingua ludibrio habeant." Ebda.

⁴¹ Cod. 7958.

all dem dürfe er sich geradezu der sicheren Hoffnung hingeben, daß Bornemisszas wegen sein Sold erhöht werde. Man sollte doch endlich einmal verstehen, daß zweihundert Dukaten als Bezahlung für ihn und die Seinen nicht ausreichten. Müßte er ohne einen einzigen Schreiber oder Diener sein Leben fristen, könnte denn dies dem Imperator genehm sein, daß er einen so armseligen Menschen als Bibliothekar beschäftige? Bornemissza werde ihm also keineswegs schaden, stellte Blotius fest, nichtsdestoweniger sei aber seine Böswilligkeit hassenswert.

Die Versicherung des Blotius, daß ihn die Achtung vor Listhy an einem heftigeren Ausfall gegen Bornemissza hindere, war vergeblich, zumindest ließ seine Behandlung seitens des Bischofs darauf schließen. Denn unerwarteterweise datierte er einen Brief an den Kanzler⁴² vom 23. Juli aus der Festung Köpcsény (Kittsee)⁴³, die Listhy in diesem Jahre von Kaiser Maximilian erhalten hatte (1576). Darin bat er in sehr untätigem Tone seinen Mäzen, ihn nunmehr nach Wien zurückkehren und ihm seine beschlagnahmte Habe zurückerstatten zu lassen. Für seine Sündenschuld, in die ihn Zorn und Schmerz, diese beiden üblen Ratgeber gestürzt hätten, habe er voll Geduld und Gehorsam zwei Monate harter Strafe erduldet. In seiner Gereiztheit hatte sich Blotius anscheinend doch nicht zurückhalten können, so daß es der Bischof für richtig erachtete, ihn eine Zeit lang aus Wien zu entfernen. Er war dermaßen bei Listhy in Ungnade gefallen, daß er sich nicht getraute, sein „Gnadengesuch“ direkt an ihn zu richten, er, der früher bei ihm für andere eingetreten war, sondern er bat seinen guten Freund, den Belgier Ellebodus Nicasius, einen Pozsonyer (Preßburger) Kanonikus,⁴⁴ bei dem Bischof von Eger (Erlau)⁴⁵ für ihn einzutreten, der seinerseits bei Listhy alles vermöge. Blotius wurde vom jungen Johann Listhy in die Verbannung begleitet, mit dem ihn nun, da er nicht mehr die Rolle des überlegenen Lehrers spielen konnte, die innigste Freundschaft verband. Johann war nämlich verliebt und Blotius wandte sich neuerlich an Nicasius⁴⁶ mit der Bitte, er möge doch nunmehr, da Blotius' Wort beim Bischof kein Gewicht mehr habe, durch den Bischof von Eger (Erlau) versuchen, auf Johanns Vater einzuwirken, daß dieser seine Einwilligung zu einer Ehe gebe, die hinsichtlich des Vermögens und der Abstammung angemessen wäre; so

⁴² Cod. Ser. nov. 363.

⁴³ Unweit Preßburg.

⁴⁴ Cod. Ser. nov. 363 vom 23. Juli 1576.

⁴⁵ Stephanus Radecius.

⁴⁶ Im oben erwähnten Briefe vom 23. Juli 1576.

sehr fürchtete nämlich Johann seinen Vater, daß er sich nicht getraute selbst mit seiner Bitte an ihn heranzutreten. Ob die Intervention von Erfolg begleitet war, ist nicht bekannt. Feststeht nur, daß sich Johann auch noch zu Beginn des nächsten Jahres in Köpcsény (Kittsee) aufhielt und von hier seinen letzten Brief an den ehemaligen Lehrer schrieb, der zu dieser Zeit schon längst nach Wien zurückgekehrt war. Bei Blotius begannen sich schon die ersten Anzeichen der Gicht bemerkbar zu machen, aber sein Schüler tröstete ihn, daß er trotzdem noch ruhig heiraten könne.⁴⁷ Mit dem Bischof hatte er sich anscheinend versöhnt, wie sich ja auch Johann über ihr gemeinsames Studium in sehr warmem Tone äußerte. Alle Meinungsverschiedenheiten der Jugendzeit waren vergessen: „Certe ego nullam morositatem per totum tempus, quo una fuimus in te, suavissime Bloti, animadverti, ferant et dicant alii, quidquid velint.“⁴⁸ Und weiter im selben Brief: „... sic tibi velim persuadeas, me totum tuum esse, fuisse et fore semper.“

Auch der junge Johann Listhy kehrte dann nach Wien zurück. Hier verbrachte er sein Leben, später wurde er unter die oberösterreichischen Stände aufgenommen, aber auch seine Söhne bekannten sich noch als Ungarn.⁴⁹ Sein Vater, der Kanzler, starb im Jahre 1578 und Blotius, der damals bereits Rektor der Universität war, hielt ihm die Trauerrede.⁵⁰

II.

Blotius und Johannes Sambucus. — Blotius, Martin Berzeviczy, Wolfgang Kovacsóczy und Andreas Dudits. — Blotius und Paul Gyulay. — Blotius und Wolfgang Kendi. — Blotius und Ladislaus Kubinyi. — Blotius und Georg Hofmann.

Durch Listhy machte Blotius die Bekanntschaft des kaiserlichen Historiographen Joannes Sambucus, der sich damals schon endgültig in Wien niedergelassen hatte.⁵¹ Der Kanzler war ihr gemeinsamer Schirmherr, trat aber später eher für Blotius ein, was freilich jene Freundschaft

⁴⁷ Er tat es auch im nächsten Jahre. S. Mencsik „Történelmi Tár“ („Historisches Magazin“ a. a. O. S. 203.

⁴⁸ 21. Jänner 1577 (Cod. 9737).

⁴⁹ S. Veress „Fontes...“ a. a. O.

⁵⁰ Nach Mencsik „Történelmi Tár“ („Historisches Magazin“) S. 201.

⁵¹ Er figuriert in Blotius' Gedenkbuch: „D. Joh. Sambucus, Caes. Maiest. Historicus doctissimus, amicus optimus Viennae.“ (Cod. 9708, fol. 200).

nicht beeinträchtigte. Als Blotius mit Johann Listhy nach Italien reiste, berichtete ihm Sambucus in seinen Briefen über das Befinden des Bischofs.⁵² Dabei bediente er sich im allgemeinen eines herablassenden Tones und erteilte ihm Aufträge. Er bestellte und bezahlte durch Blotius Bücher sowie Plaketten für seine numismatische Sammlung beim Buchhändler Simon in Padua ferner beim Doktor Cavinus, auch machte er auf den wortbrüchigen Spanier Andreas dal Mar aufmerksam, der vier Jahre vorher mit dem Gelde des Sambucus in seine Heimat zurückgekehrt sei, indem er dafür Bücher zu senden versprochen hätte. Er unterrichtete Blotius auch über seine eigene literarische Tätigkeit und ersuchte ihn um vergleichende Untersuchungen in Codices. Mit Aufmerksamkeit verfolgte er den Fortschritt in den Studien des jungen Listhy und gab seiner Freude darüber Ausdruck, auch sandte er einmal im Auftrage des Kanzlers Geld an die Beiden ab.

Am 15. April 1572 begab sich Listhy zur Krönung Rudolfs nach Pozsony (Preßburg), auch Sambucus reiste mit. Das viele Schöne und Wunderbare, das sie sehen durften, ließ in seinem Gedächtnis lebhafte Eindrücke zurück, so daß er später einmal die Geschichte dieser Krönung schreiben wollte. Eines seiner Werke über die Besiegung der Türken, sechzehn Bogen stark, befand sich damals im Druck. Bei Hofe trafen viele ein, die sämtlich Nachrichten aus Ungarn brachten. All dies lieferte dem Historiker reichen Stoff. Sambucus war übrigens vorsichtig und die Nachrichten vom Kriegsschauplatz über kleinere Siege und Niederlagen gab er nur, wenn sie schon bestätigt waren, an Blotius weiter.

Sie empfahlen einander gegenseitig ihre Freunde: Sambucus den Arzt Ursinus — vielleicht Velius? —, der gleichfalls zu Studienzwecken nach Padua ging,⁵³ und Blotius einen Freund, dessen Namen er nicht erwähnte, sowie den 1572 heimkehrenden Paul Gyulai.

Obzwar Sambucus oftmals versicherte, die vielen Gefälligkeiten des Blotius, wenn sich nur endlich einmal Gelegenheit dazu böte, erwidern zu wollen, lehnte er dennoch aufs Entschiedenste ab, als dieser ihn bat, ihm beim Katalogisieren der Bibliothek behilflich zu sein. Indes unterließ er

⁵² Der Brief des Sambucus an Blotius wurde von Mencsik veröffentlicht. „Erdélyi Múzeum“ („Siebenbürgisches Museum“) a. a. O. S. 26, 27, 34.

⁵³ Ursinus gehörte ebenfalls zum Kreise Listhys; auf seine Intervention berief der Bischof Balthasar Praetorius ab, der mit Blotius und den anderen zusammen nach Italien gereist war. Ursinus kehrte inzwischen nach Wien zurück und erbat in Abwesenheit des Blotius die Protektion des Sambucus bei Listhy, um nach Padua zurück zu dürfen.

nicht, die Aufmerksamkeit des Blotius darauf zu lenken, um wie viel früher er die Bücherbestände der kaiserlichen Bibliothek bereits gekannt habe.⁵⁴ Wenn also Blotius einzelne Bücher auszuschneiden oder neue zu erwerben beabsichtige, wolle er ihm dabei an die Hand gehen. Er schlug in diesem Briefe⁵⁵ einen ziemlich bitteren Ton an; offenkundig hatte er selbst Hoffnungen auf diese Stelle gehegt, wie sehr er es später auch leugnete. Als Blotius aus Italien zurückkehrte, nahm er wohl wahr, daß auch Sambucus die Bibliothekarstelle anstrebte, daß er sich sogar für einen aussichtsreicheren Kandidaten als Blotius erachtete, denn dieser gab seiner Besorgnis über die Rivalen Listhy gegenüber Ausdruck, der ihn aber seinerseits beruhigte, daß er von solchen keine Kenntnis hätte (15. Jänner 1574). Auch der junge Listhy schrieb seinem Lehrmeister nach Prag, daß Sambucus neidisch sei, weil nicht er diesen Posten erhalten hätte, und nunmehr fürchte, daß der Ruf des Blotius den seinen in Schatten stellen werde. (18. Juni 1575.) Das viele Gerede kam freilich auch Sambucus zu Ohren, der sich dann in einem Briefe an Blotius wandte, um sich zu rechtfertigen.⁵⁶ Er erklärte, es bereite ihm geradezu Freude, daß der Kaiser jemand anderem die Anfertigung des Bücherverzeichnisses aufgetraut habe. Diesem müßte offensichtlich klar sein, daß ihm, nämlich Sambucus, seine eigenen Bücher eben genug Sorgen bereiten (!). Er empfinde es als Glück, daß Blotius seine Ernennung geradezu als eine Auszeichnung auffasse. Was Blotius darüber gehört hätte, daß er ihn deshalb beneide, so sei dies eine boshafte Erfindung und könne ihre Freundschaft nicht berühren: „Eaque sum animi inductione et amore erga te, ut nullam offensam illabi a me ad animum tuum sis passurus.“ Blotius hätte in wenigen Monaten so viele Gönner sammeln können, lautete weiter der sehr geschickt abgefaßte Brief, daß er ihn dazu nur beglückwünschen könne, während er sich selbst nur anzuklagen imstande sei, denn er habe seit zweiundzwanzig Jahren immer nur zwischen vier Wänden gearbeitet, sich beinahe niemals an den Tisch ansehnlicher Persönlichkeiten setzen können — er vergaß anscheinend Listhy — und solcherart hätte er sich ungewollt nur selbst geschadet. Auch jetzt lebe

⁵⁴ Über die Rolle des Sambucus am kaiserlichen Hofe s. H. Gerstinger: „Johann Sambucus als Handschriftensammler“ Festschrift der Nationalbibliothek in Wien, 1926.

⁵⁵ „Onus aliorum nisi fiat privatim et familiariter, nunquam libenter sustinui...“ schrieb er unter anderem. Blotius trug dann auf die Rückseite ein: „De reiectione oneris recensionis in Bibliotheca Imperatoris remordax.“ (30. August 1575).

⁵⁶ Am 10. September 1575 bemerkte Blotius auf der Rückseite des Briefes: „Purgat se de invidia et odio.“

er auf dem Lande — er wohnte zur Zeit in Mannersdorf — und vor allem nähmen ihn seine Familiensorgen in Anspruch. Würden, die durch Wissen und Verdienst erworben seien, neide er übrigens niemandem. Er wolle, sobald er nach Wien zurückgekehrt sei, Blotius das Ergebnis seiner bibliothekarischen Erfahrungen bereitwilligst zur Verfügung stellen.

Sambucus stöhnte unter noch größeren Geldsorgen als Blotius. Ihm gegenüber beklagte er sich auch später,⁵⁷ daß er vergeblich auf die Anweisung seiner Bezüge seitens des Schatzamtes warte; er habe seine Frau nach Wien geschickt, um der Sache nachzugehen. Gerade Blotius war es, der ihm aus Gefälligkeit Geld auf seine Bücher vorstreckte. Deshalb entschloß sich Sambucus auch später, dem Kaiser einen Teil seiner Bücherei zu verkaufen, den Blotius daraufhin in seine Obhut nahm. Nach dem Tode des Sambucus katalogisierte er sogar dessen gesamte Bibliothek.⁵⁸ Blotius hatte über Sambucus als Historiographen keine sonderlich hohe Meinung, er schrieb am 29. März 1585 an Trautson: „Nihil autem mihi magis mirum videtur, quam nihil fere a nobis scriptorum historicorum fuisse inventum,“ — d. i. im Nachlaß des Sambucus — „cum tot tamen annos historiographi Caesaris nomen gesserit et stipendia ex nomine perceperit. Sed de hisce rebus iudicabunt alii a me prudentiores.“⁵⁹ Nach dem Tode des Sambucus erlangte Blotius auch den Titel eines kaiserlichen Geschichtschreibers, aber viel Bezahlung empfang er gleichwohl nicht in dieser Eigenschaft. Sambucus bezog sechshundert Dukaten im Jahre, er verlange nur deren hundert, schrieb er an Lazarus Schwendi,⁶⁰ wenn er sie doch wenigstens erhalten könnte. Wahrscheinlich trug auch der Einfluß des Sambucus dazu bei, daß Blotius sich mit dem Gedanken zu tragen begann, die Geschichte Ungarns zu schreiben. (Siehe das folgende Kapitel.) Sambucus hegte nämlich den gleichen Plan.⁶¹

In guten freundschaftlichen Beziehungen stand Sambucus zu dem ebenfalls in Padua studierenden Martin Berzeviczy, dem späteren Kanzler Polens. Er erwähnt ihn oft in seinen Schreiben an Blotius. Durch diesen übersandte er ersterem auch einen Brief,⁶² worin er ihn aneiferte,

⁵⁷ 3. November 1575.

⁵⁸ S. Gerstinger a. a. O. und Mosel a. a. O.

⁵⁹ Gerstinger a. a. O. S. 272.

⁶⁰ 6. Dezember 1576 (Cod. Ser. nov. 363).

⁶¹ Cod. 9737 V. 324. Über Sambucus s. H. Gerstinger: „Ein gelehrter Briefwechsel zwischen Wien und den Niederlanden aus dem Zeitalter des Humanismus.“ Deutsches vaterländisches Sonderheft Holland-Österreich. Juli 1922.

⁶² Über den Briefwechsel Berzeviczy—Blotius s. Mencsik, „Erdélyi Múzeum“ („Siebenbürgisches Museums“) a. a. O. S. 30 und 34.

auf dem schön begonnenen Wege fortzuschreiten; er sei eine große Hoffnung Ungarns. Auch Sambucus selbst hielt sich hiezu gehörig. „... ut patriae memor sit moneas," schrieb er an Blotius, ein neuerlicher Beweis für die so umstrittene Nationalität des Sambucus.⁶³ Er freute sich, daß Blotius Berzeviczy in seinen Freundeskreis aufgenommen habe. Dies geschah auf Cratos⁶⁴ und Listhys Befürworten — obzwar Letzterer Blotius des Öfteren ihm gegenüber zur Vorsicht mahnte —, er wünsche, daß er sein großes Wissen bald in den Dienst des Vaterlandes stellen könne. Sambucus konnte damals noch nicht ahnen, daß dies nicht ganz im Sinne seiner Vorstellungen erfolgen sollte.

Berzeviczy verbrachte nur ungefähr ein Jahr in der Gesellschaft um Blotius in Italien.⁶⁵ Er brach am 25. Jänner 1572 von Padua auf und traf am 5. Februar in Wien ein. Bemerkenswert ist, daß er in den ungarischen Kreisen des Wiener Hofes keine Sympathie fand; Listhy, an den er sich naturgemäß wandte, nahm ihn nicht mit Wohlwollen auf, was er zum Teile seinem eigenen Benehmen zuzuschreiben hatte. Über diese Aufnahme des Berzeviczy in Wien schrieb der bei Listhy arbeitende Georg Dietrich⁶⁶ einen interessanten, jedoch zweifellos voreingenommenen Bericht an Blotius,⁶⁷ der Dietrich auftrug, ihm mitzuteilen, wie sich der Besucher vor Listhy über ihn geäußert hätte. Nach Dietrichs Meinung wollte Berzeviczy gerne anstatt des Blotius die Erzieherstelle beim jungen Johann Listhy übernehmen und, da dies nicht glückte, habe er sich haßerfüllt gegen Blotius gewendet, weil er so nicht in Padua bleiben konnte, während er doch diese Betrauung als gewiß erhofft hätte. Der alte Listhy löste weise die Frage derart, daß er sich für Berzeviczys freiwilliges Anerbieten, als Erzieher zu wirken, sehr bedankte, aber leider hätte er seinen Brief nicht rechtzeitig erhalten und so bereits anderweitig Verfügungen treffen müssen. Vor Sambucus hingegen erklärte der Kanzler: „Sieh da, was für ein frecher Mensch das ist, arrogant und feig.“⁶⁸

⁶³ S. Gerstingers angeführte Werke.

⁶⁴ Er war Arzt des Kaisers, ein bedeutender Vorkämpfer des Protestantismus. Im Gedenkbuch des Blotius ist er folgendermaßen verewigt: „Johannes Crato a Craftheim, comes palatinus, intimus medicus, consiliarius Caesaris..." (Cod. 9708).

⁶⁵ Über seinen Aufenthalt in Italien und sein Leben siehe ausführlicher: E. Veress: „Berzeviczy Márton", Budapest, 1911, und Berzeviczy Egyed: „Berzeviczy Márton erdélyi kancellár" („Martin Berzeviczy, siebenbürgischer Kanzler") „Századok" („Jahrhunderte") 1903, S. 564.

⁶⁶ S. Veress: „Fontes..." a. a. O.

⁶⁷ Mencsik, „Erdélyi Múzeum" („Siebenbürgisches Museum") a. a. O.

⁶⁸ S. Veress: „Berzeviczy."

Berzeviczy hätte auch das Erziehungssystem des Blotius bekrittelt, das habe aber auf den Bischof keinen Eindruck gemacht, schrieb Dietrich. Auch hätte Berzeviczy lächelnd auf die oratio des Wolfgang Kovacsóczy, seines ehemaligen Paduaner Zimmerkameraden, herabgeblickt, die auf dem Tische des Bischofs gelegen sei.⁶⁹ Blotius Vorgang wäre richtig gewesen, daß er den Mann seinen Wiener Freunden nur mit Maß empfohlen habe, versicherte Dietrich. Dies gefiel auch Listhy. Dietrich trachtete daher Berzeviczy bei Blotius anzuschwärzen, jedoch wusch er seine Hände in Unschuld, obzwar Berzeviczy seiner Überzeugung nach böse und auf Blotius neidisch sei, ihm schaden könne er aber überhaupt nicht. Berzeviczy schrieb übrigens selbst an Blotius, daß er vor dem Kanzler seine Meinung über die Erziehung von dessen Sohn entwickelt habe, — 16. Februar 1572 — ausführlicher verbreitete er sich jedoch darüber nicht. Wahrscheinlich hatte Berzeviczy von sich selbst eine zu hohe Meinung; war er doch eben aus Italien zurückgekehrt, seine freundschaftliche Beziehung zu Blotius vermochte aber die Zwischenträgerei Dietrichs nicht zu trüben.

Berzeviczy ließ die Briefe des Blotius an Listhy gelangen und, während der Zeit, da der Erstgenannte im Amte des Kanzlers tätig war, korrespondierte Blotius durch seine Vermittlung mit dem Bischof. Blotius übermittelte auch durch Berzeviczy seine Briefe an die Bischöfe von Várad (Wardein) und Esztergom (Gran); letzterer — Anton Verancsics — fand Berzeviczy gleichfalls nicht besonders sympathisch.⁷⁰ Der Neffe des Verancsics jedoch, Faustus, war mit Berzeviczy gut befreundet, sowie auch der Lehrer des Faustus, Joannes Joinus⁷¹ — Johann Joó —, die zu Padua gleichfalls der Gesellschaft des Blotius angehörten. Faustus erwies dem Blotius manchen Freundschaftsdienst⁷² und empfing ihn auch

⁶⁹ Über diese Oratio s. Veress: „Fontes . . .“ a. a. O.

⁷⁰ Der Bischof schrieb an Faustus Verancsics: „Berzeviceum excepi et cumulavi oratione qua optasti; nec respondet iis, quae de se promittit. Vehitur tamen et ipse opinionis suae quadrigis. Illi nos non deerimus, modo in aliquo statu consistat, nec fingat sibi modo hoc modo illud; dum firmo delectu maxime careat, neque propterea assequitur quod affectat. Eruditus satis est; sed iam ad usum rerum et actionum aliquarum accomodare sese deberet.“ Am 17. März 1572 aus Pozsony (Preßburg). (S. Szalay—Wenzel: „Verancsics összes munkái“ („Verancsics' sämtliche Werke“ Magy. Tört. Emlékek [Ung. hist. Denkmäler] II. Kl.. Írók (Autoren) Pest, 1857—75, Band XI. S. 43).

⁷¹ Er studierte von 1569 bis 1575 in Padua; Faustus kehrte inzwischen heim. S. Veress: „Fontes . . .“ a. a. O. Joinus arbeitete später ebenfalls in der Hofkanzlei bei Listhy.

⁷² Ein Brief des Faustus Verancsics an Blotius blieb erhalten (Cod. 9737c).

im Frühjahr 1572 in Venedig als seinen Gast. Damals blieb der junge Listhy eine kurze Weile allein in Padua.⁷³

Berzeviczy berichtete anfänglich Blotius, daß ihn der Kanzler durch seine Freundschaft auszeichne. Im Februar begleitete er ihn auf den Reichstag nach Pozsony (Preßburg), von dessen Verlauf er einen Augenzeugenbericht an Blotius abgehen ließ. Er teilte ihm am 7. April mit, daß sie bald Pozsony (Preßburg) verlassen würden, weil alle Angelegenheiten auf den nächsten Reichstag, nämlich auf den 8. September vertagt worden seien. Da werde man denn auch den neuen ungarischen König Rudolf wählen. Am 16. kam der Kanzler bereits nach Wien und mit ihm zugleich Berzeviczy. Dieser begann eben damals Klage zu führen, wie kalt ihn Listhy behandelte. Er könne es bei ihm nicht durchsetzen, daß er ihm eine Audienz beim Kaiser erwirke. Auch die Gicht quäle den Bischof und so sei er zänkischer denn je. Inzwischen trachtete Berzeviczy den Kanzler mit Georgius zu versöhnen, dem Rektor⁷⁴ des ungarischen Kollegs in Padua, der wegen eines Ausdrucks in einem seiner Briefe beim Bischof in Ungnade gefallen war. Für diesen Georgius verwendete sich übrigens auch Blotius bei Listhy.⁷⁵ Ferner berichtete Berzeviczy dem Blotius, der für jede Nachricht aus Wien dankbar war, darüber, daß Stefan Dobó, seine Freiheit durch Intervention der Erzherzoge wiedergewonnen habe.⁷⁶

Schon damals schrieb er erbittert, daß er nach Hause zurückkehren wolle, denn er habe, nur um einem Rate Listhys zu folgen, zwei ganze Monate ergebnislos versäumt. Doch werde er auch dies mit ruhiger, ausgeglichener Seele ertragen. Man benötige ihn jedoch noch in der Hofkanzlei. Im Mai weilte er wieder in Pozsony (Preßburg) und, obzwar inzwischen Gerüchte verbreitet wurden, er sei bereits nach Siebenbürgen zurückgekehrt, nahm er noch an dem auf Oktober vertagten Reichstag teil. Dietrich schrieb zu dieser Zeit an Blotius, daß Berzeviczy von Pozsony (Preßburg) nach Padua reisen werde.⁷⁷ Sein Aufenthalt in Padua

⁷³ Darauf verweist er in einem Brief an seinen Präzeptor vom 5. April 1572. S. Veress: „Fontes...“ a. a. O.

⁷⁴ Er ist vielleicht mit Georgius Pálfi Ungarus identisch. S. Veress: „Fontes...“

⁷⁵ Georgius schrieb an Paul Zegedy, Oberstallmeister in Toscana, am 8. Februar 1574 (Cod. 9737). Auch Zegedy figuriert in Blotius' Gedenkbuch (Cod. 9708 fol. 81).

⁷⁶ S. darüber Árpád Károlyi: „Dobó István és Balassa János összeesküvésének történetéhez“ („Zur Geschichte der Verschwörung des Stephan Dobó und des Johann Balassa“) „Századok“ („Jahrhunderte“) 1879, S. 398, 488, 564.

⁷⁷ Dietrich selbst war auf dem Reichstag anwesend und schrieb u. a. Folgendes an Blotius: Er sei in Ungarn gewesen, von wo die „oratio elegans et subtilis“ verbannt sei. S. Mencsik: „Erdélyi Múzeum“ („Siebenbürgisches Museum“) a. a. O.

gewinnt dadurch an Wahrscheinlichkeit, daß auch Listhy sich bei Blotius erkundigte, ob Berzeviczy dort sei, er möge beobachten, was er dort treibe, doch sollten sie das Zusammensein mit ihm meiden. Dies teilte der Kanzler Blotius nur im Vertrauen mit und er wünschte von Herzen, daß sich Berzeviczys Angelegenheiten in günstiger Weise weiter entwickeln möchten. Wahrscheinlich berief auch der Fürst von Siebenbürgen, Stephan Báthory, Berzeviczy eben aus Padua und nahm ihn später nach Polen mit.

Berzeviczy war einer der meistgereisten ungarischen Humanisten und er zählte die berühmtesten Gelehrten, die damals in Italien weilten, zu seinen Freunden. Bei Blotius erkundigte er sich häufig nach Pinellus, Paulus Manutius und Gifanius, die seinerzeit alle so herzlich mit ihm verkehrt hätten.⁷⁸ Zum letztenmale schrieb er nach längerem Schweigen im Jahre 1575 aus Gyulaféhervár (Karlsburg) an Blotius. Er beglückwünschte ihn zu seiner Bibliothekarstelle und bat ihn, öfters zu schreiben. Er fragte auch nach dem jungen Listhy, den er in Padua so lieb gewonnen habe. Die alte Feindseligkeit war vergessen und, während Blotius seinerzeit Berzeviczy nur lau bei seinen Wiener Freunden eingeführt hatte, empfahl ihn jetzt Berzeviczy auf seine Bitte warmherzig an Andreas Dudits. Späterhin schienen aber ihre Beziehungen aufzuhören; Berzeviczy verließ bald darauf Ungarn. Blotius vernahm von ihm nur mehr durch seinen Paduaner Zimmerkameraden Kovacsóczy.

Wolfgang Kovacsóczy, der spätere Kanzler Siebenbürgens, studierte ebenfalls, wie Blotius und sein Kreis, in diesen Jahren zu Padua, blieb aber länger dort. Ihm war die Erziehung von Andreas Báthorys Sohn, eines Neffen des Stephan Báthory, anvertraut und er selbst studierte sehr fleißig.⁷⁹ Dieser Student Báthory stand übrigens auch in freundschaftlichen

S. 43. — Er war siebenbürgischer Herkunft, dürfte aber mit dem M. Georgius Diedricius Transsylvanus, der gleichfalls sächsischer Abstammung war und aus Teke stammte, nicht identisch sein. Dieser Diedricius aus Teke war ebenfalls ein guter Freund des Blotius. Wir besitzen aber nur eine Angabe darüber, daß er sich im Mai 1589 auf der Reise von Straßburg nach Padua in Wien aufhielt. Er trug in Blotius' Album folgende Gedenkzeilen ein: „Magnum iter ascendo, sed dat mihi gloria vires, Nec iuvat ex facili lecta corona iugo.“ (Cod. 9645, fol. 408). Ein Brief, den er aus Padua schrieb, kam noch auf uns, (S. Veress: „Fontes...“) u. zw. vom 7. Oktober 1589. Im Jahre 1591 weilte er bereits in Szeben (Hermannstadt) (S. Szabó—Hellebranth, Régi M. Könyvtár. Budapest, 1879, Band III, S. 788—791, II. Band, S. 49 und 224).

⁷⁸ Über seine Verbindungen mit diesen s. Veress: „Fontes...“ und Veress: „Berzeviczy.“

⁷⁹ S. Veress: „Báthory...“ a. a. O.

Beziehungen zu dem jungen Listhy, doch gab der Kanzler Blotius gegenüber oftmals seinen Besorgnissen Ausdruck, weil er gehört hätte, daß der junge Báthory sehr frei in seinen Sitten sei.

Am 23. Oktober 1574 schrieb Kovacsóczy das erstemal an Blotius,⁸⁰ der damals mit seinem Schüler noch in Venedig weilte, eben im Begriffe, ihre Heimfahrt vorzubereiten, und empfahl ihm seinen Landsmann Matthias Poliány,⁸¹ der sich ihnen mit seinem Schüler Gregor Stansith Horváth von Grádec gern angeschlossen⁸² hätte, dem es aber sein Gesundheitszustand nicht erlaubte, bei dem schlechten Herbstwetter eine so lange Reise zu wagen. Blotius sollte Poliány auf jeden Fall mitteilen, wann er die Fahrt anzutreten gedenke.

Am 23. Jänner 1575 meldete er sich wieder mit einem Schreiben bei Blotius, wie eifrig er seinen Studien obliege, und übermittelte durch ihn Grüße an ihre gemeinsamen Bekannten in Wien, an Joannes Joó, Nicasius und den Kreis um Listhy; auch bat er Blotius wiederholt, ihm doch über seine Landsleute, namentlich über Berzeviczy und die Siebenbürger, zu berichten und ihm mitzuteilen, was er irgend Neues über Ungarn erfahre. Blotius bat auch um eine Empfehlung an Dudits⁸³ zuerst Kovacsóczy. Dieser entsprach dem Wunsch und verfaßte an den kaiserlichen Internuntius⁸⁴ ein warm gehaltenes Empfehlungsschreiben, das er vor Absendung Blotius übermittelte. Auf sein Anraten sollte Blotius auch Berzeviczy um ein Gleiches bitten, dessen Empfehlung bei Dudits wertvoller sei als jede andere, wie Kovacsóczy hervorhob. Dieser schrieb noch einigemal durch Blotius an Dudits. Blotius jedoch wandte sich erst viel später brieflich an den kaiserlichen Internuntius und zwar nicht eher, als bis dieser bereits seine Beziehungen zu den „rebellischen“ Freunden

⁸⁰ Seine Briefe an Blotius s. bei Mencsik: „Erdélyi Múzeum“ („Siebenbürgisches Museum“ a. a. O. S. 49.).

⁸¹ Im Album des Blotius steht: „Matthias Poliani Ungarus., praeceptor Gregorii Statsit (sic), sive Horvat, filii Marci Horvat Capitanei praesidii Sigetiensis.“ (Cod. 9690, fol. 121) — S. Veress: „Fontes...“ Band I. S. 83, 84.

⁸² Er erscheint ebenfalls im Album des Blotius. (Cod. 9690, fol. 64) — S. Veress: „Fontes...“ Band I., S. 83, 85, 205 und S. Weber: „Grádeczi Stansith Horváth Gergely és családja.“ („Gregor Stansith Horváth von Grádecz und Familie.“) Késmárk, 1896.

⁸³ In Blotius' Album: „Duditius — Andreas, alias Sbardelatus, olim Episcopus Quinqueecclesiensis. Cui sic inscripsit litteras Wolfgangus Covacciocius: Mag. co Domino Andreae Duditio Consiliario et in Polonia Internuntio S. Caes. Maiestatis etc. domino et patrono S. observandissimo Cracoviam.“

⁸⁴ Cod. 9737z

endgültig gelöst hatte.⁶⁵ Am 12. Februar 1586 schrieb er das erstmal unbekannterweise⁶⁶ dem Gelehrten, obwohl er dies schon längst gern getan aber nach seinem eigenen Bekenntnis nicht zu tun gewagt hätte. Ihm selbst böte sich erst jetzt zum erstenmale Gelegenheit hiezu, weil sein Freund Dr. Cupius nach Krakau reise, wo er seine Studien fortsetzen wolle. Er, der selbst Dudits empfohlen war, bat daher Dudits und ebenso Crato, der sich damals ebenfalls in Krakau aufhielt, dem Doktor zur Seite zu stehen. Weder er noch Cupius wollten ihm zur Last fallen. Beiliegend erlaube er sich ein kleines Werk Erzherzog Maximilians zu überreichen. Das ganze Schreiben ist in sehr untertänigem Tone gehalten; ob es beantwortet wurde, darüber fehlt jede Andeutung.

Am 16. Juli 1575 gratulierte Kovacsóczy Blotius zu seiner Bibliothekarstelle; er freue sich von Herzen, daß sein Freund zu dieser ehrenvollen Position gelangt sei. Doch wisse er nicht einmal, wo sich Blotius gegenwärtig aufhalte, falls er vielleicht nach Prag gereist wäre, sollte er ihm mitteilen, was es dort Neues gebe, weil sie in Padua so weltabgeschieden lebten, daß sie von nichts erführen. Diesen Brief adressierte Kovacsóczy nicht mehr an das Haus Listhy sondern an den kaiserlichen Hof. Am 12. August empfahl er Blotius den aus Padua heimkehrenden Joannes Torbechius und bat ihn, diesen als Freund aufzunehmen. Bei diesem Anlaß erkundigte er sich wieder eingehend nach seinen Landsleuten, fragte, ob Blotius etwas von den Ungarn wisse, die mit ihm zusammen heimgekehrt seien, von Matthias Poliány, Gregor Horváth, vielleicht Joinus und auch von anderen; er möge ihm mitteilen, ob Nicolaus in seine belgische Heimat gefahren sei, und wo sich der junge Listhy aufhalte. Schon damals begleitete er die Ereignisse in Siebenbürgen mit lebhafter Teilnahme und bat Blotius, ihn zu verständigen, wenn ihm etwas zu Ohren käme, denn in Padua gingen allerlei ungewisse Gerüchte um.

Bald kehrte auch Kovacsóczy aus Italien heim. Wir finden ihn im Jahre 1576 bereits bei Stephan Báthory in Krakau zusammen mit Berzeviczy.⁶⁷ Infolge seiner veränderten Lebensumstände geriet er naturgemäß wie auch Berzeviczy ganz außer Fühlung mit dem kaiserlichen Beamten Blotius. Sie wechselten keine Briefe mehr.⁶⁸

⁶⁵ Interessante Daten hierüber sind in der Sammlung Polonica des Wiener Staatsarchivs zu finden. (29. Mai 1576.)

⁶⁶ Cod. Ser. nov. 362.

⁶⁷ S. Veress: „Berzeviczy“ und L. Szádeczky „Kovacsóczy Farkas“ („Wolfgang Kovacsóczy“). Budapest, 1891.

⁶⁸ Auch er erscheint in Blotius' Gedenkbuch. (Cod. 9708, fol. 116.)

Noch ein ungarischer Humanist gehörte zu Blotius' Paduaner Kreise, der später ebenfalls bei Báthory und überhaupt in der Geschichte Siebenbürgens eine bedeutende Rolle spielte: Paul Gyulay (Paulus Julianus), der in Krakau Kovacsóczys Nachfolger neben Berzeviczy wurde.⁸⁹ Kaspar Békes, der überaus reiche, kaiserlich gesinnte siebenbürgische Magnat, hatte Gyulay an italienischen Universitäten ausbilden lassen. Dieser studierte 1570 bis 1571 in Padua; am 18. März 1572 schrieb er aus Wien an Blotius,⁹⁰ daß er am 8. nach einer ziemlich beschwerlichen Fahrt dort angekommen sei. Gleich am nächsten Tage habe er die Briefe des Blotius zu Listhy mitgenommen und berichtet, wie sein Sohn in Padua lebe. Es sei erstaunlich, schrieb er, in welcher guten Stimmung seine Schilderung den griesgrämigen Kanzler versetzt habe, vielfach und herzlich hätte er sich nach den Angelegenheiten des Blotius und seiner Gefährten erkundigt. Auch den Brief des Blotius an den Bischof Thomas Milithius habe er zugestellt, mit dem er am Abend seiner Ankunft genachtmahlte. Sie hätten viel von ihren gemeinsamen Freunden gesprochen. Als Gyulay von Padua aufbrach, borgte ihm Blotius acht ungarische Dukaten, die er ihm dankbaren Herzens aus Wien sofort zurückschickte. Am 23. August war er bereits wieder in Italien, und zwar in Venedig, und teilte seinen Freunden Neuigkeiten aus Ungarn mit. Er habe nämlich von Wolfgang Kendi, der ebenfalls ein Studiengenosse gewesen war, einen Brief erhalten; von ihm wisse er, daß der Pascha von Buda (Ofen) angeblich Abgesandte zum Kaiser entsandt habe. Zu welchem Ende, das wüßten nur der Kaiser und einige seiner Räte. Die Türken hätten Buda (Ofen) und mehrere von den Burgen, die in ihren Händen seien, befestigt. Er bat, Blotius wolle ihn auch verständigen, wenn er von diesen Gerüchten etwas wüßte. Blotius ersuchte um Gyulays neuestes Werk, das dieser auch wirklich voll Bescheidenheit aus Venedig übersandte. Er schicke ihm nicht sein eigenes Exemplar, das nur er selbst zu lesen imstande sei, schrieb er, sondern das des Faustus Verancsics, der es eigenhändig abgeschrieben habe. Zugleich bat er, Blotius möge nur Anordnung und Invention beachten, weil

⁸⁹ Kovacsóczy konnte sich nämlich im Kanzleramte zu Krakau nicht recht eingewöhnen und als der Kanzler des Fürsten Christoph Báthory von Siebenbürgen starb, sandte Stephan Báthory, der König von Polen, Kovacsóczy an seine Stelle. Gyulay trat seinen Posten im Jahre 1578 an und blieb bis zum Tode des Königs im Jahre 1586. (S. Veress: „Berzeviczy“; Szádeczky: „Kovacsóczy“; A. Gárdonyi: „Abafáji Gyulay Pál“ („Paul Gyulay von Abafája“) „Századok“ („Jahrhunderte“) 1906, S. 894.)

⁹⁰ S. „Erdélyi Múzeum“ („Siebenbürgisches Museum“) a. a. O. S. 32.

sein Stil unkünstlerisch sei; er habe sich während der drei Paduaner Jahre in nichts gebessert. Diesen seinen Dialog werde er einmal, sobald er Zeit fände, umarbeiten, er verspreche es. Diesmal sei ihm nur um Blotius Urteil zu tun.

Gyulay kehrte dann aus Venedig nach Siebenbürgen heim und nahm an der regen politischen Tätigkeit seines Gönners teil. Békes hoffte nämlich nach dem Tode Johann Siegmunds im Jahre 1571 mit Hilfe des Kaisers Fürst von Siebenbürgen zu werden. Die Stände wählten jedoch Stephan Báthory.⁹¹ Lange kämpfte er dann noch gegen Báthory, aber seit 1574 stand Gyulay nicht mehr an seiner Seite. 1573 fiel nämlich Fogaras, die Burg des Békes, und Gyulay flüchtete zusammen mit Békes nach Wien. Es hieß zwar, er sei gefangen worden und nicht in der Kaiserstadt eingetroffen;⁹² dem widerspricht jedoch sein Brief vom 8. Dezember 1573 an Dudits,⁹³ worin er erklärte, daß er gezwungen worden sei, seine Heimat zusammen mit Békes zu verlassen.⁹⁴ Békes sei, schrieb Gyulay, der dem Kaiser unverbrüchlich Treue halte, nur durch die rechtzeitige Hilfe des Herrschers gerettet worden. Er wolle keine Folgerungen aus den Gerüchten über die Männer ziehen, die in Siebenbürgen die Oberhoheit des Kaisers anerkannt hätten, sondern er berufe sich darauf, was er gesehen, gehört und erfahren habe. Auf Grund dieser Tatsachen bestehe jedoch kein Zweifel, daß jene, die heute noch die Treue hielten, ihr künftiges Verhalten dementsprechend einrichten würden, wie der Kampf zwischen Békes und Báthory ausfalle. Deshalb lege er es Dudits nahe, dessen Worte so viel beim Kaiser gälten, er möge den Herrscher doch dazu bewegen, einen entscheidenden Schlag gegen die Schurken zu führen. Mit solchen bitter geißelnden Worten gedachte er Báthorys, dem er kaum ein Jahr später in so unbedingter Treue anhängen sollte.⁹⁵

Wie Gyulay den Kaiser durch Dudits anzueifern suchte, in die siebenbürgischen Angelegenheiten energisch einzugreifen, so erbat dasselbe

⁹¹ S. L. Szádeczky: „Kornyáti Békes Gáspár“ („Kaspar Békes von Kornyát“) Budapest, 1887.

⁹² S. Gárdonyi: „Abafáji Gyulay Pál“ („Paul Gyulay von Abafája“). Seiner Auffassung nach sei Békes schon früher geflüchtet und habe die Burg Gyulay anvertraut.

⁹³ In der Sammlung Hungarica des Wiener Staatsarchivs.

⁹⁴ „Ex patroni mei ad te literis cognosces, quid nobiscum quoque agat fortuna. Nos patriae fines et dulcia liquimus arva. Sed si, uti credendum nobis est, aliquam Dii immortales rerum humanarum curam habent, si aspiciunt oculis superi mortalia iustis, haec certe iam manifesta infandaque sceleratorum perfidia, inulta non manebit.“

⁹⁵ Im Jahre 1574 arbeitete er bereits in Gyulafehérvár (Karlsburg) als Báthorys Sekretär. (S. Gárdonyi: „Gyulay.“)

kaum zwei Jahre später ein anderer kaisertreuer Adelige aus Siebenbürgen, Wolfgang Kendi, der gleichfalls dem Paduaner Kreis des Blotius angehört hatte. Wolfgang Kendi ist der Neffe jenes Alexander, der in der Geschichte Siebenbürgens eine so bedeutsame Rolle spielte.⁹⁶ Es ist interessant, daß zwei Mitglieder dieser Familie in zwei verschiedenen Lagern nach Geltung strebten und beide vom gleichen Schicksal ereilt wurden.

Wolfgang Kendi studierte in Padua⁹⁷ und gehörte ebenfalls der ungarischen Kolonie an, deren Mittelpunkt der junge Listhy mit seinem Präzeptor bildete. In Blotius' Briefsammlung liegen zwei undatierte Schreiben von seiner Hand vor,⁹⁸ die aller Wahrscheinlichkeit nach aus Padua stammen. Eines enthält eine Einladung an Blotius und seine hervorragendsten Schüler — wahrscheinlich Listhy — zu einem Mittagmahl in Gesellschaft des jungen Báthory und des Contarenus. In dem anderen undatierten Schreiben bat er Blotius, in einem Streitfall zwischen dem ungarischen famulus des Kendi und einem Adligen das Amt eines Schiedsrichters zu übernehmen.

Bei der Anschrift dieses zweiten Briefes finden wir folgende Anmerkung von Blotius' Hand: „Kendius Transsylvanus pronomine (ni fallor) Wolfgangus adolescens doctissimus, sed tandem *ob nimiam ingenii intentionem mente motus.*“⁹⁹

Im August 1572 verließ er bereits Padua und trat die Reise nach Wien an. Wie die anderen heimkehrenden ungarischen Studenten machte auch er Listhy seine Aufwartung, der ihn mit großem Wohlwollen aufnahm.¹⁰⁰ In seinem ersten Brief an Blotius nach Padua meinte Kendi¹⁰¹ noch, seine Stellung beim Kaiser werde erst dann gesichert sein, sobald die Gesundheit des Kanzlers wieder hergestellt wäre und er ihn am Hofe entsprechend unterstützen könne. Im September gab Dietrich dem Blotius bekannt, daß Kendi einstweilen bei Hofe verbleibe. Am 12. Okto-

⁹⁶ Die geschichtliche Rolle Wolfgang Kendis ist ziemlich arm an Bedeutung. Das Schicksal ereilte ihn allzu früh. Nur wenig Daten finden sich über ihn: Bethlen: „Historia de rebus Transsylvanicis“; Ivan Nagy: „Magyarország családai („Die Familien Ungarns“), Pest, 1857—68; L. Kőváry: „Erdély nevezetesebb családai.“ („Die namhaften Familien Siebenbürgens“), Kolozsvár (Klausenburg), 1854, und Siebmacher: „Wappenbuch des Adels von Ungarn“, Nürnberg, 1885—1894.

⁹⁷ S. Veress: „Fontes...“ a. a. O.

⁹⁸ Cod. 9737z.

⁹⁹ Ebd. fasc. V, fol. 314.

¹⁰⁰ S. Gyulays Brief an Blotius vom 23. August 1572 (Cod. 9737z).

¹⁰¹ S. „Erdélyi Múzeum“ („Siebenbürgisches Museum“) a. a. O. S. 42

ber war er schon in Pozsony (Preßburg) und schrieb einen schwärmerischen Brief an Blotius nach Padua über die Schönheit ihrer Freundschaft. Überhaupt schrieb er von allen Ungarn am schwülstigsten und im schmeichlerischsten Tone an Blotius. In gleicher Weise gab er seinem Dank Ausdruck, daß Blotius seine Briefe lateinisch nenne; leider habe er inmitten des höfischen Treibens kaum Gelegenheit lateinisch zu sprechen. Er bat ihn zusammen mit Gyulay um Mithilfe, seine in Padua verbliebenen Bücher gelegentlich nach Wien zu schaffen.

Anscheinend erhielt er später bei Hofe eine Stellung, weil er in einem der nächsten Jahre, jedenfalls noch vor 1575, vom Kaiser Urlaub erhielt, um zur Regelung seiner Familienangelegenheiten nach Siebenbürgen heimzureisen. Zu jener Zeit schrieb er einen Brief¹⁰² in geradezu verzweifeltem Tone über seine Erfahrungen in Siebenbürgen an den Kaiser, wie seinerzeit Gyulay an Dudits. Das Treuebekenntnis der kaiserlich gesinnten Siebenbürger kam in diesem Schreiben so recht zum Ausdruck. Sie hätten sich schon durch Kaspar Békes und, als dieser nach Wien zurückgekehrt war, durch andere, später durch den Feldherrn Rüber an den Hof gewandt, doch zu bedenken, welcher Bedrängnis seine Anhänger um ihrer Treue willen ausgesetzt seien. Trotzdem sorge der Kaiser nicht für sie. Nun wisse diese ganze Schar nicht, eine Schar, die nicht nur aus zwei bis drei Leuten bestünde, sondern aus den Angehörigen dreier Geschlechter, was sie denken sollte. Setze sie doch stündlich aus Treue ihr Leben aufs Spiel. Der Wojwode — Stephan Báthory — hätte geschworen, sie alle auszurotten, die dem Kaiser treu blieben, und damit habe er bereits begonnen. Diejenigen nämlich, die er nicht durch Worte an sich zu locken vermöge, lasse er ins Gefängnis werfen und zwingen sie dadurch zum Treubruch. So halte er Paul Baky bereits seit langem eingekerkert und habe ihn um sein Hab' und Gut gebracht, ferner hätte er dem Balthasar Bornemissza einen Eid abgenommen, daß er nicht an den Hof zur Berichterstattung reisen werde. Michael Telegdi und Paul Csáky wolle er in den nächsten Tagen verhaften und er habe ihnen mitteilen lassen: „Seht! Jetzt könnt Ihr erkennen, was Ihr von Eurem kaiserlichen Herrn zu gewärtigen habt; er hat Euch im Stich gelassen.“ Der Kaiser wird also immer wieder angefleht, für seine Anhänger Sorge zu tragen. Bis jetzt sei ohnehin noch keine Bitte unterbreitet worden, die dem Monarchen irgend eine Unannehmlichkeit bereiten könnte und Be-

¹⁰² Ein undatierter Brief an Kaiser Maximilian in der Sammlung Hungarica des Wiener Staatsarchivs.

denken hervorgerufen hätte. Sie seien für ihren Kaiser zu allem entschlossen, aber sie bäten ihn, er möge ihnen Békes zum Schutze senden und zwar so rasch als möglich. Der Herrscher dürfe darauf vertrauen, daß seine Anhänger als Gegenleistung alles aufbieten würden, um Siebenbürgen in seiner Macht und in der seiner Nachfolger zu erhalten. Auch der Türken wegen wolle er für seine Getreuen nichts befürchten, sagten doch sowohl die Parteigänger des Wojwoden, die von Báthory des öfteren zur Pforte und zu den Paschas der Nachbarschaft, dem in Buda (Ofen) und dem in Temesvár (Temeschburg) geschickt würden, als auch die türkischen Tschausch, die nach Siebenbürgen kämen, daß der Sultan den Wojwoden gründlich hasse. So habe der Tschausch Mustapha, der jüngst zum Wojwoden gekommen sei, ebenfalls führende Persönlichkeiten insgeheim gefragt: „Warum empört Ihr Euch nicht gegen diesen verlogenen Hund. Der Sultan weiß genau, wie es hier bestellt ist, bat ihn doch der Wojwode, und nicht nur einmal, Euch zu verhaften. Es wird also gut sein, wenn Ihr selbst Euer Schicksal in die Hand nimmt.“ Er, der Tschausch Mustapha, werde dem Sultan über den Stand der Dinge Bericht erstatten, bis dahin rate er ihnen, diesen eidbrüchigen Hund davonzujagen, sonst werde er sie erledigen. „Potentissimus Caesar et Primarius Pasa uni regno plus indulget, quam uni cani inutili.“ Hätte man schon früher Vorsorge getroffen, so fände sich Siebenbürgen nunmehr fest in der Hand des Kaisers, schrieb Kendi. Seine Majestät sollte nicht allzuvielen Leuten Vertrauen schenken, weil man dem Wojwoden jegliches hinterbrächte, was sich am Hofe ereignete. Die Herren hätten auch Kendi gebeten, er möge Békes an die Versprechen erinnern, die er im Namen des Kaisers gegeben habe. Schließlich bat er den Monarchen um Verzeihung, daß er all dies so offen geschildert habe, jedoch die Treue zu seinen Kameraden hätte ihn dazu genötigt. Sollte aber der Kaiser nicht für sie sorgen, so wären sie gezwungen, selbst ihr Schicksal anzupacken, und dies sei nur auf eine Weise möglich, daß sie nämlich zum Wojwoden übergängen. Mit der Mitteilung dieser Anliegen sei von den Herren auch Alexander Tinódy betraut worden, der Räuber von all dem in Kenntnis setzen werde. Sie seien erstaunt, daß sich der Kaiser bisher so gar nicht um die siebenbürgischen Angelegenheiten gekümmert habe, sie bäten ihn, er wolle so bald als möglich seine Absichten kundtun, damit sie sich darnach richten könnten. Habe er etwa schon ganz auf Siebenbürgen verzichtet? Benötige er es überhaupt nicht mehr oder sei ihm ein anderes Land angeboten worden, das ohne Schwierigkeiten und Gefahr zu erlangen wäre? Eines könne auch Kendi selbst mit aller Ruhe behaupten, daß der Wojwode

allgemein verhaßt sei, sogar bei seiner persönlichen Dienerschaft, und im Falle einer Erhebung würde sich jedermann den Aufständischen anschließen. Der Wojwode würde flüchten, sobald er erführe, daß sich Békes im Lande aufhalte, weil er sowohl in Polen wie in Siebenbürgen niemandem traue.

Diese Vorhersagen gingen später nicht in Erfüllung, weil bekanntermaßen Kaspar Békes, als er mit deutscher Hilfe ins Land einfiel, im Juli 1775 bei Kerellő-Szentpál eine völlige Niederlage erlitt. Daß Kendi an diesem Kampf auch persönlich teilnahm, ist nicht wahrscheinlich, Báthory erklärte zwar auch ihn seines Lebens und seiner Güter verlustig, was an ihm als einem kaisertreuen Adeligen¹⁰³ vollstreckt worden sei, aber noch im gleichen Jahre, am 27. Oktober, schrieb er als „Caesaris dapifer“ aus Regensburg an Blotius, daß sie bald mit dem Hofe zu Schiff nach Wien zurückkehren würden.¹⁰⁴ Er gab seiner Freude darüber Aussehen,¹⁰⁵ nur sollten sie achtgeben, daß sie nicht in eine unzulänglich entdruckte Wohnung zurückkehrten. Auch seine, Kendis, Wohnung, mit der er doch sehr zufrieden gewesen wäre, sei verpestet, daher bitte er Blotius, während seiner Abwesenheit ein anderes Heim ausfindig zu machen. Mehr Spuren eines Briefwechsels zwischen beiden gibt es nicht. Kendi kehrte vielleicht nach Siebenbürgen zurück und hier traf ihn Báthorys strafende Hand.

In der ungarischen Hofkanzlei arbeitete auch ein anderer ungarischer Freund des Blotius aus Padua: Ladislaus Kubinyi. Dieser kehrte, wie Kendi, bereits im Herbst 1572 aus Padua heim.¹⁰⁶ Am 4. August schrieb Dietrich an Blotius, daß Kubinyi sich in Wien aufhalte, er beabsichtige sich auf den Heimweg zu machen und Dietrich sei ihm in jeder Weise behilflich. Am 9. September finden wir ihn bereits zuhause in Madocsány.¹⁰⁷ Am 30. Oktober schrieb er an Blotius,¹⁰⁸ er hätte das von ihm erhaltene Darlehen erst von hier aus zurückschicken können, da er in Wien keinen

¹⁰³ S. Kőváry a. a. O. S. 156.

¹⁰⁴ Er wurde Peter Serényis Nachfolger, der 1572 starb.

¹⁰⁵ „Admirari vos potest in hoc Doctor Sambucus, cui apud Viennenses satis magna est notitia.“ „Erdélyi Múzeum“ („Siebenbürgisches Museum“) a. a. O.

¹⁰⁶ Über seine Jahre in Padua s. Veress: „Fontes...“

¹⁰⁷ Dietrich schrieb es an Blotius.

¹⁰⁸ Über ihrem Briefwechsel s. „Erdélyi Múzeum“ („Siebenbürgisches Museum“) a. a. O. S. 44

solchen Bekannten besitze, von dem er Geld verschaffen könnte; sein einziger Freund dortselbst sei Serczegi. Dieser Benedikt Serczegi arbeitete in der ungarischen Hofkanzlei und hatte seinerzeit Blotius damit beauftragt, für ihn zu Padua einen Ring machen zu lassen. Diese seine Bitte unterstützten bei Blotius auch Berzeviczy¹⁰⁹ und Dietrich.¹¹⁰ Am 5. April schrieb der junge Listhy an seinen in Venedig weilenden Präzeptor, daß Kubinyi und Nikodemus,¹¹¹ die von Serczegi einen Brief mitgebracht hätten, in Padua angekommen seien. In diesem Brief war Geld und die Maßangabe des Fingers enthalten. Auch er führte angeblich eine Korrespondenz mit Blotius, doch kam hievon nichts auf uns.

In Wien wandte sich Kubinyi natürlich auch an Listhy und am 23. März schrieb er schon von Hofe, daß er sich in Prag aufhalte, woselbst er beim Kanzler tätig sei. Er bedankte sich, daß ihm Blotius von Wien aus Nachricht über die Hochzeit des gallischen Königs gegeben habe, doch sei ihm dies bereits aus Italien mitgeteilt worden. Am 25. August schrieb er noch immer aus Prag. Hierhin reiste um diese Zeit Utenhovius¹¹² mit den Seinen, gute Freunde des Blotius, die er Kubinyi anempfahl. Kubinyi sei damals noch nicht mit ihnen zusammengetroffen, aber, wie er schrieb, kämen sie wohl als Zuschauer zur Krönung. Bei dieser Gelegenheit wolle er sie mit Listhy und ihrem Landsmann Fortseius bekanntmachen.¹¹³ In Regensburg wüte die Pest, daher müßten sie einstweilen mit dem Kaiser in Prag verweilen; sie würden eventuell von dort noch nach Nürnberg fahren und von Nürnberg endlich zurück nach Wien, worauf er sich schon sehr freue.

Seine Freundschaft mit Kubinyi blieb wahrscheinlich auch späterhin aufrecht. Dieser stand ja bis zu seinem Lebensende im Dienste des Kaisers. Im Jahre 1578 war er bereits Kriegssekretär in Ungarn, später aber — 1585 — Rat in der Preßburger Kammer.¹¹⁴ Er machte sich auch auf literarischem Gebiet einen Namen durch sein Gedicht auf den Tod Maxi-

¹⁰⁹ Berzeviczy an Blotius, 7. April 1572.

¹¹⁰ Vom 18. Dezember 1571.

¹¹¹ Er studierte ebenfalls in Padua und erhielt auch von Blotius Geld geliehen. Dietrich war mit ihm sehr befreundet.

¹¹² Utenhovius stand auch mit Sambucus im Briefwechsel. (Cod. 9736.)

¹¹³ Wahrscheinlich identisch mit dem kaiserlichen Hofkaplan Furfeus a Ruellis. (S. Mencsik: „Történelmi Tár“ [„Historisches Magazin“] a. a. O.)

¹¹⁴ S. F. Kubinyi: „A felsőkubini Kubinyi család története“ („Die Geschichte der Familie Kubinyi von Felsőkubin.“) besprochen in „Századok“ („Jahrhunderte“) 1903, S. 943.

milians, das 1577 zu Prag im Druck erschien.¹¹⁵ Von Maximilian erhielt er übrigens viele Schenkungen.

Dem Paduaner Kreis gehörte ferner Georg Hofmann an, der bereits in Straßburg Blotius' Hörer war.¹¹⁶ Der Bischof von Vác (Waitzen) Johann Ujlaki ließ ihn in Italien studieren.¹¹⁷ Auch er verließ Padua früher als die Listhy-Gruppe. Ihr Briefwechsel beschränkte sich eigentlich auf die wenigen Jahre bis zur Heimkehr des Blotius, wie dies ja überhaupt bei allen Verbindungen des Blotius zu Ungarn aus seiner Paduaner Zeit der Fall war. Am 25. April 1572 schrieb er aus Trient nach Padua an Blotius, er habe mit Kubinyi und Nikodemus verhandelt, damit einer von beiden seine Schulden begleiche. Anscheinend half Blotius sehr guten Herzens seinen heimkehrenden ungarischen Freunden aus, nach Gyulay und Kubinyi hatte er auch Hofmann Geld geborgt. Die ungarischen Kameraden beeilten sich aber nicht sehr, die Schulden ihrem Freunde zu bezahlen. Am 30. April schrieb Hofmann aus Pozsony (Preßburg), daß er von hier aus seine Schuld von vier Dukaten begleichen hätte, wenn er nicht wüßte, daß für Kubinyi vierzig Dukaten als Reise-geld abgeschickt worden seien — auch diese durch Vermittlung Hofmanns —, von welcher Summe er wohl die vier Dukaten zurückerstatten könnte.

In Pozsony (Preßburg) erbat Hofmann Blotius' briefliche Fürsprache bei Ellebodius Nicasius, um alles Ansehen in die Wagschale zu werfen, worüber dieser bei Ujlaki in seinem Interesse verfügen könnte. Blotius schrieb aber einfach einen Brief voll Lobes an Nicasius. Hofmann zeigte allerdings auch diesen seinem Bischof, der nunmehr sämtliche Briefe des Blotius kennen lernen wollte. Hofmann bat daher Blotius, nichts zu schreiben, woraus der Bischof auf irgendwelche heimliche Abmachungen zwischen ihnen hätte schließen können. Ujlaki war anscheinend sehr empfindlich und geradezu eifersüchtig auf seinen ehemaligen Schützling, weil Hofmann in seinem nächsten Brief mitteilte, er sei aus Pozsony (Preßburg) am 5. Mai nach Wien aufgebrochen,¹¹⁸ habe sich sofort eilends zu Listhy begeben und die Briefe des Sohnes überreicht, die er aus Padua mitgenommen, bei welchem Anlaß er berichtete, wie gehorsam, fleißig und begabt der junge Johann Listhy sei, des weiteren hätte er gemäß dem

¹¹⁵ Ebda.

¹¹⁶ Cod. 9708: „Georgius Hofman Hungarus, Argentinae olim auditor meus...“

¹¹⁷ Über seine Studien s. Veress: „Fontes...“ I.

¹¹⁸ Sein Brief ist vom 7. Mai datiert. Einige seiner Briefe s. „Erdélyi Múzeum“ („Siebenbürgisches Museum“) a. a. O. S. 35, 36, 40.

Auftrage des Blotius auf die erforderliche Geldsendung aufmerksam gemacht. Allerdings sei er gleich am folgenden Tage nach Pozsony (Preßburg) zurückgekehrt, weil ihn Dietrich verständigt hätte, daß sein Gönner auf ihn böse wäre. Bei seiner Heimkehr habe er den Bischof wirklich erzürnt vorgefunden, weil er (Hofmann) in einem Briefe geschrieben hätte, daß er nie ohne Gönner gewesen sei noch sein würde. Deshalb hege sein Mäzen Eifersucht auf seinen unbekanntenen „Rivalen“. Zum Glück hätte er sich bald wieder versöhnen lassen und nun sei wieder alles in Ordnung.

Auf eine Rückkehr nach Italien bestehe nicht viel Hoffnung, klagte Hofmann. Sein Gönner meine, daß er nach Anhörung der italienischen Rechtsgelehrten nunmehr auch aus dem Gespräche mit ungarischen Juristen viel lernen könne. Dies sei zwar nicht seine Ansicht, doch vertraue er dem Wohlwollen des Bischofs so sehr, daß er sich ganz seinem Willen unterordne. Über sein Schicksal könne er noch nicht mehr berichten.

Erst nach seiner Rückkehr sei ein Brief seines Gönners eingetroffen, schrieb er an Blotius, worin er ihm den Auftrag erteilt habe, einen des Lautenspieles kundigen Italiener sowie einen oeconomus mitzunehmen, der sein Haus zu verwalten imstande wäre. Da es ihm nun unmöglich sei, diese Aufträge durchzuführen, der Bischof hingegen noch immer Gewicht auf das Mitkommen solcher Leute lege, bitte er Blotius, geeignete Personen ausfindig zu machen und sie dem heimkehrenden Kubinyi anzuvertrauen.

Am 16. Juli beklagte er sich, daß er auf so viele seiner Briefe keine Zeile Antwort von Blotius erhalten hätte. Er werde doch nicht wegen seiner Schuld auf ihn böse sein, schrieb er, sei es doch unmöglich, daß Kubinyi oder Nicodemus diese nicht beglichen hätten. Sollte die Angelegenheit dennoch nicht geordnet sein, so wolle er ihm dies mitteilen. Er berichtete bei diesem Anlaß über Neuigkeiten aus Pozsony (Preßburg): Nicasius weile bereits die dritte Woche fern von Pozsony; Rudolfs Krönung sei auf den 8. September anberaumt, schade, daß Blotius sie nicht mit ansehen könne, handle es sich doch um eine Sehenswürdigkeit, die man sein Leben lang nicht mehr vergessen würde. Joannes Austriacus¹¹⁹ sei mit der Flotte nach Hispanien zurückgekehrt, um den Provinzen Hilfe angedeihen zu lassen, gegen die nach germanischer Annahme Gallien Krieg plane. Er ließ durch Blotius Listhy und einen ande-

¹¹⁹ Der siegreiche Admiral von Lepanto.

ren Bekannten in Padua grüßen. (Der Brief vom 16. Juli gelangte erst am 14. November in Blotius' Hände.)

Sein nächstes Schreiben leitete er bereits aus Kassa (Kaschau) nach Wien und zwar am 23. März 1575 an Blotius. Damals war er schon königlicher Sekretär der Zipser Kammer, deren Rat er bis an sein Lebensende blieb.¹²⁰ Er gab seiner Freude darüber Ausdruck, daß Blotius und die Seinen wohlbehalten aus Italien heimgekehrt seien, beglückwünschte Blotius zu seiner Stellung, die damals erst in Aussicht genommen war. Könnten sie doch öfters zusammen sein, seufzte er.

Er habe hier in Kassa (Kaschau) Wilhelm Schwendi kennen gelernt, wie in seinem Brief zu lesen, den ehemaligen Schüler des Blotius, und stelle ihm all das Seine zur Verfügung. Blotius zuliebe wolle er ihm gern in jeder Hinsicht entgegenkommen. Wegen übergroßer Arbeitslast sei es leider nur selten möglich zusammenzukommen. Am 28. September jenes Jahres berichtete Wilhelm Schwendi an Blotius über Hofmanns Trauung,¹²¹ der auch er beigewohnt habe. Ihnen allen habe Blotius sehr gefehlt. Hofmann habe ein reiches Mädchen geheiratet, schrieb Schwendi, Christina Stansith Horváth von Grádec. Hofmann selbst sandte durch Schwendi herzliche Grüße an Blotius und lud ihn ein, nach Kassa (Kaschau) zu kommen, wo es sehr viele hübsche Witwen gebe (!).

Um diese Zeit wurde Hofmann in den Adelstand erhoben¹²² und wandte sich an Blotius mit der Bitte, ihm Wappen und Ring zu beschaffen, zugleich gab er Weisungen für die Abfassung der Urkunde. Durch Blotius erbat er Listhys Protektion, damit all dies so bald als möglich erledigt würde. Für die Kosten kam noch immer Ujlaki, der freigebige Schirmherr, auf. Auch bei dieser Gelegenheit ließ er noch den jungen Listhy und die anderen Wiener Freunde grüßen. Mehrere seiner Briefe kamen nicht auf uns.

¹²⁰ S. I. Nagy: „Magyarország családai“ („Die Familien Ungarns“) a. a. O.

¹²¹ Cod. 9737z.

¹²² Hofmann von Csator, im Jahre 1617 erhielt er auch Grundbesitz. (S. I. Nagy, a. a. O.)

III.

Blotius und Nikolaus Istvánffy. — Georg Draskovich. — Blotius und Emerich Forgách. — Blotius und Balthasar Batthiány. — Blotius, Sebastianus Ambrosius und Nikolaus Gabelmann. — Blotius' sonstige ungarische Beziehungen.

Die Paduaner Beziehungen des Blotius waren, wie wir sahen, nicht von Dauer und zwar hauptsächlich infolge der politischen Ereignisse. Der kaiserliche Beamte konnte mit den Freunden, die im anderen Lager standen, nicht korrespondieren. Nach den Paduaner Jahren lernte er aber neuerdings zahlreiche Ungarn kennen, was am Kaiserhofe wohl unvermeidlich war, abgesehen davon, daß Blotius durch Listhy eine ausgesprochene Vorliebe für Ungarn hegte. Seine ungarischen Beziehungen geleiteten ihn durch sein ganzes Leben.

Aus dem Jahre 1577 blieb ein Brief Nikolaus Istvánffy's, des namhaften Geschichtschreibers erhalten, der sich damals ebenfalls in Wien aufhielt.¹²³ Er wandte sich an Blotius am 1. April im Interesse eines gewissen Michael Stenisniaky, der irgend einen kleinen Posten in der ungarischen Kammer anstrebte. Istvánffy bat Blotius, Stenisniaky an Guett zu empfehlen, mit dem er seines Wissens viel beisamen sei. — Guett war ein Hofmann, der Blotius seinerzeit in die Bibliothek einführte. (Siehe Mosel a. a. O.) —

Blotius schrieb neben die Anschrift dieses Briefes: „hic edidit Hungaricam historiam.“ Im Jahre 1619, als Blotius nicht mehr lebte, sandte Peter Pázmány an Sebastian Tengnagel, der seit 1600 Hilfskraft des Blotius war und nach dessen Tode sein Nachfolger als Bibliothekar wurde,¹²⁴ die Historia des Istvánffy aus Pozsony (Preßburg), damit er sie überprüfe und ein Vorwort dazu schreibe, zu welchem Zwecke er ihm auch eine kurze Lebensbeschreibung des Verfassers übermittelte.¹²⁵ Tengnagel erhielt auch von Ludwig von Ulm am 24. März 1618¹²⁶ den Auftrag, Zensur zu üben, ob in diesem mit großem Fleiß und in „ziemlich schönem“ Stile abgefaßten Werk irgend etwas gegen die Religion oder etwas

¹²³ Cod. 9737^z.

¹²⁴ Er übernahm sein Amt am 21. August 1608. S. Mosel a. a. O.

¹²⁵ Cod. 9737^z, fol. 172, 174, 178.

¹²⁶ Ebda. fol. 148.

Aufwieglerisches gegen Österreich und das Haus Habsburg enthalten sei.¹²⁷

Im Jahre 1581 suchte Georg Draskovich, der Bischof von Pécs (Fünfkirchen), ein Haus in Wien zum Ankauf und Blotius, der sich wegen des hervorragenden Rufes und der Verdienste des Bischofs bereits seit langem gern zu dessen Klienten gezählt hätte, nützte diese Gelegenheit aus und schrieb an ihn.¹²⁸ Wir erfahren hieraus, daß Blotius damals bereits zwei Häuser in Wien besaß, die, wie er meinte, dem Bischof sicherlich entsprächen. Es würde ihm zur Freude gereichen, käme dieser Kauf zustande, da es ihn dem hochgebildeten und hochangesehenen Aristokraten näherbrächte.¹²⁹ Er sei bereit, seine Häuser zu vermieten oder auch zu verkaufen. In dem einen pflegten immer Obergespäne, Cancellarii, im anderen Abgesandte von Königen und Anton Verancsics, der Erzbischof von Esztergom (Gran) abzusteigen, schrieb er, um das Angebot in den Augen Draskovich' angemessener erscheinen zu lassen. Das eine liege in der Nähe des kaiserlichen Palastes, das andere verfüge über ausgezeichnete Luft und herrliche Aussicht. Wie auch der Bischof entscheide, er könne der Ehrfurcht des Blotius gewiß sein. Schließlich bat er um Entschuldigung für seine einem Ungarn minder geläufige Schreibweise, er trachte nämlich Cicero nachzuahmen, wie er es auch an der Universität lehre, und in eben diesem Stile verfasse er die Immediat-Eingaben an Seine Majestät.

Längere Zeit hindurch stand Blotius auch im Briefwechsel mit Emerich Forgách von Gyemes. Von diesem Obergespan des Comitatus Trencsén (Trentschin), dem jüngeren Bruder des Franz Forgách ist uns ein erstes Schreiben vom 19. April 1586 aus seiner Burg in Trencsén an Blotius erhalten, das er mit sehr ehrenden Anreden verschnörkelte.¹³⁰ Sein Sekretär Hosky hätte ihm geschildert, wie viel Liebe und Hochschätzung ihm Blotius entgegenbringe, daher schreibe er nun im Interesse des Sekretärs dem kaiserlichen Bibliothekar, ihm nach Vermögen behilf-

¹²⁷ Über den Druck dieses Werkes s. noch ebda. einen Brief des Balthasar Muretus an Tengenel. — Über Istvánffy: Hormayr—Mednyánszky: „Taschenbuch für die vaterländische Geschichte.“ Wien, 1812; A. Horányi: „Memoria Hungarorum et Provincialium scriptis editis notorum.“ Viennae, 1775—77; „Felsőmagyarországi Minerva“ („Oberungarische Minerva“) 1828, S. 1892.

¹²⁸ Am 14. November 1581. — Cod. Ser. nov. 363, fol. 101.

¹²⁹ Draskovich studierte früher in Krakau, später 1547—49 in Wien; als Magister kam er nach Padua. (S. Veress: „Fontes...“)

¹³⁰ Cod. 9737^a, 19. April, 28. Juni, 15. August, 2. Oktober 1586.

lich zu sein. Hosky fuhr nämlich nach Wien, um mancherlei Angelegenheiten seines Herrn zu erledigen. Die Stellung des Blotius bei Hofe dürfte damals bereits recht gefestigt gewesen sein, so daß der ungarische Magnat um seine Förderung ansuchte. Emmerich Forgách pflegte nämlich allerlei Eingaben in Grundbesitz- und Erbschaftssachen einzubringen.¹³¹

Auch von Forgách erbat Blotius ein Bildnis für seine Galerie. Persönlich kannten sie einander anscheinend nicht, weil Forgách sehr gerührt war, als Blotius auch um sein Porträt bat, um das eines einfachen Ungarn, den er nie gesehen habe. Blotius besprach mit dem in Wien weilenden Hosky, wie das Bild sein sollte. Ein Maler aus Flandern schuf es und am 2. Oktober 1586 sandte es Forgách an Blotius. Er entschuldigte sich, daß es nicht sehr gut gelungen sei. Über das Schicksal dieser Porträtsammlung, ob das Vorhaben überhaupt gelang, darüber besitzen wir keine Daten.

Im August dieses Jahres (1586) stellte Blotius seinen Besuch in Ungarn in Aussicht. Von Franz Ochkay, königlichem Tricesimator, wollte er Geld erbitten — wahrscheinlich den wiederholt ausgebliebenen Bibliothekarsgehalt — und dies wünschte er persönlich zu erledigen. Blotius beabsichtigte zuerst zu Ochkay nach Nagyszombat (Tyrnau) zu fahren, von dort zum Grafen Salm nach Sempte, der übrigens ein Verwandter Forgáchs war. Dieser erwartete daher, daß er ihn auch besuchen werde, weil Trencsén (Trentschin) sei es von Tyrnau, sei es von Sempte „nur“ eine Tagreise entfernt sei.¹³² Blotius erbat Forgáchs Empfehlung an Ochkay, die auch bereitwilligst gegeben wurde. Dies war sein Gegendienst dafür, daß Blotius für ihn bei Hofe eingetreten war. Hosky schrieb im Interesse des Blotius an Ochkay sowie auch an Kubinyi, dessen Schwester Ochkays Gattin war. Die Intervention glückte auch, denn am 2. Oktober gratulierte Forgách zum günstigen Ausgang der Angelegenheit; er bekam also anscheinend, was ihm gebührte.

Obzwar Forgách's Briefe den Schluß zulassen, daß auch Blotius die Schreiben des Obergespans fleißig erwiderte, so blieb doch nur ein einziger Brief von seiner Hand erhalten.¹³³ Darin bedankte er sich herzlich für die häufigen und liebenswürdigen Briefe Forgáchs, das Porträt und die zwei kleinen Aufmerksamkeiten: die wunderbaren numismatischen

¹³¹ In der Sammlung Hungarica des Wiener Staatsarchivs befinden sich zahlreiche seiner Schriftstücke an den Kaiser.

¹³² Der Besuch des Blotius in Ungarn kam wahrscheinlich nicht zustande; er erhielt das Geld auch so.

¹³³ Cod. Ser. nov. 362 vom 8. November 1586.

Denkmäler Attilas und eine sehr schön entwickelte Ähre. Er klagte, daß er krankheitshalber nicht früher habe schreiben können. Er möchte nun die vielen Wohltaten erwidern, ganz besonders seitdem er auch durch Forgács Vermittlung das Geld von Ochkay aus Nagyszombat (Tyrnau) erhalten habe, denn wenn ihm der Obergespan nicht zu Hilfe gekommen wäre, hätte er auf die Anweisung des Schatzamtes lange warten können. Blotius drückte seinen Dank auf seine Art aus: In der Bibliothek — er ahmte hierin Jovius nach — hing er das Porträt Forgács unter den ungarischen Helden an hervorragender Stelle mit einem beigegebenen Elogium auf, um ihn für die Nachwelt zu verewigen.

Blotius bewahrte wahrscheinlich als Material für das Elogium auch eine kurze Lebensbeschreibung Forgács auf.¹³⁴ Dieser war in seinem Familienleben insoferne von Unglück verfolgt, als seine erste Gemahlin Elisabetha „Prinia“¹³⁵ und deren vier Kinder frühzeitig starben. Seine zweite Gattin, Katharina Zrinyi — eine Tochter des Feldherrn Nikolaus Zrinyi — verschied schon im Alter von achtunddreißig Jahren. 1586 heiratete er zum drittenmale, indem er sich mit Sidonia, Herzogin von Sachsen-Lauenburg vermählte. Der Trauung wohnte auch Wolfgang Kovacsóczy bei, den mit Forgács sehr freundschaftliche Beziehungen verbanden.¹³⁶

Am 24. Februar 1589 schrieb Blotius an Balthasar Batthiány, von Carolus Clusius,¹³⁷ Batthiány's Hausgelehrtem, habe er so viel über dessen Gönner gehört, daß er ihm jetzt nach so langer Zeit zu schreiben wage. Batthiány erinnere sich wohl nicht mehr an ihn, schrieb er, nähmen ihn doch Politik und Kämpfe völlig in Anspruch.¹³⁸ Er sei jener Blotius, der als Erzieher der Söhne des Lazarus Schwendi und des ungarischen Kanzlers Johann Listhy vor etwa fünfzehn Jahren in Padua weilte. Er habe es wohl in seinem Gedächtnis bewahrt, daß Batthiány einmal vor ihrer Heimreise aus Italien nach Wien Listhys Gast beim Mittagmahle gewesen sei, bei welchem Anlasse alle sein Sprachtalent, den Umfang seines Wissens und seiner Bildung bewundert hätten. Er selbst, Blotius, sei bezaubert gewesen und habe allen Leuten erzählt, wie gern er sich der

¹³⁴ Cod. Ser. nov. 362

¹³⁵ Aus einer berühmten ungarischen Baronalfamilie, schrieb Blotius.

¹³⁶ S. Szádeczky: „Kovacsóczy“ ebda.

¹³⁷ Er stammte aus Frankfurt und verfaßte ein bekanntes Werk über die Pflanzen Pannoniens: „Caroli Clusii Atrebatris Rariorum aliquot stirpium per Pannoniam. Austriam et vicinas quosdam Provincias observatarum Historia.“ Antwerpiae, 1583.

¹³⁸ Kaiserlicher Rat und Meister der „Dapifer“, schrieb Blotius als Titel.

Freundschaft Batthiány's würdig erzeigen wollte. Bis jetzt habe ihm die Gelegenheit hiezu gefehlt, nun könne er aber seinen Freund, den belgischen Gelehrten Cornelius Werdenburg¹³⁹, Batthiány anempfehlen und dies gewähre ihm ein Recht zu schreiben. Werdenburg sei in den Rechtswissenschaften bewandert, spreche mehrere Sprachen, habe sechs Jahre als Soldat gedient und sei von gewinnendem Äußeren. Die Universität habe ihn zwar zum Professor gewählt, gebe ihm Wohnung und Gehalt, jedoch so wenig, daß es geradezu entehrend sei. Er und Werdenburg hätten kürzlich in Pozsony (Preßburg) beim Arzte Nikolaus Pistoluzzi erfahren, daß Batthiány seinen einzigen Sohn in Italien erziehen lassen wolle und einen Präzeptor suche. Blotius könne keinen besseren als Werdenburg empfehlen. Nur eines könnte Bedenken erregen: Werdenburg sei Papist. Er aber, der Monate lang mit ihm zusammengewohnt habe, wisse, daß er anderen seine Überzeugung nicht aufdränge. Diese Gefahr wolle er also für seinen Sohn nicht befürchten, habe es sich doch zwischen ihm und Listhys Sohn ähnlich verhalten. Der Bischof habe ihm dennoch vertraut und es nicht zu bereuen gehabt. Auch für Werdenburg getraue er sich die Verantwortung zu übernehmen. Allerdings könne in dieser Frage nur Batthiány allein entscheiden, doch bitte er um sein Wohlwollen. Schließlich füge er noch eine Bitte hinzu, sollte Carolus Clusius endgültig nach Frankfurt zurückkehren, so möge er ihn — Blotius — unter seine Clienten aufnehmen. Er verspreche, sich eines solchen Schirmherrn würdig zu erweisen.

Blotius versuchte seinen Freund Werdenburg auch noch anderswo unterzubringen und zwar im Hause seines ehemaligen Schülers, des Johann Listhy. Am 10. April schrieb er an Hosszutóthy,¹⁴⁰ den ersten Rat der ungarischen Kammer, in dieser Angelegenheit. Blotius begab sich mit Werdenburg nach Pozsony (Preßburg) und dort baten sie Listhy in Anwesenheit Hoszutóthys, den belgischen Gelehrten bei sich aufzunehmen. Sei es nun, daß Werdenburg allzu flehentlich bat, sei es daß Listhy die Sache nicht allzu begründet erschien, sie kehrten unverrichteter Dinge nach Wien zurück, so daß Blotius noch von hier aus Listhy die Vorzüge Werdenburgs hätte darlegen müssen, um ihn zu überzeugen. Jetzt berichtete Blotius Hoszutóthy, was seitdem geschehen war. Werdenburg sei zum Professor der Universität gewählt worden, desgleichen ginge schon die Rede, daß Batthiány oder Balassa¹⁴¹ ihn als Erzieher zu ihren Söh-

¹³⁹ Derselbe, den er auch dem Bischof von Nyitra (Neutra) empfahl.

¹⁴⁰ Cod. Ser. nov. 363.

¹⁴¹ Hiefür findet sich kein Anhaltspunkt.

nen nähmen, da aber Cornelius anderer Religion sei als diese, werde der Bewerbung wahrscheinlich kein Erfolg beschieden sein. Dies alles hätte Blotius selbst Listhy mitteilen wollen, dieser sei jedoch inzwischen nach Eperjes gereist, deshalb sende er diesen Brief durch Bakits¹⁴² an Hoszutóthy, damit er Listhy orientiere. Hoszutóthy erwirkte übrigens auch eine materielle Hilfe für Blotius, da dieser seinen Dank hierfür zum Ausdruck brachte.

Lange Jahre hindurch korrespondierte Blotius mit dem Késmárker Sebastianus Ambrosius. Im Herbst 1590 weilte Jakob Monau¹⁴³ (Jacobus Monavius), ein guter Freund des Blotius, in Késmárk zu Besuch, wo er ihn vor Ambrosius dermaßen lobpries, daß dieser nach echt humanistischer Gepflogenheit mit ihm unbekannterweise einen Briefwechsel begann,¹⁴⁴ der von 1591 bis 1598 andauerte, obwohl er Blotius nur vom Hörensagen kannte und Blotius von diesem Priester in Késmárk bis dahin überhaupt nichts vernommen hatte. Nun vermöge er seine Hymnen und Psalmen schon auswendig herzusagen, schrieb Blotius am 20. August 1592 an Ambrosius,¹⁴⁵ der seine eigenen Werke dem berühmten Freunde eifrig übersandte. Blotius machte seinerseits Ambrosius von der Absicht Mitteilung, ein Geschichtswerk zu verfassen. Er werde in die Fußtapfen des Historiographen Brutus treten, möchte aber nicht dessen Schreibweise nachahmen, wie zum Beispiel Jovius, der sich mit fremden Federn zu schmücken pflege, sondern er wolle nur deshalb an diese Arbeit gehen, weil er einer inneren Berufung Folge leisten müsse. Nach dem Tode des Johann Michael Brutus hätten die Freunde Blotius angeeifert, den Kaiser um die Stelle des Verstorbenen zu bitten, er habe jedoch nicht wie Jovius¹⁴⁶ „Stil ankaufen“ wollen. Im Gegensatz zu Brutus, der die Polen und Ungarn begünstige, beabsichtige er die Geschichte vom Gesichtspunkte des Kaiserhauses abzufassen. Im Auftrage des Erzherzogs Ernst habe er das Geschichtswerk des Brutus überprüft, sich jedoch gehütet, den seiner Ansicht nach vortrefflichen Stil anzutasten. Die Arbeit enthalte, wie Blotius feststellte,¹⁴⁷ viel Schönes über die Polen und Ungarn, wenig über die deutschen und österreichischen Fürstlichkeiten, doch hege er die Überzeugung, daß Brutus sein Urteil berichtigt oder doch gemildert

¹⁴² Er war gleichfalls bei der ungarischen Kammer in Stellung.

¹⁴³ Der Abstammung nach aus Breslau; s. Cod. 9690, fol. 94.

¹⁴⁴ Ambrosius' Brief an Blotius: Cod. 9737^r.

¹⁴⁵ Cod. Ser. nov. 362.

¹⁴⁶ David Chytraeus schrieb dies Blotius am 3. August 1592. (Cod. Ser. nov. 362.)

¹⁴⁷ Ebda

hätte, wäre er nicht vom Tode daran gehindert worden. Die Bibliothek des Brutus wurde dann der kaiserlichen einverleibt, Blotius katalogisierte sie auch wie seinerzeit die Bücher des Sambucus. Die Stelle des Brutus erhielt Nikolaus Gabelmann.

Wie Ambrosius dem Blotius emsig seine in schwülstigem geistlichen Stile abgefaßten Gedichte übermittelte, gewährte er ihm auch Einsicht in seine Distichen, die er der Trauung des polnischen Königs Siegmund gewidmet hatte. Seine Freunde, die nach Wien reisten, empfahl er Blotius an, so Matthias Amman, Georg Sist, Johann Sárközi, Christoph Unterbaum. Mit diesem zusammen fuhr auch der erwähnte Geschichtschreiber Nikolaus Gabelmann nach Wien, der zwecks Sammlung von Daten für sein Geschichtswerk im April 1594 in Késmárk gewilt hatte. Ambrosius erzählte, sie hätten einmal gemeinsam zu Mittag gespeist, ehe die beiden von Késmárk nach Fülekk reisten und von dort über Esztergom (Gran) nach Wien zurückkehrten. Gabelmann führte selbst einen Briefwechsel mit Blotius,¹⁴⁸ der ihm noch während seiner Paduaner Jahre Georgius Deidricius Transsylvanus¹⁴⁹ empfahl. Doch war ihre Freundschaft nicht von Dauer, vielleicht aus Eifersucht, die Ambrosius in nicht geringem Maße schürte. Auf einen Brief aus Padua vom 16. Juli 1589 antwortete Blotius, daß dieser Gabelmann, der sich als seinen besten Freund aufgespielt hätte, ihn später bei Kaiser Rudolf denunziert habe. (Ein Hinweis auf die Bibliotheks-Überprüfungs-Kommission vom Jahre 1593. Wir sprachen hievon ausführlicher in der Einleitung.) Gabelmann bat auch Ambrosius, ihm die Nachrichten aus Késmárk zu übermitteln und ihm bei der Sammlung von Daten an die Hand zu gehen. Aber damals beschäftigte sich auch Blotius bereits mit dem Gedanken, Geschichte zu schreiben, daher übersandte Ambrosius seine Mitteilungen zuerst an Blotius, damit sie dieser nach eigenem Gutdünken an Gabelmann weiterleite. Dies legt die Vermutung nahe, daß solcherart keine übermäßig nahe Beziehung zwischen Ambrosius und Gabelmann bestand. Und doch äußerte sich dieser stets voll freundschaftlichen Empfindens über Ungarn, er fiel sogar bei der Verteidigung unseres Vaterlandes gegen die Türken in der Schlacht bei Keresztes.¹⁵⁰ Über ihn lieferte Ambrosius einen interessanten

¹⁴⁸ S. L. Thallóczy: „Adatok Gablman Miklós és Blotius Hugó viszonyához.“ („Beiträge zu den Beziehungen des Nikolaus Gablman zu Hugo Blotius.“) „Történeti Társ“ („Historisches Magazin“), 1897.

¹⁴⁹ Beide berichteten hierüber an Blotius aus Padua: Deidricius am 7. Oktober 1589 und Gabelmann am 5. Oktober desselben Jahres. (Cod. 9737z.)

¹⁵⁰ S. Thallóczy a. a. O. S. 598.

Beitrag an Blotius. Er habe gehört, daß Gabelmann drei Fußsoldaten beim Kaiser erbeten habe, um mit diesen Győr (Raab) zurückzuerobern (1595). Blotius bat ihn um Mitteilung, wenn er etwas darüber erführe, er könne sich auf die Wahrung des Geheimnisses verlassen.

Ob Blotius dieses sein ungarisches Geschichtswerk auch geschrieben hat, darüber fehlen uns Daten. Unter seinen Handschriften gibt es diesbezüglich viele Aufzeichnungen (Cod. 7793, Cod. 8544). Außerdem stellte er ein Verzeichnis sämtlicher Werke zusammen, die über und gegen die Türken verfaßt waren (Cod. 13605), von ihm selbst stammen mehrere kleinere Werke in italienischer Sprache über die Türkenkriege, großenteils Übersetzungen. Er traf also Vorbereitungen zur Geschichtschreibung, doch schien es nicht mehr zur Ausführung gekommen zu sein.

Die Blotius anempfohlenen Bekannten äußerten sich nach ihrer Rückkehr Ambrosius gegenüber voll Entzücken über die Gastfreundschaft des Bibliothekars, selbst aber scheinen die beiden Freunde einander nie begegnet zu sein. Im Februar 1593 beabsichtigte Ambrosius nach Wien zu reisen, da aber sein Gönner Sebastian Thököly,¹⁵¹ der Herr von Késmárk, nach dem Reichstage zu Pozsony (Preßburg) dorthin fuhr, sah er sich genötigt, daheim zu bleiben. Auch Thököly wurde von Ambrosius an Blotius empfohlen, doch wissen wir nichts über ein Zusammentreffen. Im September des gleichen Jahres schrieb Blotius: „In Transsylvaniam usquam excurrere statueram, sed bella horrida, bella me hic etsi non sine metu retinent.“¹⁵² Gleichfalls im September 1595 nahm Ambrosius Thökölys Sohn zur Einschreibung in das Bregenzer Gymnasium mit; auf der Heimfahrt machte er einen Abstecher nach Pozsony (Preßburg), fand jedoch unverständlicherweise keinen Anlaß, nach Wien zu gelangen; in Pozsony (Preßburg) selbst suchte er seine und Blotius gemeinsame Freunde auf, hauptsächlich Monavius, dem er seine Freundschaft mit Blotius zu verdanken hatte. Über diese Fahrt nach Pozsony (Preßburg) verfaßte er die sogenannten „*Cantilenae Germanicae Viatoriae*“, die er dann auch Blotius zukommen ließ, damit er sie unter seinen Freunden verteile, falls er die Verse dessen würdig erachte.

Nicht nur die eigenen Werke und die Nachrichten über die Türken

¹⁵¹ Ein Ahne des Kuruczenfürsten. Als biederer und wohlhabender Bürger von Nagyszombat (Tyrnau) kaufte er sich nach langem hin und her Kesmark. Später wurde er in den Adelsstand erhoben und starb als hochangesehener Mann. — S. A. Károlyi: „Thököly Sebestyén megszerzi Késmárkot“ („Sebastian Thököly erwirbt Kesmark“), „Századok“ („Jahrhunderte“) 1878, S. 68, 169, 267.

¹⁵² Am 27. September 1593. (Cod. Ser. nov. 362.)

ließ er an Blotius gelangen sondern auch allerlei Blumensamen aus dem Karpathenlande. Am 4. September 1595 berichtete er Blotius von einem neueren gemeinsamen Bekannten: Siegmund Mos habe ihn in Késmárk aufgesucht, der lange Jahre hindurch cubicularius des Listhy gewesen sei.¹⁵³ Er habe Ambrosius auch zahlreiche Briefe Blotius' gezeigt. Übrigens sei er ein entfernter Verwandter des Ambrosius und lebe zur Zeit in Lublin.

Zwei Jahre hindurch, von 1596 bis 1598, wechselten Blotius und Ambrosius keine Briefe, da sich wegen der schweren Türkenkämpfe niemand fand, der die Post befördern hätte. Vom 18. September 1598 stammt das letzte Schreiben des Ambrosius, voll mit Klagen. Ein Teil seines Hauses sei abgebrannt und auch zahlreiche Gegner ließen ihm keine Ruhe. Im Übrigen währte jedenfalls dieser Briefwechsel des Blotius mit Ambrosius im Hinblick auf seinen gesamten ungarischen Bekanntenkreis am längsten.

Eine so bedeutende Rolle spielte der gelehrte, aber auf literarischem Gebiete wenig produktive niederländische Humanist in den gebildeten Kreisen Ungarns. Sein Briefwechsel mit den ungarischen Bekannten gibt uns nicht nur Aufschluß über seine freundschaftlichen Beziehungen und die Wertschätzung, die er genoß, sondern erweist auch die Kultur und den hohen Grad der Bildung unserer ungarischen Humanisten im XVI. Jahrhundert. Außer diesen länger währenden, hauptsächlich auf Korrespondenz beschränkten Beziehungen zu Ungarn verdienen noch folgende Beachtung:

Franz Zerdahely, der in Nekenmarckt eine Schule für die ungarische Jugend gründete, erbat Blotius' Ansicht über Adam Crugel, den er dorthin als Lehrer berufen wollte. Blotius, obzwar er Crugel nicht persönlich kannte, hätte das Beste über ihn gehört und könne ihn umso eher empfehlen, weil er ein Schüler des Johann Sturm sei. Blotius fügte diesem Brief hinzu: Der Himmel möge Ungarns Unabhängigkeit auf lange Zeit bewahren!¹⁵⁴

Am 14. August 1596 wandte sich Blotius¹⁵⁵ an den Feldherrn Nikolaus Pálffy mit der Bitte, er möge seinen beiden jungen Freunden gestat-

¹⁵³ Dietrich schrieb über ihn am 4. August 1572 an Blotius, daß er krank sei. Im Oktober 1572 kehrte Mos in seine Heimat zurück. (S. „Erdélyi Múzeum“ [Siebenbürgisches Museum]) a. a. O. S. 41.)

¹⁵⁴ Am 18. Mai 1590. (Cod. Ser. nov. 363.)

¹⁵⁵ Cod. 9490.

ten, sein Lager zu besichtigen. Pálffy's Ruf sei sogar zu den Franzosen und Belgiern gedrungen, deshalb hätten die beiden Jünglinge, der eine ein Gallier, der andere ein Belgier, da sie christliche Heerlager kennen zu lernen wünschten, gerade seine Armee zur Besichtigung auserwählt. Er bat, sie wohlwollend aufzunehmen. Pálffy, der heldenhafte Heerführer, war Blotius, der sich auch voll Entzücken in seinen Briefen an Justus Lipsius über ihn äußerte, schon früher nicht unbekannt.¹⁵⁶

In den Gedenkbüchern des Blotius¹⁵⁷ erscheinen außerdem folgende Ungarn, teils mit eigenhändigen Eintragungen, teils von der Hand des Blotius verewigt:

Georg Banchin, ein ungarischer Adeliger, Sekretär der Ilona Oláh aus Sopron (Cod. 9690, fol. 13).

Christoph Birnstingl aus Késmárk schrieb am 11. August 1597 Gedenkzeilen in Blotius' Album (Cod. 9645).

Stephan Bochkay von Klein-Maria trug ein: „Fata viam inveniunt.“ Als Abgesandter des späteren siebenbürgischen Fürsten weilte er in Prag; Mitglieder der Abordnung waren ferner: Gregor Csáky de Keresztszeg, Johann Sygher de Szentlászló, Johannes Fratay de Frata (Cod. 9695).

Lukas Cracerus, Septemcastrensis aus Beszterce trug in Blotius Gedenkbuch am 20. März 1570 zu Frankfurt Folgendes ein: „Invoca me in die tribulationis tuae et ego liberabo te.“ Blotius erklärte über Beszterce: „Est autem Bistricum unum de 7 castris Transsylvaniae: unde retro Transilvania Septemcastrensis appellatur.“ (Cod. 9708, fol. 13).

Wolfgang Feucht, wohl aus Késmárk, schrieb am 1. August 1597: „Magna venit nulli sine magno fama labore, Et vaga sudorem gloria semper habet.“ (Cod. 9645, fol. 440).

Stephan Illésházy, Palatin von Ungarn, trug am 5. Mai 1609 zu Wien seinen Namen ein (Cod. 9690, fol. 73).¹⁵⁸

Albert Lasko, Kapitän aus Landskron,¹⁵⁹ und sein Sekretär Emmerich Sontag (Cod. 9690, fol. 85 und fol. 145).

Anton Láng aus Siebenbürgen (Coronensis) trug im Jahre 1570 zu Frankfurt ein: „Beneficium qui dare nescit iniuste petit.“ (Cod. 9708, fol. 1).

¹⁵⁶ Am 28. Mai 1590 (Cod. Ser. nov. 362.) — Über Pálffy s. Paul Jedliczka: „Pálffy Miklós“ („Nikolaus Pálffy“), „Századok“ („Jahrhunderte“), 1882, S. 441

¹⁵⁷ Cod. 9690, Cod. 9708 und Cod. 9645.

¹⁵⁸ Blotius war zu dieser Zeit nicht mehr am Leben; es scheint, daß Tengnagel auch weiterhin in den Gedenkbüchern des Blotius blättern ließ.

¹⁵⁹ Er war ein Gegner Stephan Báthorys.

Michael Paksi¹⁶⁰ reiste nach der Eintragung des Blotius am 25. Oktober 1574 mit etlichen polnischen und italienischen jungen Männern von Wien nach Polen. Blotius kannte damals Paksi bereits seit acht Jahren aus Basel (Cod. 9690, fol. 121).

Pathay arbeitete in der ungarischen Kanzlei zu Wien; er erkundigte sich bei dem jungen Listhy über Blotius. (Listhy an Blotius am 25. Mai 1575, Történelmi Tár [Historisches Magazin] a. a. O.)

Georg Purkircher aus Pozsony (Preßburg) schrieb viele Briefe an Blotius¹⁶¹ in der Heiratsangelegenheit des Bibliothekars.

Stephanus Radecius (Radaenus), Bischof von Eger (Erlau), (Cod. 9690, fol. 136). Ihm widmete Blotius seine Trauerrede auf den Tod Listhys. (Im Jahre 1577. Cod. Ser. nov. 363.)

Nikolaus Sándorffy, Senator der Pozsonyer (Preßburg) ungarischen Kammer (Cod. 8944, fol. 257).

Michael Sily. Seinem Namen fügte Blotius keine weitere Erklärung bei. (Cod. 9690, fol. 251.)

Johanna v. Ernuszt.

OSZK

¹⁶⁰ S. Veress: „Fontes . . .“ I, S. 75, 84, 85, 209, 210, 237.

¹⁶¹ Cod. 9737^z. — Über Purkircher wird eine Doktorarbeit am lateinischen philologischen Institut der Universität Budapest verfaßt, wofür wir dem Bearbeiter das gesamte einschlägige Material aus Handschriftensammlung und Archiv zur Verfügung stellten.

IZDENCZY JÓZSEF, AZ ÁLLAMTANÁCS ELSŐ MAGYAR TAGJA.

A XVIII. század közepe óta a magyar nemzet sorsának irányításában és alakításában nagy szerepet játszott a bécsi államtanács. Nyilvánvaló, hogy az uralkodó döntésére nem csekély befolyást kellett gyakorolnia ennek a testületnek, amely az uralkodó és a végrehajtó szervek közé ékelődött.

Az uralkodó resolutionin azonban ennek nincs nyoma, úgy hogy az államtanács szerepe a háttérben játszódtott le, de viszont annál fontosabb volt. Ennek következtében nagyon nagy jelentősége van annak a kérdésnek, hogy kik voltak azok, akik ebben a testületben helyet foglaltak és még inkább, hogy kik voltak azok, akik mint a magyar kérdések szakértői a magyar nemzet sorából jutottak az államtanácsosok közé, mert az ő állásfoglalásuk kétségtelenül nagy súllyal esett latba, midőn magyar kérdésben kellett dönteni. Épen ezért nem lesz érdektelen megvizsgálni az első magyar államtanácsos, báró Izdenczy József működését, különösen azért, mivel ő a magyar nemzet sorsára döntő jelentőségű 1790-es években töltötte be ezt a hivatalt.

A legfontosabb kérdés, melyet vizsgálnunk kell, hogy milyen volt az ő felfogása, hogyan szemlélte a magyar kérdéseket, milyen szempontok vezették államtanácsosi működésében és hol találhatók meg elveinek és nézeteinek gyökerei. Mielőtt azonban erre a kérdésre megkísérelnénk feleletet adni, előbb egy pillantást kell vetnünk magára az államtanácsra, annak szerepére és jelentőségére, azután pedig Izdenczy életére és pályafutására, hogy megállapíthassuk, hogy milyen környezetből és milyen közbeeső állomásokon keresztül jutott el élete delén erre a fontos és felelősségteljes tisztségre.

Az Államtanács és Magyarország.

A XVIII. század közepén a Habsburg-birodalom életében fontos változások következtek be, amelyeknek következményei Magyarországra is kihatottak. Mária Terézia korára kialakult az osztrák állam¹ és ettől kezdve a rendi Magyarországgal szemben egységesen állanak a birodalomra összerasztott örökös tartományok. Bár már eddig is történtek kísérletek, hogy Magyarországot is beolvassák az örökös tartományok sorába, most ez a törekvés új erővel támadt fel, de más eszközökkel munkálták, mint az előző századokban.

Van azonban egy másik körülmény is ugyanebben az időben, amely a monarchia vezetőinek figyelmét Magyarországra irányítja. Ekkor ugyanis a Habsburgok hatalmának eddigi alapjai megrendültek. A nyugaton elszenvedett kudarcból következett, hogy a monarchia csak úgy tarthatja meg korábbi szerepét Európában, ha a súlypontját áthelyezi a Duna mellékére. Ebben az új koncepcióban természetesen igen fontos szerep jutott Magyarországnak, mert a birodalomnak az osztrák-cseh örökös tartományok mellett a törököktől visszafoglalt magyar területekre kellett támaszkodnia. Ennek azonban az volt az előfeltétele, hogy ezeket sikerüljön szorosabban összefűzni és belőlük egységes birodalmat kívácsolni. Az uralkodók közül Mária Terézia vette ezt észre és törekedett is ezt a célt megvalósítani. Ennek a szolgálatában állottak az ő uralkodása alatt történt nagyfontosságú közigazgatási reformok.² Ez volt a főfeladata az új államtanácsnak³ is, amely 1760-ban jött létre.

Ennek a testületnek a megalakítása Kaunitz herceg nevéhez fűződik, aki látva, hogy a hétéves háború szerencsétlen fordulatot vesz, minthogy az eddigi reformokkal nem sikerült a monarchia szervezetében rejlő súlyos hibákat kiküszöbölni, elhatározta, hogy a külügyek mellett a belügyek vezetését is a kezébe veszi.⁴ Ő a legnagyobb bajt abban látta, hogy

¹ J. Redlich: Das österreichische Staats- und Reichsproblem. Leipzig, 1920, I. 1. 9—48. 1

² Ember Gy.: Az egységes monarchia gondolata Mária Terézia korában. Századok, 1936, 241—43. 1.

³ Az államtanácsra I. Hock—Bidermann: Der österreichische Staatsrath 1760—1848. Wien, 1879., és elsősorban Fellner—Kretschmayr—Walter: Die österreichische Zentralverwaltung. II. Abt. 3. Bd. Wien, 1934, ahol az államtanács felállítására vonatkozó iratok ki vannak adva. Továbbá Ember Gy.: Magyarország és az államtanács első tagjai. Századok, 1935, Pótfüzet.

⁴ Fr. Walter: Kaunitz' Eintritt in die innere Politik. M. Ö. I. G. 46. k., 1932. 37—38. 1.

a monarchia vezetéséből hiányzik az egység. Az egyes hatóságok ugyanis a saját elgondolásuk szerint jártak el magasabb, egységes szempontok nélkül. Az egységes vezetés feladata így az uralkodóra hárult, aki az ügyek sokfélesége és különbözősége miatt azonban egyedül nem tudott ennek eleget tenni. Olyan tanácsadó testületre volt tehát szükség, amely partikuláris szempontok felé tud emelkedni. Ez lett a feladata az új államtanácsnak,⁵ amely az eddigi titkos tanácsoktól főleg abban különbözött, hogy feladata kizárólag tanácsadás volt, végrehajtó hatalommal nem bírt.⁶ Hogy a közigazgatás ellenőrzése magától a közigazgatástól el legyen különítve, az államtanács statutuma kimondta, hogy a tanácsosok nem viselhetnek egyidejűleg más hivatalt is, kivéve az államkancellárt, aki egyébirányú elfoglaltsága miatt úgysem lehetett mindig jelen a tanácskozásokon.⁷ Az államtanács tagjainak száma kezdetben kevés volt: 3 államminiszter (Staatsminister) és 3 államtanácsos (Staatsrat) alkotta, valamint 1 referendárius. Valamennyi ügy, amelyet az alsóbb hatóságok felterjesztettek az uralkodóhoz, a tanács elé került. A referendárius az egyes ügyeket kivonatolta, majd a tanács tagjai között fordított rangsorban circulációba bocsátotta. Az egyes tanácsosok az ügy áttanulmányozása után ráírták az ívre votumukat. Az ezek alapján megfogalmazott resolútiotervezetek közül az uralkodó kiválasztotta a tetszésének megfelelőt és ennek értelmében nyert az ügy elintézését. Az intézkedés mindig az uralkodó nevében történt, az államtanács nevének említése nélkül.⁸ Az országos hatóságok és az államtanács között még az is igen lényeges különbség, hogy itt az egyes tanácsosok nézete külön-külön került az uralkodó elé, tehát az egyes tanácsosok egyéni véleménye szabadabban érvényesült, mint a helytartótanácsban vagy a kancelláriában.⁹

Az államtanács hatásköre nem volt területhez kötve, az egész birodalom belügyeit tárgyalta és rendeltetéséből is következett, hogy a magyar ügyek épen úgy, mint az örökös tartományok ügyei, a tanácsosok elé kerültek. Így úgyszólván megalakulásától kezdve foglalkozott magyar ügyekkel. Ez azonban nem történt nyíltan, mert ebben az esetben magyar embert is kellett volna az államtanács tagjává kinevezni, Mária Terézia pedig alkotmányos megfontolásból, illetve komplikációktól félve, ezt nem akarta. József tehát mint *corregens* hiába javasolta magyar taná-

⁵ Ember: i. m. 556. l.

⁶ Hóman—Szekfü: Magyar Tört. IV.³ k. 557. l.

⁷ Walter: i. m. 39—42. l.

⁸ Hock—Bidermann: i. m. 9—20. l.

⁹ Ember: i. m. 560—61. l.

csos kinevezését, az uralkodó mindvégig elzárkózott ettől a gondolattól, mivel az államtanács hivatalosan magyar ügyekkel nem foglalkozott. A magyar hatóságok csakhamar felismerték a valódi helyzetet, tiltakoztak is, azonban eredménytelenül. Az államtanács ugyanis nem döntött és intézkedett magyar kérdésekben, hanem csupán tanácsokat adott az uralkodónak, tehát formailag törvénysértés nem történt, a valóságban azonban csaknem minden magyar ügyben a tanácsosok véleménye alapján döntött az uralkodó.¹⁰ Olyan esetekben, mikor az államtanácsosok valamely magyar kérdésben nem láttak elég világosan, felvilágosításért a magyar kancelláriához fordultak és gyakran felhasználták a magyar viszonyokban jártas, de a bécsi udvar nézeteit valló magyar magánemberek tanácsait is. Ezeket azonban csak egyes esetekben kérdezték meg. Mária Terézia korában gyakran szerepel ilyen minőségben Kollár Ádám Ferenc.¹¹

Az államtanács a Mária Teréziát követő uralkodók alatt is fennállott, szerepében és jelentőségében azonban változás következett be. A benünket leginkább érdeklő változás II. József alatt történt 1785. október 7-én, amikor az uralkodó báró Martini kiválásakor báró Eger Ferdinánd és Izdenczy József személyében két új államtanácsost nevezett ki. Ettől az időtől fogva a magyar ügyek referense Izdenczy lett, ilyen ügyekben ő adta le elsőnek votumát, — valamint az ő hatáskörébe tartoztak az örökös tartományok tanulmányi ügyei is, mert már előbb is tagja volt a Studienhofcomissionnak, — míg az örökös tartományok összes egyéb ügyeit kivétel nélkül Eger referálta, tehát ő szólott hozzá először a kérdésekhez. Addig a referensi ügykörök nem különültek el egymástól, a tanácsosoknak különféle ügyeket osztottak ki. Még fontosabb azonban, hogy Izdenczynek, mint magyar embernek az államtanács tagjává történt kinevezésével e tanácsadó testület most már nyíltan is kiterjesztette hatáskörét az egész monarchiára.¹² Egyébként II. József

¹⁰ Hock—Bidermann: i. m. 11. és 26. l. Ember: i. m. 563—64. l.

¹¹ Csóka J. L.: Kollár Á. F. hatása az államtanács magyar kamerális tárgyalásaira. Bécsi Magy. Tört. Intézet Évk. V. k., 150. l.

¹² Hock—Bidermann: i. m. 99—109. l. Az ügyek új szétosztására v. ö. gróf Hatzfeld államminiszter elaboratumát az államtanács felállításáról és az abban bekövetkezett változásokról: „Welche Vertheilungsart, da eigentlich nun wirkliche Referaten für h. und deutsche Geschäfte bestehen, mit dem ersten Institut des Staatsraths nicht wohl vereinbarlich zu seyn scheint.” Kaiser Franz Akten fasz. 90. Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien. II. József kézirata Izdenczy államtanácsosi kinevezéséről a magyar kancellárhoz, gróf Pálffyhoz 1785. október 3.: „Ich habe bey nunmehrigen Austritt des Freyherrn von Martini vom Staatsrathe den Hofrath von Izdenczy zum Staatsrath zu ernennen beschlossen. Ich hoffe die Kanzley wird hierin den Wunsch, womit auch

fontos intézkedéseket és újításokat hozott az államtanács közreműködése nélkül is. Rendeleteit általában saját elgondolása szerint adta ki és az anyagot is, melyen ezek felépültek, többnyire maga gyűjtötte össze, főleg utazásai alkalmából. Így miniszterei sok esetben nem bizalmas tanácsadók, hanem inkább végrehajtó közegek, az államtanács tagjainak is ekkor sokszor ez a szerep jutott osztályrészül. De azért József nem kapcsolta ki teljesen az államtanácsot az általa megindított reformtevékenységből és a tanácsosoknak különösen uralkodása végén, midőn egész rendszere összeomlott, jutott fontos szerep.¹³ II. Lipót idejében az államtanács ismét nagyobb befolyásra tett szert. Míg József igen gyakran egyik resolutiotervezetet sem fogadta el, hanem valamennyit áthúзва, sajátmaga fogalmazta meg döntését, Lipót rendszerint változtatás nélkül elfogadta a javasolt resolutiót. Ennek az a magyarázata, hogy ő, ellentétben bátyjával, nem akart minden aprólékos ügyet maga intézni, hanem jó emberismerő lévén, tanácsadóiban megbízott és a mindennapi ügyek intézését nyugodtan rájuk bízta. Az iniciatívát és az új utakra térést ellenben, ahol ezt szükségének látta, fenntartotta magának.¹⁴

Egészen más lett a helyzet Ferenc uralma alatt, mikor az államtanács élete formális volt. Az ő uralmának jellegét meghatározta egyéniségének uralkodó vonása: a bizalmatlanság. Senkiben sem tudott igazán megbízni, még a testvéreiben sem. Megvolt ez a bizalmatlanság II. Józsefben is, aki ritkán volt megelégedve tanácsadóival, ő azonban rendelkezett a megfelelő tehetséggel és energiával, hogy szinte minden ügyet saját maga intézzen, bár ez teljes mértékben még neki sem sikerült. Ferencből azonban hiányoztak ezek a tulajdonságok és így az ügyeket az államtanácsosok javaslatai alapján nem tudta eldönteni, hanem sokszor másokat is megkérdezett. Így az államtanács aktáit néha a kabineti miniszterek felülbírálták, amikor a kezükön át a különféle felterjesztések az uralkodó elé jutottak. Még jobban bízott Ferenc a kabineti titkárokban, akik teljesen a háttérben állva, nagy befolyást gyakoroltak az uralkodóra. A legelőkelőbb hivatalnokok, sőt az államtanácsosok felterjesztései és votumai felett is az uralkodónak ezek a felelőtlen tanácsadói döntöttek és Ferenc

in der obern Leitung und Entscheidung der Ungarisch und Siebenbürgischen Geschäfte die vollkommene Kenntniss der Verfassung und Gesetze mit eintrette, nicht verkennen." O. L. Kanc. 12495/1785.

¹³ Höman—Szekfü; i. m. V.³ k. 38. I. és I. Beidtel: Geschichte der österr. Staatsverwaltung 1740—1848. Innsbruck, 1896, II. k., 176. I.

¹⁴ Mályusz E.: Sándor Lipót főherceg nádor iratai (Fontes). Budapest, 1926. 50—51. I.

a véleményüket rendszerint elfogadta. A kabineti tanácsadók között volt e korban Izdenczy is, aki ekkor leginkább ezen a kabineti uton érvényesítette befolyását és nem az államtanácson keresztül.¹⁵ Volt azonban még egy másik körülmény is, amely az államtanács csődjét előkészítette. Ebben a korban egyre több ügyet utaltak a tanács hatáskörébe, azonkívül a tagoknak számát is folyton növelték, így az ügyek intézése egyre bonyolultabb és lassúbb lett, úgy hogy az államtanács végül is a gyorsabb közigazgatás kerékkötőjévé vált. Ezért egyre többen kezdték kívánni az államtanács megszüntetését, ami 1801. augusztus 31-én el is következett. Helyébe felállították az állam- és konferencia-minisztériumot, (Staats- und Conferenz-Ministerium), mint az összes államügyek legfőbb ellenőrző hatóságát. Ennek az új minisztériumnak részint ugyanazok lettek a tagjai, akik a megszüntetett államtanácsban szerepeltek, így Izdenczy is állam- és konferencia-tanácsosi címmel, s itt hatáskörébe tartoztak a belügyi departementban a hungarica-k. Mivel azonban ő előrehaladott kora miatt egyedül már nem győzte a referatutumot, melléje adták hasonló rangban medgyesi Somogyi Jánost.¹⁶ Lényeges változás tehát nem történt. Épen ezért az eddigi bajok továbbra is megmaradtak. Az állam- és konferencia-minisztérium már 1808-ban megszűnt és ekkor helyreállították az államtanácsot, mely különböző módosításokkal egészen 1848-ig fennállott.¹⁷ A valóságban azonban Ferenc uralmának második felében az uralkodó két tanácsosa: gróf Kollowrat és Metternich herceg vitték a kormányt és az államtanács az ő vetélkedésük színterévé vált.¹⁸ Minket azonban most csak az érdekel, hogy Izdenczy József egészen haláláig (1811) tagja volt az államtanácsnak, majd pedig az ebből kinőtt államkonferenciának.

Kérdés, hogy milyen szempontok és elvek vezették az államtanácsot. A leglényegesebb e tekintetben az a körülmény, hogy az ügyeket mindig az egésznek a szempontjából ítélték meg. Magyarországot csak a monarchia egy részének tekintették és nem önálló államnak, mert az uralkodó

¹⁵ Mályusz: i. m. 89—90. l. Szekfü Gy.: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790—1848 (Fontes). Budapest, 1926, 63. l.

¹⁶ Hock—Bidermann: i. m. 645—51. l., valamint Staatsrat Akten 3322/1801. Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien. „Um die Gesundheit des Staats- und Konferenzraths Izdenczy zu schonen, ihm zur Pflégung derselben Zeit und Weile zu gönnen und mich sohin seiner noch weiters in Geschäften gebrauchen zu können, habe Ich Mich entschlossen den bei der h. Hofkanzley angestellten Hofrath v. Somogyi zu Meinem Staats- und Konferenzrath für die hungarisch und siebenbürgischen Angelegenheiten zu ernennen.”

¹⁷ U. o. 661. s köv. l.

¹⁸ Miskolczy Gy.: A kamarilla a reformkorszakban. Budapest, é. n.

nemcsak magyar király volt és így az örökös tartományok érdekei felett is örködni kellett.¹⁰ Felfogását meghatározta az a körülmény, hogy Mária Terézia uralkodásának a második felében tanácsadói, köztük az államtanácsosok is, egyre nagyobb mértékben a felvilágosodás hatása alá kerültek és az új eszmék lelkes híveivé szegődtek, bár maga az uralkodó mindvégig idegenül állott szemben az új szellemmel. Ezek az új eszmék nyomták rá bélyegüket az államtanácsosok nézeteire is. Közülük ez leginkább báró Boriénél látszik, aki a legerősebb egyéniség volt. Szerinte a királyi hatalomnak korlátokat csak az állam java szab. A legfontosabb a köz java, „das allgemeine Wohl”, ebből ered az uralkodó joga és ez szabja meg minden cselekvésének irányát. A rendiség által emelt korlátokról tehát nem akar tudni. Az állam java, a közjó az alattvalók boldogsága. Az uralkodó feladata tehát az alattvalókat boldoggá tenni. Ez a felfogás természetesen teljes ellentétben áll a rendi szemlélettel. Így Borié és vele együtt az államtanács többi tagja ebben a rendi felfogásban látta a bajok főforrását és a racionalizmusra jellemzően úgy képzelte, hogy ha a magyarokat felvilágosítják tévedéseikről, akkor ők önként el fogják ismerni az államtanács által vallott elveknek a helyességét. Mivel ebben az időben még nem működött magyar államtanácsos, Borié, áttanulmányozva a Corpus Jurist, megállapította a törvényekből, hogy a magyar király régen sokkal szélesebb körű jogokkal bírt, amelyekből idővel sok feledésbe merült. Ezeket igyekezett tehát újra érvényesíteni. Ennek a célnak az érdekében sürgették az államtanácsban, hogy a magyarokat meg kell szabadítani tévedéseiktől és a közjog megfelelő tanításával helyes szemléletet kell beléjük oltani. Az ifjakat főleg arra kell oktatni, hogy a rendek kiváltságait csak annyiban tarthatják meg, amennyiben azok nem ellenkeznek a köz javával, mert a magánérdekeket alá kell rendelni a köz javának. Az előítéletek kiirtásával minden jóra fordul: ezen múlik az egész. A dolog sikere e tanároktól és a megfelelő tankönyvektől függ. Borié tehát a magyar törvények és az alkotmány helyes, a köz java szempontjából történő értelmezésére törekedett. A rendiséget a köz javával akarta összhangba hozni. Törekvése azonban természetesen kudarcot vallott és a probléma nem volt ilyen egyszerűen megoldható. Ő is, mint egész kora, túlbecsülte a rációnak, az észnek a hatalmát és azt mindenhatónak hitte.²⁰

Mária Terézia utóda II. József alatt már nemcsak az uralkodó

¹⁰ Ember Gy.: Az egységes monarchia gondolata. Századok, 1936, 245—47. l.

²⁰ Ember: Az államtanács első tagjai és Magyarország. 609. s köv. l.

tanácsadói, hanem maga József is lelkes és meggyőződéses híve a felvilágosodásnak. A kormányzat célja az állam felvirágoztatása és az alattvalók boldogítása, akiknek az a létjogosultsága, hogy segítik az uralkodót ennek a célnak az elérésében. „Alles für den Staat und nichts durch das Volk”, lesz a jelszó.²¹ Az ő uralkodása idején lett az államtanács tagja egyidőre báró Martini, bécsi egyetemi tanár, aki a felvilágosult abszolutizmus theoretikusa volt és az uralkodó abszolút hatalmát a racionalista társadalmi szerződés elméletekből²² vezette le. Uralkodásának tíz esztendejében a felvilágosodás eszméi szabadon terjedtek és teljes polgárjogot nyertek a birodalomban. Maga József az összes Habsburg területek egy államba való összeolvasztása közben teljesen a racionálizmus szellemében járt el, a valódi viszonyokat nem akarta tekintetbe venni és azokkal nem számolt. Ez volt kudarcának is oka és ez különböztette meg Boriétól, aki, bár célja végeredményben ugyanaz volt, mint Józsefé, a szükséges reformokat csak fokozatosan, lassan akarta életbeléptetni. Az államtanácsosok egy része azonban nem került ennyire az új eszmék hatása alá és nem szakadt el ennyire a valóságtól, mint uralkodója. Maga Kaunitz nem helyeselte József erőszakos intézkedéseit és többször is kívánta az alkotmány helyreállítását Magyarországon.²³ Ilyen felfogás mellett nem várhatjuk az államtanácstól, hogy megértést tanúsítson a magyar rendiség iránt, vagy magyarbarát legyen, a legtöbb amit kívánhatunk a tanácsosoktól, hogy ne legyenek magyargyűlölők.

Röviden át kellett tekinteni az államtanács keletkezését, rendeltetését, működését és az ott uralkodó mentálitást, hogy így megállapíthassuk, mennyiben alkalmazkodott Izdenczy ehhez és hogyan töltötte be feladatát ezen a helyen, ahová az ő személyében először került magyar ember és ahol igen sokat használhatott vagy árthatott nemzetének.

II.

Izdenczy élete és pályafutása.

Az Izdenczy családra vonatkozó adatokat Kovachich Márton György állította össze és tette közzé. Szerinte a család Verőce megyéből származik.²⁴ II. Mátyás 1610-ben Izdenczy Györgynek és testvéreinek a nemes-

²¹ P. Mitrofanov: Joseph II. Wien und Leipzig, 1910, I. k., 81. l.

²² Eckhardt S.: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Budapest, é. n. 29. l.

²³ Hóman—Szekfű: i. m. V.³ k., 52. l.

²⁴ Adversaria familiam Izdenczy concernentia, kézirat a M. N. Múzeumban: „Familia haec indubie originem et nomen ducit a terra et castro Izdenc in comitatu de

ségét megerősítette, 1698-ban pedig Esterházy Pál herceg nádor Izdenczy Márton, aki 1681-ben Thököly titkára volt, és feleségét Sáros megyében lévő birtokaikban megerősítette. Az itt szóbanforgó birtokok: Komlós, Nádffő, Sálmán, Siroka, Osztopataka, Szentkereszt. Végül 1724-ben szerepel Emericus Izdenczy, mint a gróf Aspremont család plenipotentariususa. Ő 1762-ben meghalt és ekkor gyermekei: József, Terézia, Anasztázia, Erzsébet, Franciska és Antal árván maradtak. Ebből az alkalomból a komlói birtokról Sáros megye alispánja, szolgabírája és esküdtje inventariumot készített.²⁵ Ezekből az adatokból kitűnik, hogy a család régi nemesi család, amelynek Sáros megyében voltak birtokai, míg egy másik ág Trencsén megyében volt birtokos. Az előbb említett Izdenczy Imrének a legidősebb fia volt a bennünket érdeklő Izdenczy József. Van olyan feltevés is, hogy mint törvénytelen gyermek eredetileg nem született nemesnek és ezért viseltetett olyan nagy ellenszenvvel a nemesség iránt.²⁶ Ez azonban nem valószínű, mert midőn testvéreivel, akiknek az ügyeit, legidősebb testvér lévén, ő intézte, az örökség miatt hosszú ideig pereskedett, ezek a per folyamán nem tettek semmiféle említést vagy célzást származására.²⁷ Már pedig ezt a körülményt a per folyamán bizonyára nem hagyták volna kiaknázatlanul.

Izdenczy József pályafutása a következő volt:²⁶ 1724 körül született Zborón Sáros megyében. Neveltetéséről annyit tudunk, hogy Egerben a Foglarianum növendéke volt. Ennek a Foglár György egeri kanonok által 1740-ben alapított jogi iskolának az volt a célja, hogy jó katolikus vallású jogászok kerüljenek ki belőle, mert addig az volt a helyzet, hogy az ügyvédek nagy része protestáns volt. Az intézet jellege tehát szigo-

Wereöce; nam ad annum 1244. reperio in quodam Diplomate Sampson, Georgium. Wlk et Wlcheta filium De wecher de Ezdench, sive Izdench alias Felseö Ezdench." Ezeket az adatokat Kovachich abból az alkalomból állította össze, hogy kiadta a jelentését Izdenczy Andrásnak, aki 1641-ben a török portánál követ volt. Ezzel kapcsolatban így ír a családról: „Ortus est ex familia nobili et pervetusta, cuius majores et posteria varia in Republica Hungarica munera diversis temporibus gessere, quorum nonnullos ex Actis erutos hic ordine Chronologico recensere visum est." Mindezek az adatok megtalálhatók a családra vonatkozó más adatokkal együtt az Izdenczy családi levéltárban. O. L.

²⁵ U. o. és l. a családra Nagy I.: Magyarország családai II., 271. l.

²⁶ Wurzbach: Biographisches Lexikon.

²⁷ Izdenczy családi levéltár.

²⁸ Rövid életrajza megtalálható: Allgemeine Literatur Zeitung. Halle und Leipzig, 1812 I. 519. l., valamint Magyar Kurir, 1811. év III. 25. szám. Ezek alapján Szinnyei J.: Magyar írók élete és munkái. V. 229. l. A Wurzbach: Biographisches Lexikon-ban lévő életrajz nagyon hiányos.

rúan katolikus lévén, Foglár intenciói és a curia által az iskola számára 1755-ben kibocsátott szabályzat értelmében abba csak katolikus vallású magyar nemes ifjak voltak felvehetők. Ki voltak innen zárva az idegen származásúak és a nem katolikusok. Minden belépő növendék köteles volt megesküdni a katolikus vallás tanaira és megfogadni, hogy sohasem fog az egyház jogai ellen cselekedni vagy egyházi személyeket pereskedéssel zaklatni.²⁹ Az a körülmény is, hogy Izdenczy ennek az intézetnek volt a növendéke, bizonyítja, hogy nemesi családból származott. Felvetődik ezután a kérdés, hogy mit tanult ebben az iskolában. A Foglarianumba a növendékek a gimnázium elvégzése után kerültek és a jogi tanfolyam itt 2 esztendeig tartott. Az intézetnek két jogtanára volt, akik közül az egyik az 1740—48 közötti időben Huszthy István, a híres jogtudós és országos tekintély volt, továbbá tanított még ott egy harmadik tanár, aki matematikát és történelmet adott elő, mivel a növendékek a jogon kívül ezeket a tárgyakat is tanulták. Nagy hiánya volt azonban ekkor a Foglarianumnak, hogy csak jus patriumot és egyházjogot tanítottak, a római jogot ellenben teljesen elhanyagolták.³⁰ Az Izdenczy képzettségéről és műveltségéről nyert kép is megfelel ezeknek a tanulmányoknak. Kizárólag jogi tudása volt, amely a Corpus iuris kitűnő ismeretében áll, de műveltsége ezen nem terjed túl. Egyébként ő maga is egyszer később elismeréssel említi a Foglarianumot.³¹ Azonban iskolai tanulmányaira vonatkozólag még további következtetéseket is vonhatunk le. A Foglár intézettel kapcsolatban állott a Telekesy-féle nemesi konviktus is. Ezt a század elején Telekesy püspök alapította 10 magyar nemesi származású, katolikus, elsősorban konvertita ifjú számára, akiket áttérésük miatt szüleik elhagytak vagy elüldöztek. Ezeket a grammatikai osztályból választották ki.³² Tekintettel arra, hogy az Izdenczy család otthona Sáros megyében volt, nincs kizárva, hogy Izdenczy József tanulmányait végig Egerben végezte, előbb a jezsuita gimnáziumban, mint a Telekesy-konviktus növendéke, majd pedig a Foglarianumban.³³

²⁹ Udvardy L.: Az egi érseki joglyceum története 1740—1896. Eger, 1898. 10—14. l.

³⁰ U. o. 29. l. és Fináczy E.: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I. k. 1740—73. Bpest, 1899, 142—43. l.

³¹ Irrthümer. Wien, 1790, 5. l. Itt arról van szó, hogy a legnagyobb baj az, hogy „die wenigsten derselben (t. i. a magyarok) haben die von einem Foglar fundirten und nur erst im Jahr 1741 artikulirten Kollegien der vaterländischen Rechte gehört.“

³² Udvardy: i. m. 22. l.

³³ Ezt a feltevést valószínűvé teszi még az is, hogy az Izdenczy család eredeti-

A Foglarianumnak a püspökkel való kapcsolatából könnyen megmagyarázható, hogy gróf Barkóczy Ferenc egri püspök Izdenczyt maga mellé vette titkárnak. A püspök nagy befolyással bírt az uralkodónál, megbízták a magyarországi tanulmányügyek irányításával, s bizonyára az ő ajánlásának tulajdonítható, hogy Izdenczyt 1758-ban már Bécsben találjuk. Mária Terézia második fiát, Károly főherceget, aki azonban korán, már 1761-ben elhunyt, magyar nyelvre tanította.³⁴ 1761-ben a magyar kancelláriához került először mint concipista, 1763-ban protokollista, majd pedig titkár lett. Midőn azonban 1771-ben gróf Auersperg József lett Erdély gubernatora, az ő kívánságára Izdenczyt udvari tanácsosnak az erdélyi kancelláriához nevezték ki és melléje adták titkárként és segítőtársul. Ettől kezdve Izdenczy egészen Auersperg visszahívásáig, 1774-ig vele együtt Erdélyben tartózkodott.³⁵ Megismerkedve az ottani viszonyokkal, több felterjesztést intézett Mária Teréziához és különféle vádakot emelt a szászok ellen, főleg azonban báró Bruckenthalt vádolta. Vádjai azonban eredménytelenek maradtak, Bruckenthal pozícióját az uralkodónál nem tudta megrendíteni. Erről még később is nagy keserűséggel emlékezett meg.³⁶ Erdélyből visszatérve, a galíciai kancelláriánál szolgált, ide szintén gróf Auersperg kíséretében kerülhetett, aki 1775-ben

leg protestáns lehetett, mert Izdenczy Márton Thököly titkára volt. Lehetséges, hogy csak Izdenczy József lett katolikus, akit a családja ezért üldözött.

³¹ Magyar Kurir 1811. v. ö. Izdenczynek 1797-ben Monostorról adott adománylevél. Izdenczy család levéltár. O. L. „ut primum nempe ad personam Serenissimi condam Archiducis et hereditari regii Principis piae memoriae Domini Caroli Paterni nostri desideratissimi in qualitate instructoris benigne religi, in qua functione posteaquam usque praematuram eiusdem mortem cum eminenti encomio prostitisset et ad majora quoque audenda laudabilia edidisset specimina.”

³⁵ A. Arneth: Geschichte Maria Theresias X. k. Wien, 1879, 149. l.

³⁶ Fr. Teutsch: Geschichte der siebenbürgischen Sachsen. Hermannstadt, 1907, II. k., 157. s. köv. l. — Izdenczy Erdélyre vonatkozó elaboratumai a Magyar Nemzeti Múzeumban: „Copien einiger Noten an Seine Majestät” 1772-ből. „Anmerkungen über jene Stellen der Protocollorum Universitatis Nationis Saxonicae, welche eine besondere Rücksicht verdienen.” 1773. Végül összegyűjtötte a határvidék szervezésére vonatkozó különböző iratokat: „Anmerkungen des Siebenbürgischen Hofkanzlers den Baron Buccowschen Entwurf wegen einer Land-Militz in Siebenbürgen betreffend. — 1799. szeptember 1-én a köv. írja Erdélyből való távozásáról: „Ubrigens muss ich auch gehorsamst erinnern, dass, nachdem ich aus Siebenbürgen mit dem damaligen siebenbürg. Gouverneur Grafen v. Auersperg zurückkam und die Untersuchungsakten wider den alten Baron v. Brukenhall höchstgedachter Majestät in zwey Exemplarien vorgelegt wurden, worin die abscheulichsten Data rechtsständig erwiesen, der Kabinäts Sekretär v. Nemi mit den Anhängern des alten Baron v. Brukenhall die Sache mit offener Verletzung der Wahrheit, dahin gebracht habe, dass ich von der siebenbürgischen Hofkanzley zur hungarischen übertreten sollte, welch letztere aber, weil man mich für einen gefährlichen Patrioten ausschriebe, mich durchaus nicht an-

már Galíciai gubernátora volt. Itteni működésének emléke hasonlóképpen egy elaborátum, melyben javasolta Galícia és Lodoméria Magyarországhoz való visszacsatolását (reincorporációját).³⁷ Mikor pedig Mária Terézia 1776-ban ezt a kancelláriát megszüntette, ez év április 27-én kelt kéziratával áthelyezte a magyar kancelláriához, mint tanácsost.³⁸ Úgy látszik az uralkodó addigi működésével nagyon meg lehetett elégedve, mert úgy intézkedett, hogy Izdenczy consiliarius az évi 4000 forint salariumon kívül „ex speciali Gratia” még külön 1000 forintot kapjon évenként 1776. május 10-től, vagyis az eskü letételének a napjától kezdve.³⁹ Ettől fogva a magyar kancelláriánál szolgált Izdenczy egészen államtanácsosi kinevezéséig. 1782-ben tagja lett a Studienhofkommissionnak, ahol Ürményi és Pásztor mellett ő a harmadik magyar tag.

Közben azonban II. József alatt fontos megbízatást kapott. 1784 őszén a megkezdett nemesi összeírás miatt nagy elégedetlenség támadt. A megyék közül különösen Nyitra tiltakozott nagyon éleshangú feliratban. Ezért az uralkodó október 24-én Izdenczyt küldte ki a megyébe, mint királyi commissariust.⁴⁰ Pontos instrukciókkal ellátva indult útnak. Az volt az utasítása, hívjon össze generalis congregatiót és itt olvastassa fel a megye felírását, magyarázza meg a nemeseknek tévedésüket és helytelen eljárásukat, hogy ezt belátva, szegyenkezzenek. Majd befejezve a congregatiót „authoritate regia” folytassa a conscriptiót és tiltsa el minden további congregatiót.⁴¹ Izdenczy ilyen szellemben járt el, csak egy helyre kellett az ellenállás letörésére 40 katonát küldeni. Egyébként jelenti, hogy „es lässt sich hoffen, dass bey besserer Belehrung und mehrerer Aufklärung der Sache das Conscriptions Geschäft zu Stande kommen werde”.⁴² A kancellária referense, Ürményi a jelentést előterjesztve.

nehmen wollte, und zum erstenmal mit dem libello Repudii beehrte.” K. F. A. Fasz. 80.

³⁷ Über Gallizien und Lodomerien im Vergleich mit dem ungarischen System verfasst anno 1779, melyet már Bécsbe való visszatérése után készített. Magy. Nemz. Múzeum. Továbbá: Entwurf zu einem Postpatent für das Königreich Galizien und Lodomerien. Varia der Kabinettskanzley. Fasz. 22/c. Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Wien.

³⁸ Kanc. 2371/1776. O. L.

³⁹ Kanc. 3038/1776. O. L. „hoc quidem solummodo ad personam et sine consequentia ad alios”.

⁴⁰ A Nyitra megyében történetekre I. Magyarország vármegyéi és városai. Nyitra vm. 649. s köv. I., valamint Marczali H.: Magyarország története II. József korában. Bpest, 1885—88. II. k., 377. s köv. I.

⁴¹ St. R. 4331/1784.

⁴² Izdenczy jelentése november 4-ről Kanc. 13394/1784. O. L.

igyekezett a megye eljárását mentégetni. A császár azonban ezzel nem értett egyet, hanem megállapította, hogy a megye nemessége megérdemelte a congregatiók eltiltását, a főispán, gróf Forgách pedig hivatalából elbocsátását. Izdenczy eljárását tehát teljes mértékben helyeselte. Végre Izdenczy jelentette, hogy november 29-én congregatiót tartott, amely teljes rendben folyt le és így szigorúbb eszközök alkalmazására nem is került sor. Ezzel az ügy végleg le is volt zárva és nyugodtan folytatódott a conscriptió.⁴³ Midőn a következő évben József életbeléptette közigazgatási reformját és elhatározta, hogy az országot megyék helyett kerületekre osztja fel, kerületi biztosnak többek között Izdenczyt is kizemelte. Ő azonban nem vállalta el ezt a megbízatást személyes okokra hivatkozva. Hogy mik lehettek ezek, nem lehet megállapítani. Tény azonban, hogy József nem nevezte ki.⁴⁴

Midőn az uralkodó 1785-ben régi elgondolásának megfelelően magyar államtanácsost is ki akart nevezni, választása érthetően Izdenczyre esett, aki eddigi működése közben mindig az udvar szellemében járt el. Erdély és Galicia ügyeiben mindig a kincstár érdeke lebegett szeme előtt és Nyitra megyébe való kiküldetésekor is pontosan teljesítette József instrukcióit. Ennek a jutalma és elismerése volt a kinevezés.⁴⁵ Az uralkodó már előbb is gondolt magyar tanácsos beiktatására és már 1782 május 12-én kérdést intézett gróf Esterházyhoz, hogy kit ajánlana erre a célra. Kizártnak látszik azonban, hogy a kancellár Izdenczyt ajánlotta volna. Esterházy jól ismerte őt, nagyon rossz véleménye volt felőle és így tudnia kellett, hogy mit várhat tőle, ha az államtanácsba kerülve, magyar kér-

⁴³ Kanc. 13395/1784. József resolútiója: „Die Kanzley wird also dem Commissario regio Izdenczy nichts zuschreiben, als dass Ich sein Benehmen in allen Theilen vollkommen gutheisse und dass er ferners auf disem Weg fortfahren, seiner Instruction genau folgen und seine weitere Berichte erstatten solle.” Továbbá Kanc. 13396, 14167/1784.

⁴⁴ Marczali: i. m. II. k. 443—449. I. A kerületi beosztással kapcsolatban gróf Esterházy kancellár javaslatot tesz a komisszáriusok személyére nézve is: „Den Hofrath v. Izdenczy habe ich derohalber nicht in Vorschlag gebracht, weilen er mir wüundlich seine privat Ursachen entdeckt hatte; vermög welchen seine Convenienz nicht wäre diesen Dienst anzunehmen.” Kanc. 5983/1785.

⁴⁵ Kinevezése alkalmából az uralkodó a következő kéziratot intézte hozzá 1785. okt. 3-án: „Ihre bekannte gute und eyfrige Anwendung in den Geschäften und die darin erworbenen stattlichen Kenntnisse haben mich bewogen Sie zum Mitglied meines Staatsrathes in innländischen Geschäften gnädigst zu ernennen und Sie als wirklichen Staatsrath zur künftigen Dienstleistung anzustellen.” St. R. 4182/1785. Egyszersmind intézkedett, hogy évi fizetése 10.000 forint legyen és megkapja „die Postfreyheit”. St. R. 4341/1785.

désekben az uralkodó legfőbb tanácsadója lesz.⁴⁶ Lehetséges, hogy a magyar államtanácsos kinevezése ezért húzódott még három évig és hogy az uralkodó csak akkor döntött Izdenczy mellett, midőn már nem gróf Esterházy volt a kancellár. Izdenczy államtanácsosi működésével József, majd utódai teljes mértékben meg voltak elégedve. Erre több bizonyítékunk is van. Ilyenek azok az elismerő szavak, amelyek kíséretében Ferenc 1801-ben tudtára adta, hogy kinevezte állam- és konferenciai tanácsossá és a valóságos titkos tanácsosi méltóságot adományozta neki.⁴⁷ Elsősorban azonban onnan tűnik ez ki, hogy 1792-ben Ferenc hű szolgálatai és érdemei jutalmazására „*totalem et integram possessionem Monostor comitatui Temesiensi ingremiatam et omne ius nostrum Regium una cum praedicto de Monostor eidem Josepho Izdenczy de Monostor haeredibusque et posteritatibus eiusdem masculini sexus, iure perpetuo et irrevocabiliter donatione pura mediante benigne dederimus, donaverimus et contulerimus.*”⁴⁸ Különös figyelmet érdemel az, hogy a birtokot donatio pura útján kapta, ami a Habsburg korban már a legnagyobb ritkaságok közé tartozott. Majd 1805-ben megkapta a Mária Terézia által polgári érdemek jutalmazására alapított Szent István rendnek a lovagkeresztjét. Életében egyik utolsó kérése az volt, hogy az uralkodó emelje a családját díjmentesen bárói rangra, hogy így azt a kegyet, amely neki több mint 50 évi állami szolgálata alatt osztályrészül jutott, utódaira is kiterjeszthesse. Ezt a kérését teljesítették is.⁴⁹ 1811. szeptember 4-én halt meg Bécsben. Életkorát nem tudjuk pontosan, mert születési éve bizonytalan, azonban a 80 éven már felül volt. Életéből 52 esztendőt töltött a dinasztia

⁴⁶ Horváth M.: Magyarország történelme. 7. k., Budapest, 1873, 513. l. „nem mint miniszteremtől, hanem mint barátomtól kérek öntől tanácsot”. Esterházy és mások véleménye Izdenczyról l. Arneth: i. m. X. k., 772. l.

⁴⁷ „So habe Ich in Erwägung ihrer allgemein bekannten Rechtschaffenheit, ausgezeichneten, rastlosen und ohnermüden Verwendung, gründlichen und tiefsten Geschäfts Kenntniss, wovon sie während ihrer Anstellung bey dem Staatsrath die stattliche Beweise an Tag gelegt haben, Sie zum Besten meines Dienstes zu Meinem dritten geheimen und Conferenzzrath in dem Range nach dem Conferenzzrath v. Eger mit ihrem dermaligen Gehalt ernannt und habe Ich bereits wegen der Ihnen ohnentgeltlich verliehenen wirklichen geheimen Rathswürde das gehörige an den Fürsten von Kaunitz ergehen lassen.” K. F. A. Fasz. 90.

⁴⁸ A Bécsben 1797. szeptember 7-én kelt adománylevél. Izdenczy családi levéltár. O. L.

⁴⁹ A kancellária terjesztette elő Izdenczy kérését: „Er sieht in seinem hohen Alter von 80 Jahren der huldvoller Bewilligung dieser Bitte um so sehnlicher entgegen, als er bei den wenigen Tagen, die er noch zu leben hat, diesen trostvollen Beweis der Ah. Gnade E. M. mit sich in die Grube zu nehmen wünschet.” St. R. 2221/1811. A család bárósága: Libri regii LXIII. kötet, 135. l.

és az állam szolgálatában. Mivel az államtanácsosok munkája már fizikailag is nagyon fárasztó és megerőltető volt, természetes, hogy Izdenczy utolsó éveiben már nem győzte volna az összes magyar akták feldolgozását. Somogyi kinevezése óta 1801-től kezdve már fokozatosan visszavonult, 1807 után pedig már nem igen fordul elő neve az iratokban. Működésének legfontosabb időszaka az államtanácsban az 1785—1801 közötti időre esik.

III.

Izdenczy felfogása a magyar alkotmányról.

Ebben a korban a közjogi kérdések állanak az érdeklődés központjában és a magyar érdekek a bécsi felfogással rendszerint ezen a ponton kerülnek összeütközésbe. Így Izdenczy is ennek a kérdésnek szentelte a legnagyobb figyelmet. Mivel pedig őt még ezenkívül érdeklődése és képzettsége is arra csábították, hogy minden kérdésnek a jogi oldalát vegye vizsgálat alá, fejtegetéseiben igen nagy teret foglalnak el a magyar alkotmányra vonatkozó nézetei. Felfogásának a vizsgálatát ezzel kell kezdenünk.

A magyar alkotmányra vonatkozó felfogását azonban összefüggően nem annyira votumaiban találjuk meg, hiszen itt aránylag ritkán volt alkalma hosszadalmas közjogi fejtegetésekre, hanem elsősorban különálló jogi értekezéseiben, melyek a kor szokása szerint röpiratokként láttak napvilágot. II. József és II. Lipót idejében ugyanis a monarchiában nagyon fellendült a röpiratirodalom. Izdenczy is számos ilyen művet írt, melyek a császár uralmát dicsőíteni és igazolni törekedtek.⁵⁰ Maga Lipót császár többször adott neki ilyen megbízatást és egyik röpiratát, a „Gespräch” címűt maga az uralkodó cenzurázta.⁵¹ Ezek nagy része ugyan névtelenül jelent meg, de Izdenczy röpiratai esetében a szerzőre a legtöbbször teljesen biztosan ráismerünk, mert a röpiratokban felhozott bizonyítékok és érvek a votumokban lévővel teljesen megegyeznek, azonkívül a votumaiban is gyakran hivatkozik ezekre a röpiratokra, sőt néha mellékeli is ezek valamelyikét a circulandumhoz, hogy így könnyebben meggyőzze a többi tanácsost felfogása helyességéről.

Elsősorban ezeket a forrásokat kell áttekinteni. Az Izdenczynek tulajdonított művek a következők:

⁵⁰ Ballagi G.: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Bpest, 1888, 20—34. l.

⁵¹ Mályusz: i. m. 81. és 247. l. 2. sz. irat.

1. Kurze Geschichte der Kriege zwischen dem Haus Österreich und der Ottomanischen Pforte vom Jahre 1529 bis auf das Jahr 1739 nebst einigen wichtigen Daten das Königreich Ungarn und Siebenbürgen betreffend. Wien 1788. Újra kiadta ezt Grellmann a „Statistische Aufklärungen“ III. kötet 187—374 lapjain, 1802-ben, mivel a szerző 1788-ban nem bocsátotta ezt az értékes krónika szerepét betöltő kis munkáját könyvkereskedői forgalomba, hanem csak barátainak küldte el ajándékkul.

2. Antworten der Wahrheit auf die Beschwerden der Unwissenheit oder merkwürdiges Sendschreiben eines Hungarns an seine Mitbürger über neuesten Zustand ihres Vaterlandes unter der Regierung Josephs des zweiten. Wien 1789. Fordítás a latin eredetiből magától a szerzőtől.⁶²

3. Irrthümer in den Begriffen der meisten Ungarn von der Staatsverfassung ihres Vaterlandes und den Rechten ihrer Könige. Wien 1790.

4. Ignoti nulla cupido neque metus. Wien 1790.

5. Etwas von Verböcz, dem Verfasser des sogenannten Juris Tripartiti Hungarici um einigermassen dem Wunsche des Manch Hermäon's ein Genüge zu leisten, welcher wörtlich besteht: „Werböczius möchte doch irgend jemand die Geschichte dieses Mannes beleuchten.“ Megjelent küllön é. n., majd kiadta Grellmann a „Statistische Aufklärungen“ I. k. 459—68 lapjain.

6. Gespräch zwischen einem durch Ungarn reisenden Fremden und einem unparteyischen Unger über das Ende der Regierung weiland Josephs II. und die dermalige des Kaisers und Königs Leopolds II. im Jahr 1790. Wien 1791., megjelent latinul is. Újra kiadta Grellmann a „Statistische Aufklärungen“ II. k. 89—174 lapjain.

7. Ad Hungaros. Vindobonae 1798. Megjelent német fordításban is.

8. Unmassgebliche Gedanken über das dermalen im Königreiche Ungarn bestehende Contributions-System. Wien 1802. Ezt a röpiratot Izdenczy a 37 lapos kis munka végén lévő aláírás szerint 1777. augusztus 28-án fejezte be Währingben. Nyomtatásban azonban csak 1802-ben jelent meg. Ugyanekkor megjelent a Schedius-féle Zeitschrift von u. für Ungarn II. kötetében is. Azonkívül Grellmann is kiadta a „Statistische Aufklärungen“ III. k. 537—68 lapjain. Kiadásával Izdenczy több, mint 20 évet várt. Csak közvetlenül az 1802-i országgyűlés előtt adta ki ezt a röpiratát, hogy felhívja a figyelmet a magyarországi adórendszer hiányaira és hibáira.

Ezek kétségtelenül Izdenczy művei. Még egy röpiratot tulajdonított

⁶² 471 oldalas kézirat. Izdenczy hagyatéka. O. L.

tak neki: Két minisztereknek egymással közlött gondolatai. Ez azonban nem származhatik tőle, amint ezt már Ballagi bebizonyította.⁵³ Ez abból a célból készülhetett, hogy megmutassa a magyaroknak, milyen álláspontot foglal el a bécsi kormány Magyarországgal szemben és mik a céljai. Nagyon találó és jellemző szavakat ad a két bécsi miniszter szájába, akikben némelyek Izdenczyt és gróf Hatzfeldet vélik felfedezni.

Izdenczy a magyar alkotmány értelmét az ősi társadalmi szerződésből akarja megmagyarázni. Ez a vérszerződés, amely a magyar alkotmány alaptörvénye. Anonymus krónikájából ismerjük. Az itt közölt szerződés az egyetlen eredeti. Hitelességét szerinte még az a körülmény is emeli, hogy a krónika írója, mint I. Béla király jegyzője, könnyen hozzáférhetett a királyi levéltárhoz és könyvtárakhoz és használhatta az ott levő okleveleket. Így Anonymus krónikájának a jelentősége rendkívül nagy a magyar közjog szempontjából, helyes képet a magyar alkotmányról csak innen nyerhetünk.⁵⁴ A vérszerződésből két dolog következik. Először az, hogy a szerződés a fejedelem, nem pedig a nemesség jogai mellett tanúskodik. A vérszerződést ugyanis a fejedelemmel csak a hét fejedelmi személy kötötte, tehát ez csak ezekre vonatkozik. A többiekre, a nemességre nem terjed ki, mert ezeket nem is engedték oda az eskühez. A nemesség ugyanis nem a hét fejedelmi személy leszármazottja, mert ezek kipusztultak, midőn Gyula fellázadt Szent István király ellen. Ebből következik, hogy az uralkodó most már nem köteles ezeket a pontokat megtartani, miután azok kihaltak, akikre ezek a jogok eredetileg vonatkoztak. A fejedelmi személyek jogai ennél fogva az uralkodóház hercegeire szállottak át. Tisztában volt ezzel IV. Béla király is és ezért égettette el a bárók székeit.⁵⁵

A vérszerződésből következő másik dolog, hogy Magyarország kezdetül fogva „Erbreich” és sohasem volt „Wahlreich”, tehát a kormányformája abszolút monarchia. Az országot ugyanis az uralkodó magának

⁵³ Ballagi: i. m. 418—19. l.

⁵⁴ „Ich behaupte noch, dass der ursprüngliche Staatsvertrag, den sie uns mittheilt, der einzige ächte seyn müsse, da er durch die Handlungen der ersten ungarischen Fürsten und beinahe der ganzen Folgezeit bis auf gegenwärtigen Augenblick vollkommen bestättigt ist.” Antworten der Wahrheit 28—35. l. „Dies ist die älteste und verlässlichste Urkunde, mit welcher Ungarn auftreten kann, um zu beweisen, was man für eine Regierungsform fürgewählet habe und wie die Erbfolge bestimmt wurde. Dieses Dokument kann mit vollem Recht als die Wiege des ungarischen Staatsrechts angesehen werden.” St. R. 2179/1795.

⁵⁵ Antworten der Wahrheit 39—40. l.

hódította meg, nem pedig alattvalóinak.⁵⁶ Ugyanezt a tételt bizonyítja még az a körülmény is, hogy Ázsiában csak az abszolút monarchiát ismerték, amilyen volt Attila uralma is. Ezért a hét kapitány ennek a kormányformának az előnyeit megismerve, megváltoztatta az addigi arisztokratikus kormányformát, amely alatt az őshazát elhagyó Scythák éltek.⁵⁷ Bizonyítja továbbá a vérszerződés azt is, hogy trónöröklési joga van Álmos nőági leszármazóinak is, így választásra nem kerülhet sor, míg élnek az ő férfi- vagy nőági utódai. Ezek szerint 1526-ban I. Ferdinánddal a Habsburg ház is az örökösödés jogán került a magyar trónra és nem csak az 1491-ik évi szerződés és házasság alapján. Különös, hogy már előbb nem érvényesítette a dinasztia ezt a jogát.⁵⁸ Ilyen meggondolások alapján arra a megállapításra jut, hogy a magyar alkotmány és az alaptörvények feljogosítják a királyt a korlátlan uralkodásra. Továbbá egyenesen kötelességévé teszik, hogy a nemeseket megfossza az abszolút monarchiával összhangban nem lévő kiváltságaiktól, mivel más jogai a nemesnek törvény szerint nincsenek, mint amelyekkel minden ember a természet rendje szerint bír.⁵⁹

Abból, hogy Magyarország királyai örökösödési jogon kerültek a trónra, még az is következik Izdenczy szerint, hogy a koronázás pusztaszertartás, amely felesleges is. Így hibás Werbőczy állítása a koronázás szükségességéről, hogy a nélkül a király nem gyakorolhatja hatalmát. Hiszen a fejedelmek sem voltak megkoronázva, mégis gyakorolták a hatalmat és uralkodtak a nemesség felett is. Szent István pedig Almostól örö-

⁵⁶ U. o. 42—44. l.

⁵⁷ „In Asien, aus welchem Welttheil die Scythen gekommen sind, hatte man in den ältesten Zeiten nur die absolute Monarchische Regierung gekannt und wie würde sich wohl der Charakter eines Attila mit einer anderen Regierungsart, als die absolute Monarchische ist, vertragen haben? und die ältesten Beispiele, wie auch die glückliche Regierung des Attila, mögen die 7 Capitains bewogen haben, die Aristokratische Regierungsform in eine Monarchische umzustalten.” St. R. 330/1789.

⁵⁸ „so ist Ferdinand I. nicht allein jure Pactorum et Connubii sondern auch de jure sanguinis. qua descendens ex Domo Almi per Sexum foemineum zum hungarischen Thron gelangt.” U. o.

⁵⁹ „Die Grundverfassung und Fundamentalgesetze des Königreichs Hungarn, als einer vom ersten Ursprung bis jetzt fortdauernd erblichen und vollkommen unumschränkten Monarchie berechtigen jeden König, alles das, was er dem Staate nützlich oder schädlich zu seyn glaubt nach Belieben einzuführen oder abzustellen, so wie eben diese Fundamentalgesetze ihn verpflichten dem hungarischen Adel zwar alle mit der uneingeschränkten Regierungsform nicht vereinbare Vorzüge aber vorzüglich jene so genannte Nationalfreiheiten zu benehmen, die er sich anmasst, da er gesetzmässig keine andere hat, als jene sind, die jeder Mensch als von der Natur empfangene Gerechtsame besitzt.” Antworten der Wahrheit 24. l.

költe a felségjogokat, nem pedig a rendekkel kötött szerződés alapján ruházták azokat rá. Azonkívül Werbőczy itt olyan elveket hangoztat, amelyek a rendi principiummal: „quod Regnum Hungariae sit independens” homlokegyenest ellenkeznek. Ugyanis a koronának tulajdonított előjogok alapján a pápa jogot formál, hogy Magyarországot pápai hűbérnek tekintse. Amint ezt meg is tette már többször, különösen III. Endre halála után (1301) az interregnum idején. Ez az elv tehát kizárólag a pápa számára előnyös. Azonkívül a koronázás szertartása nagyon drága és költséges és nagy megterhelést jelent az uralkodónak, a rendeknek és a jobbágyoknak egyaránt. Fel kellene erről világosítani a rendeket, akkor ők maguk is kérnék a koronázás mellőzését és szívesen lemondának erről a szertartásról. Különösen azt hangsúlyozza, hogy a koronázás alkalmával kifejtett nagy pompa miatt egyes nemes családok elszegényedtek. Így báró Amadé egy ilyen alkalommal két uradalmát: Tatát és Pápát elzálogosította, amihez egy magyar közmondás is fűződik.⁶⁰ A rendek felfogása szerint azonban nemcsak a koronázás szükséges, hanem a király még diplomát is köteles kiállítani és arra esküt tenni. Ez is felesleges, mert az ilyen eskünek, még ha le is teszi a király, úgy sincsen érvénye. Mert ez ellenkezik a király legelső és legfőbb kötelességével, a köz javának az előmozdításával, ez az eskü pedig csak a nemességnek, vagyis a nemzet kisebbik részének az érdekeit tartja szem előtt. Már pedig „Juramentum, impediens maius bonum morale, non valet.”⁶¹ Azonkívül Anonymus tanulsága szerint is a vérszerződés megkötésekor a hét kapitány esküdött hűséget a fejedelemnek, nem pedig Álmos nekik. A későbbi századokban ugyan a fordított helyzet következett be, ami azonban elég helytelen dolog. További érve Izdenczynek, hogy a rendek nem esküsznek hűséget a királynak, mert az természetes kötelességük. Ugyanúgy az uralkodónál is magától értetődik, hogy az ország alaptörvényeit tiszteletben tartja. Így az eskü követelése nem csak nem jogos, hanem az illendőséggel is ellenkezik.⁶²

Egy másik fontos kérdés, hogy az uralkodó hozhat-e törvényeket Magyarországon a rendek közreműködése nélkül, illetve, hogy a rendeknek

⁶⁰ „Br. Amade um in der Kleidung bey der letzten Krönung vor anderen prächtiger zu erscheinen hat zwey beträchtliche Herrschaften: Tata und Pápa veräussert, woher bey den Hungarn das Sprichwort entstanden ist: Skarlath, Granat, Nyuszt; Tata, Pápa, Huszt; welches also in das deutsche übersetzt also lautet: um in Scharlach Granaten und Zobel zu prangen, sind die Herrschaften Tata und Pápa im Rauchen aufgegangen.” St. R. 1750/1786. és K. F. A. fasz. 80.

⁶¹ Irrthümer 117—18. l.

⁶² St. R. 1750/1786., valamint St. R. 330/1789.

van-e joguk részt venni a törvényhozásban. Mivel ez a jog is a Tripartitumon alapul, Izdenczy, mint Werbőczy kérlelhetetlen ellenfele, ezt is kétségbevonta, cáfolta és ismét a magyar történelem régi századaiból vette érveit.⁶³ Azt csak hiteles okmánnyal lehetne bizonyítani, hogy a vérszerződés megkötésekor a rendek maguknak részt biztosítottak a törvényhozásból. Anonymus krónikáját ebben az esetben már nem ismerte el ilyennek, mert ő művét későn, csak a XI. században írta. Így a rendek erre való igényüket hitelesen bebizonyítani nem tudják. Arra sincsen adat, hogy Szent István korában valami ilyen változás következett volna be abban a szerződésben, melyet Almos kötött a rendekkel. Végül az Andrea-num (az 1222-i aranybullát nevezi így!) is bizonyítja a rendek e kívánságának alaptalan voltát. Mert ha meg lett volna ez a joguk, ez kétség-telenül bekerült volna ebbe a privilégiumba a nemesség sarkalatos jogai közé. Tehát a királyság első periódusában az uralkodók országgyűlést nem tartottak, a rendekkel legfeljebb jószántukból tanácskoztak törvényhozáskor. A második periódusban nem tagadható, hogy a rendeknek joguk volt országgyűlés tartását kívánni, kitűnik ez a törvénycikkekből, valamint így is történt. Ebből azonban még nem következik, hogy a törvényhozó hatalom meg lett volna osztva a király és a rendek között. Ennek nincs nyoma a törvényekben, csak Werbőczy említi, aki azonban nem érdemel hitelt. Nagy Lajos király még alaptörvényt, t. i. az aranybullát is egyedül, országgyűlés nélkül változtatta meg. Amihez meg is volt a joga, bár most azt hirdetik, hogy az alaptörvények nem módosíthatók és így nem is képezhetik országgyűlési tárgyalásnak anyagát.⁶⁴ Végre a harmadik periódusban az országgyűléseken hozták a törvényeket a rendek beleegyezésével. Így nyilvánvaló, hogy a potestas legislativa Jus Majestaticum privativum volt Szent István idejében és a rendek későbbi szerződéssel bizonyítani nem tudják, hogy ebből részt kaptak volna. De még ha ezt meg is tudnák tenni, az ilyen szerződés érvénytelen volna, mert Szent István utódainak nem volt joguk a saját utódaik kárára a felségjogok valamelyikéről is lemondani. Ezek szerint tehát nem felel meg a valóságnak az, az 1802-i

⁶³ „Ein Pedant würde hier was zu distinguiern, mithin auch etwas zu concediren und etwas zu negiren finden. Aber ich... Ich will einen ritterlichen Schritt machen und dem guten Werbőcz trotzig in den Bart hinein sagen: Die Regierungsform des Königreichs Ungarns ist und war vom Anfang her monarchisch und zwar eine absolute Monarchie. Um ihn und seine Sektarier dessen zu überweisen, will ich sie wieder bis zum Ursprung des ungarischen Reichs zurückzuführen.“ Irrthümer 80. 1.

⁶⁴ „Leges humane mutatis circumstantiis non tantum mutari possunt, sed etiam debent, circumstantiae enim temporum Legislatorem ad Leges illis accomodas ferendas determinant; quae si variant, Leges quoque immutari oportet.“ K. F. A. fasz. 80.

országgyűlés naplójában lévő állítás sem, hogy t. i. a magyar címerben a kettős kereszt jelképezi azt, hogy a törvényhozó hatalom meg van osztva a király és nemesség között.⁶⁵ Mindazonáltal nem vonta kétségbe a rendeknek ezt a jogát, de csak a legfontosabb ügyekről, amelyek a király, az ország vagy a nemesség jogaira vonatkoznak, ismerte el, hogy az országgyűlés elé tartoznak. Ez azonban csak különös kegy az uralkodó részéről, mert erre, mint az előbbi érvek mutatják, az alkotmány értelmében nem köteles.⁶⁶ Egyéb ügyekben azonban, melyek az alaptörvényekkel ily szoros összefüggésben nem állanak, a törvényhozó hatalom Izdenczy szerint kizárólag a királyt illeti meg. Téves az a nézet is, hogy mindaz, ami a törvénycikkekben előfordul csak országgyűlésen, tehát a rendek beleegyezésével változtatható meg. Mert a Corpus Jurisban sok olyan dolog is van, ami nem tartozik a fontos ügyek sorába. Ezekben az intézkedés joga kizárólag a királyt illeti meg, a rendek beleegyezése vagy hozzájárulása nélkül.⁶⁷

Mivel Izdenczynek ilyen volt a felfogása a magyar alkotmányról, természetes, hogy az egyes magyar királyokat is abból a szempontból ítélte meg, hogy mennyiben őrizték meg az elődeiktől rájuk szállott felségjogokat. A régibb uralkodók közül legtöbbre IV. Bélát becsülte, mert az összes többi uralkodó az ő kivételével kénytelen volt valamit engedni a jogaiból. Ez a király megérdemelné a Nagy melléknevet. Ellenfelei épen úgy támadták mint II. Józsefet, de Béla ezzel épen olyan keveset törődött és rendületlenül haladt kitűzött célja felé. Ilyen király való a magyar trónra, őt kellene minden magyar királynak mintaképeül választani. Az ő példája egyszersmind azt is megmutatja, hogy az elégedetlenség milyen szomorú eredményre vezet.⁶⁸ Elismeréssel nyilatkozott még

⁶⁵ „Insigne Patriae nostrae crux duplicata, his radicibus effloruit, denotat haec divisam inter Regem et Nobilitatem Legis ferendi Potestatem. Dieser Satz ist wenigstens für mich etwas ganz Neues und ich muss ihn meines Arts für eine blasse Erdichtung und eine auffallende Irrlehre ansehen.“ K. F. A. fasz. 80.

⁶⁶ „mithin sie Landesstände es immer für eine ganz besondere Gnade verehren müssen, dass E. M. in Gegenständen die auf die fundamental Gesetze einen Bezug haben, dem ungeachtet, mit den Landesständen Diaetaliter traktiren wollen, welches Höchstdieselbe ex Summo juris rigore nicht schuldig gewesen wären nachdem in Ansehung der Majestätsrechte keine Verjährung Platz greift.“ St. R. 330/1789.

⁶⁷ Az egész kérdésre I. St. R. 1750/1786, 330/1789, K. F. A. fasz. 80. „In corpore iuris Hungarici sind sehr viele Gegenstände erhalten, die in die Reihe der gravium negotiorum regni keinerdings gehören, wie zum B. die Errichtung der Apotheke in der Stadt Raab. Sollte also der König die Macht nicht haben, selbe ohne Einwilligung der Stände aufzuheben. Dieses zu behaupten glaube ich wäre zu viel gewagt.“ Privatbibl. fasz. 32. O. L.

⁶⁸ „Béla IV. ganz der Mann, wie er für Hungarns Thron seyn muss. Dessen

Hunyadi Mátyásról, aki 33 évig tartó uralma alatt a király jogaiból a legcsekélyebbet sem hagyta veszendőbe menni. Noha ő volt az egyetlen magyar király, aki nem az örökösödés jogán jutott a trónra, hanem csupán erőszakos választásnak köszönhetően az uralmát és törvényes örököse sem volt, mégis ez az uralkodó hozta a legvilágosabb és legszebb törvényeket a magyar királyok öröklési jogáról. Az ő törekvése is rokon volt II. Józsefével, amennyiben Mátyás is bizonyosan hasonló kormányformát vezetett volna be Magyarországon, mint most József, ha lett volna törvényes örököse.⁶⁹ Annál jobban hibáztatta azonban II. Endrét, akinek nem is volt joga az aranybulla kiadásával a felségjogok egy részéről lemondani. Épen ezért ezt csak ő volt köteles megtartani, az utódai már nem. Ez a diploma, amelyet a nemesek erőszakos úton szereztek meg, azáltal, hogy fellázadtak a törvényes király, Imre ellen és megmérgezték a gyermek III. Lászlót, lett a forrása minden bajnak és félni lehet, hogy még sok rossz fog belőle származni, hacsak II. József nem segít ezen a bajon.⁷⁰ Más alkalommal azonban nem ítelt ilyen szigorúan az aranybulláról, elismerte, hogy ünnepélyes szerződés a király és a rendek között, amelynek a kiadására nem erőszakkal kényszerítették Endrét a nemesek. Tehát nem egyszerűen „Privilegium nudum ad nutum revocabile”, hanem több ennél. Engedékenységének az oka abban van, hogy akkor, midőn ezt írta, az aranybullát többé nem tartotta veszedelmesnek a király jogaira. Hiszen az ellenállási záradékot már eltörölték és a nemesi adómentesség is véleménye szerint valószínűleg meg fog szünni, mivel Józsefnek úgyis szándékában van az insurrectio megváltásáról tárgyalni a nemességgel. Továbbá, ha a nemesség hajlandó adózni, gazdasági tekintetben is egyenlő elbánásban szándékozik részesíteni az országot a többi örökös tartomány-

Lebensgeschichte besonders geschrieben zu werden verdiente, damit unsre missvergünten daraus ersehen könnten, wie dieser Nationalkönig die Gerechtsame des Thrones behauptet habe und was dass Missvergünten für Früchte bringe. Die nämliche Sprache wurde gegen diesen König geführt, die man sich heute zu führen erlaubt, ohne dass sich Béla IV. eben so wenig, als Joseph II. in seinem gerechten Unternehmen durch elendes Geschwätz hätte irre machen lassen. Diesen König nenne ich nie anders als Béla der Grosse, der es verdient dass ihn jeder König von Ungarn zum Hauptmuster nehme.“ Antworten der Wahrheit, 49. l.

⁶⁹ U. o. 51—53. l.

⁷⁰ „Diese unglückliche Schrift ist die Hungarische Pandorabüchse, aus welcher seit dieser Zeit alles Übel und Unheil auf unser Vaterland strömt und noch strömen wird, wenn sich Joseph II. nicht seines hungarischen Volkes erbarmet und nicht vor allem die unruhigen Köpfe aus dem Wege schafft, die diese Schrift als die Schutzwähre ihrer Vorurtheile ausschreien und solchergestalt Fürst, Land und Volk zu Grunde richten.“ U. o. 45. l.

nyal. Ami pedig még ezen kívül van a *Decretum Andreanum*-ban, az már többé nem veszélyes.⁷¹

Természetes, hogy nagyon nagyra becsülte II. Józsefet, akinek az uralmát és intézkedéseit akarta a fentebbi elmélettel igazolni. A kiváló uralkodót, akire büszkének kellene lenni, Magyarországon félreismerték, ami közös sorsa minden nagy embernek. Elismerte, hogy a magyarok között nyugtalanság és elégedetlenség tapasztalható. Ennek az oka azonban szerinte a félreértés és a tudatlanság (*Unwissenheit*). Ez a tényező igen nagy szerepet játszik *Izdenczy* elméletében. Ebben látta az okát annak, hogy a magyarok másképen gondolkoznak alkotmányuk felől és nem úgy értelmezik az ország alaptörvényeit, mint ő. A téves felfogásnak az oka és alapja pedig az, hogy nem ismerik eléggé hazájuk történetét, ugyanis nem voltak kezdettől fogva megfelelő emberek, akik a történelem eseményeit hitelesen feljegyezték és megőrizték volna. Ennek következtében zavaros az egész erre támaszkodó „*Staatskunde*” is. A másik ok, hogy a közjogi és általában jogi ismereteiket a nemesek majdnem kivétel nélkül csupán a patvariában (*Rechtspraxis*) szerzik és a *Tripartitum*-ból merítik. Még a *Corpus Juris* törvénycikkeit sem tanulmányozzák át pontosan, hanem megelégszenek azzal, hogy minél több idézetet ismerjenek és mindig ezekre hivatkozzanak.⁷² Így tehát a bajok legfőbb forrása és a tévedések gyökere: Werbőczy. Neki olyan engesztelhetetlen ellensége, hogy egy alkalommal azt a kijelentést tette, hogy egy ilyen csirkefogó jobban megérdemelte volna a máglyahalált, mint annak idején Husz János.⁷³ Azonkívül külön röpiratot írt *Izdenczy* a Werbőczy féle tanok megcáfolására és ebben azt igyekezett bizonyítani, hogy a *Tripartitum*

⁷¹ „Endlich sehe ich nicht ein, was für einen Nutzen der ah. Hof daraus ziehen würde, wenn man das *Andreanum* zu bestreiten und für ungiltig zu behaupten suchte; die letzte Klausel, die wichtigste ist ohnehin aufgehoben; und durch die zu reluirende *Insurrection*, dann Vergeltung jener Benefizien, die S. M. dem Königreich Hungarn zukommen zu machen allergnädigst gesinnet sind, wird vermutlich die Steuerfreyheit des Adels hinwegfallen, das übrige hingegen, was in *Decreto Andreano* enthalten ist, gereicht dem ah. Hof zu keinem Nachteil.“ *St. R.* 1750/1786.

⁷² *Antworten der Wahrheit* 1—10. l., *Irrthümer* 3—5. és 12. l.: „sie haben sich ihre Rechtsgelehrtheit nur in der so genannten *Patvaria* bey eben solchen *Rabulisten*, wie sie am Ende selber geworden sind, dadurch erworben, dass sie Werbőczes *Tripartitum* und etwa noch einen *Szegedy* oder einen *Huszty*, Schriftsteller von gleichem Schlag, zu lesen bekamen und sich mühsam Formularien von allerley Aufsätzen sammelten. Und derjenige bildet sich immer was mehreres ein, der mehr Zitationen allegieren kann, sie mögen im übrigen mit dem Vortrag übereinstimmen oder nicht.“

⁷³ „dass Werbőcz, den die hungarische Geschichte als einen wahren Schurken darstellt, den Scheiterhaufen mit mehrerem Recht, als Huss verdient habe.“ *St. R.* 3715/1788

semmi hitelt sem érdemel. Az egyik súlyos vád ellene, hogy ellenmondások vannak a műben és így ebben az esetben is alkalmazni kell a közismert és általánosan érvényes latin szabályt: „quod testi sibi contradicenti nulla sit adhibenda fides.” Ugyanis a Praefatióban Werbőczy elismeri, hogy a törvényhozás joga nem jus communicativum, hanem az kizárólag a királyt illeti meg. A király tehát a törvényeket „nutu et arbitrio” hozta. Ezt bizonyítják a II. Ulászló által kiadott megerősítés következő szavai is: „partim sponte Nostra propria, partim precibus et supplicatione Fidelium Nostrorum edidimus”. Ezzel szemben később ezeket mondja a törvényhozásról: „Attamen Princeps proprio motu et absolute Constitutiones facere non potest.” (Tit. III. §. 3.)⁷⁴ A másik érve pedig az 1527. Decr. I. art. 3., amely bizonyítja, hogy a Tripartitumot, mint hamis és a valóságnak meg nem felelő törvénykönyvet az országgyűlésen elvetették és új Codex legum készítését rendelték el. Az a körülmény is nagyon rossz színben tünteti fel a mű megbízhatóságát, hogy ettől az időtől kezdve a rendek több országgyűlésen is sürgették az I. Ferdinánd előtti időből származó törvények összegyűjtését. Hasonló színben tünteti fel Werbőczyt az 1526. 32. §. is, amely kimondja, hogy az ő általa nádori minőségben kiállított okleveleket az új nádor (Báthory István) pecsétjével ismét ki kell állítani, mivel Werbőczy ezt a méltóságot a király akarata és az ország törvényei ellenére, csak egy pártnak a segítségével szerezte meg magának és ezáltal, valamint más gáztetteiért hűtlenség bűnébe esett. Azal is vádolta ugyanis még Werbőczyt, hogy II. Lajos ellen lázadást szított és e király halála után törvénytelenül összehívott országgyűlésen Zápolyait királlyá választotta Ferdinánddal szemben.⁷⁵ Ezen az alapon Izdenczy a Tripartitumot érvénytelennel tartotta, nem ismerte el alaptörvénynek és a nemességnek ebből folyó jogait és kiváltságait is kétségbe vonta. Azt teljesen figyelmen kívül hagyta, hogy sem az 1527-i, sem a későbbi hasonló törvények nem valósultak meg és hogy a Tripartitum elvei átmentek a gyakorlatba.

Annak további jellemzésére, hogy a magyarok jogi ismeretei milyen gyenge lábon állanak és mennyire felszíneseek, felhozta, hogy még az aranybullát sem ismerik alaposan, amely pedig fontos alaptörvény és nyomtatásban alig két ív a szövege. Mit várhatunk akkor az egész Corpus Juris tekintetében, amely a „Manch Hermaeon” szerzőjének a szavai sze-

⁷⁴ Etwas vom Werbőcz, Grellmann kiadása: i. m. I. 460—62. 1.

⁷⁵ U. o. 464. l., St. R. 2092/1788. és Privatbibl. fasz. 32. „und sowohl dieserwegen als auch wegen seiner übrigen Verbrechen zur Strafe der Treulosigkeit verurtheilt worden sey.”

rint olyan bonyolult, zavaros és kietlen valami, hogy két lóra volna szükség a megmozdításához és elvontatásához.⁷⁶ Ezen a bajon a magyar államtörténet (Staatsgeschichte) és a magyar közjog (Staatsrecht) megfelelő tanításával lehet segíteni. A tévedések kiirtására az első lépés az, hogy ennek a két fontos tárgynak a tanításához megfelelő tankönyveket kell iratni, ezek használatát kötelezővé tenni és így megakadályozni, hogy a tanárok saját jegyzeteik alapján önkényesen adják elő e fontos tantárgyakat, mivel az eddigi előadásokból több kár és hátrány származott, mint haszon. Tehát ezt a két tankönyvet alaposan és a valóságnak megfelelően, nem pedig Werbőczy alapján kell kidolgozni. Izdenczy véleménye szerint ez a legalkalmasabb és legcélravezetőbb eszköz hamis nézetek háttérbeszoritására, téves előítéletek kiirtására és e két fontos tárgy kérdéseinek helyes megvilágítására. Azok az ifjak, akik már az iskolában ilyen elveket tanultak, nem fognak később sem Werbőczyre esküdni és nem lesznek téves nézetek hirdetői. Ő maga is úgy szabadult meg sok előítélettől és fedezett fel addig ismeretlen igazságokat, hogy alaposan és behatóan áttanulmányozta a magyar történelmet és a törvénykönyveket. Ugyanis a Petrovics-féle Jus publicum bírálata alkalmából kénytelen volt a Corpus Jurist artikulusról artikulusra, nem pedig csak itt-ott átnézni és a magyar történelem megfelelő szakaszaival összehasonlítani. E nélkül bizonyára ő is szívvel-lélekkel híve volna Werbőczynek és épen úgy nyugtalankodnék II. József újításai miatt, mint honfitársai.⁷⁷ A helyes történeti és közjogi felfogás meggyökereztetése érdekében már 1786-ban sürgette megfelelő tankönyvek kidolgozását és rögtön ajánlott is ennek a feladatnak az elvégzésére két alkalmas szakembert. Az államtörténet tankönyvének a megírására Pray Györgyöt javasolta, a közjogi tankönyv kidolgozására pedig Lakits György Zsigmondot, a pesti jogi fakultás és az egyetemi nyomda igazgatóját, miután Petrovics Józsefnek, a zágrábi akadémia, majd pedig a budai egyetem jogtanárának, aki először nyert erre megbízatást, a munkája nem volt megfelelő. Az uralkodó 1788-ban Izdenczy javaslata szerint is döntött. A két munka el is készült, de megjelenésük az 1790-i események miatt elhúzódott.⁷⁸

⁷⁶ „und wenn man nicht einmal ein vollständiges Kentniss des Privilegii Andreani hatte, so ein Hauptfundamental-Gesetz ist und kaum zwey Bögen im Druck ausmacht, was muss man dann in betref des ganzen Corpus Jur. H. für ein Urtheil fällen? welches, wie obenerwähnter Manch Hermaeon sagt, ein wahres Wirrwarr und vast ist, dass man zweyer Pferde bedarf, um es weiter fortzubringen.” K. F. A. fasz. 80.

⁷⁷ St. R. 1750/1786. és 3715/1788.

⁷⁸ „Unterfange mich abermal den Wunsch zu äussern, dass dem Lakits die Bearbeitung des hung. Staatsrechts und dem Pray die Abfassung der hungar. Staats-

Ilyen volt Izdenczynek a felfogása a magyar alkotmányról és így akarta nézeteit elterjeszteni. Láttuk, hogy az egész magyar alkotmányt az ősi szerződésből vezeti le. Ez a gondolat, a társadalmi szerződés gondolata a XVIII. század végén nagyon elterjedt Bécsben is és Magyarországon is. Maga II. József is uralmát többé nem az isteni jogból vezette le, hanem a társadalmi szerződés alapján a természetjogból. Ezeket a gondolatokat azonban József és környezete nem közvetlenül Rousseau művéből vette, hanem elsősorban báró Martini, bécsi egyetemi tanár hivatalos tanaiból. Ő és követői a szerződésből az uralkodó abszolút hatalmát vették le. Martini szerint az uralkodó jogai meg nem számolhatók, ezek következnek a közjog alapelveiből. Épen ezért az uralkodónak nem kell bizonyítania az őt megillető jogokat, viszont a jogok csak úgy korlátozhatók, ha erre írásos bizonyítékok alapot adnak. A rendek azonban a társadalmi szerződésből egészen más következtetéseket vontak le, így igyekeztek bizonyítani azt, hogy nekik is részük van a törvényhozásban Almos idejétől kezdve. Ez a gondolat lett a vezéreszméje az 1790-i mozgalomnak is. Ugyanis az egyének és a társadalmi osztályok különbözőképen, mind-

historic in der Gestalt eines Vorlesebuches anvertrauet werde um die Jugend und auch ergraute Männer von so vielen falschen Vorurtheilen, die aus Mangel der Kenntniss dieser zwey Wissenschaftszweigen herrühren, zu reinigen." St. R. 2636/1788. — Pray ennek a megbízásnak eleget téve írta a „*Historia regum Hungariae*” 1801 c. művét. Az udvar megbízásából Izdenczy bírálta és dicsérte, csak a „*Notitiae praeviae*”-vel nem értett mindig egyet. V. ö. Lischerong G.: Pray György élete és munkái. 107—112. I. és Anmerkungen des Staatsraths v. Izdenczy über die Vorerinnerungen des Geschichtsschreibers Domherren Pray in Ansehung der vom selben auf höchsten Befehl abgefassten hungarischen Staatsgeschichte. Kézirat a M. N. Múzeumban. Ezzel kapcsolatban Izdenczy kiemeli a Jenaer allgemeine Litteratur Zeitung No. 178. 1802. bírálatából a következő szavakat: „aber auch seine Annales und die seine *Historia Regum Hungariae* sichern ihm ein unsterbliches Andenken unter den ungarischen Historikern und jener Minister, welcher ihm die Ausarbeitung der letzteren anvertraut hat, verdient daher den wärmsten Dank des Publicums.” K. F. A. fasz. 80. — Lakits is elkészítette munkáját általában Izdenczy felfogása szerint és ez 1806-ban Izdenczyhez került bírálatra, aki egyes részeket beletoldott és megváltoztatott. Izdenczy halála után a kézirat visszakérült Lakitshoz, aki helyreállította az eredeti szöveget. Mivel ez a közjog túlságosan terjedelmes volt tankönyv céljára, megbízták a szerzőjét, hogy abból készítsen egy compendiumot. Lakits vállalta is az átdolgozást, de kérte, hogy segítségül adják melléje Gustermann professzort. Az uralkodó így is döntött, közben azonban 1814. január 8-án meghalt Lakits. Ekkor Pfleger ajánlatára a tankönyv kidolgozásával megbízták Gustermann-t, akinek az elvei összhangban állottak Lakits elveivel. Gustermann el is készítette a tankönyvet két kötetben. St. R. 4212/1805. és Kabinetskanzlei Akten 399/1820. Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien. Az Izdenczy—Lakits-féle közjog problémájának részletesebb tárgyalására itt most nincs alkalom

egyik a maga részére kedvezően magyarálták az elméleteket.⁷⁹ Bár ez az Izdenczynél is megtalált gondolat a felvilágosodás eszmeköréből származik, nyilvánvaló, hogy ezt az elméletet ő is nem az eredeti francia forrásból merítette, hanem csak másodkézből, Bécsben jutott hozzá. Ebben az időben a szerződéselmélet annyira áthatotta a történelmi és jogi felfogást, hogy a vérszerződést, az aranybulla ellenállási záradékát, az erdélyi fejedelmek békéit és a Pragmatica sanctiót egyaránt társadalmi szerződésnek fogták fel, melyet az uralkodó és a nemzet kötött egymással. Találhatunk más, a felvilágosodásra jellemző gondolatot is Izdenczynél, azt a racionalista elképzelést t. i., hogy a magyarok gondolkozásának megváltoztatása és helyes irányba terelése egyszerűen, néhány új tankönyv megíratásával és bevezetésével elérhető. Egyébként ezzel a gondolattal már korábban Boriénál is találkozunk, de Kollár Ádám ilyen irányú kísérletének a kudarca már megmutatta, hogy a dolog mégsem megy olyan könnyen, amint azt néhány racionalista államférfi képzelte. Végül a racionalizmusra jellemző és a történelmi érzék hiányára vall az a mód is, ahogyan bizonyítékait a régmúlt századokból vette és azokat nyugodtan alkalmazta saját korának egészen megváltozott viszonyaira. Egyáltalán nem vette tekintetbe a XI. és XVIII. század közötti különbséget és azt, hogy pár száz év alatt a magyar viszonyok gyökeres változáson mentek keresztül.

Izdenczynek a magyar alkotmányról vallott nézeteiből kitűnik, hogy ő nem volt igazi felvilágosodott államférfi, aki ezeknek az eszméknek meggyőződésből híve. Nem olyan elvi meggyőződésből támadta a magyar alkotmányt, mint uralkodója. Átvett egyes, a felvilágosodásra jellemző eszméket, de inkább csak azért, mert ezek akkor Bécsben nagyon el voltak terjedve és alkalmasoknak látszottak az uralkodó abszolút hatalmának alátámasztására, ami Izdenczy legfőbb célja volt. Az, hogy mennyire nem mélyen gyökerezett a felvilágosodás eszmekörében és mennyire nem tette igazán magáévá ezeket az elveket, nyilvánvalóvá lesz, ha Izdenczy nézeteit összehasonlítjuk Eger államtanácsosnak, a felvilágosult abszolutizmus lelkes és meggyőződéses hívének felfogásával. Míg Izdenczyt a kérdéseknek inkább csak a jogi oldala érdekelte és rendszerint a kancellá-

⁷⁹ Eckhardt S.: i. m. 32—34. és 62. l. és U. ö.: A Contrat Social. Minerva 1923. 135—37. l. Martini nézete az uralkodó jogairól: „Die Rechte des Monarchen lassen sich nicht zählen, wohl aber aus den Grundsätzen des allgemeinen Staatsrechtes, das ist aus dem Endzweck der bürgerlichen Gesellschaft, bestimmen. Hieraus folget offenbar, dass ein Monarch um seine Rechte zu gründen keine Urkunden brauche; wohingegen, was die Einschränkung der Majestätsrechte behaupten wollte, derley Behälfe zu benützen und vorzulegen bemüssigt sey.“ St. R. 2882/1787.

riával vitatkozott, addig Eger világosan és határozottan megmondta, hogy a sok vita céltalan és felesleges, mert az első és legfontosabb alaptörvény a közjó, melynek minden egyebet alá kell rendelni. Mert ez az a cél, amelynek az érdekében az emberek magukat önként alávetették egy uralkodó hatalmának. Nyomatékosan kérte Józsefet, hogy csak a közjóra legyen tekintettel és egyedül ez vezesse cselekedeteiben. Ezenkívül még egy másik ponton is figyelmet érdemel Eger felfogása. Izdenczynek, midőn a szerződésről beszélt, melyet az uralkodó és a nemesség kötött, sohasem jutott eszébe, hogy a nemességen kívül még ott van a nép is. Így tehát felfogása e tekintetben alapján véve ugyanolyan szűkkeblű és önző, mint a nemeseké, akiket egyébként mindig támadni szokott. Viszont Eger észrevette és nyomatékosan rámutatott arra, hogy a király és a rendek közötti tárgyalásokból kimaradt a nép. Hangsúlyozta, hogy a nép képviselői nem a nemesek, mert ezek kegyetlenül elnyomják alattvalóikat, hanem a király.⁸⁰

IV.

Izdenczy az államtanácsban.

Miután megismertük Izdenczynek a magyar alkotmányról vallott nézeteit és e felfogásának gyökereit, meg kell most vizsgálni, hogy az államtanácsban felmerült konkrét esetekben hogyan alkalmazta ezeket és vajjon változott-e felfogása a különböző uralkodók alatt, vagy pedig következetesen kitarzott eredeti nézetei mellett.

Izdenczynek az államtanácsban kifejtett működését több szakaszra oszthatjuk. Az egyes korszakokban az ő szerepe és jelentősége más és más volt, így az egyes szakaszokat külön kell szemügyre vennünk.

⁸⁰ „Man schlägt sich bald mit diesem Dekrete, bald mit jenem Landtagsartikel herum. Bald werden Geschichtsschreiber und Kompilatoren aufgeführt, deren Erzählungen man geradezu für eben so viele gültige und rechtbeständige Beweise aufdringen will. Bald heisst man sie Privilegien, bald fundamental Gesetze: das erste und wichtigste fundamental Gesetz, dem alle anderen untergeordnet sind und bleiben, ist die allgemeine Wohlfahrt, als der Endzweck, wegen welcher die Menschen in die Gesellschaften übergegangen sind — von einem übersehen — von einem geleitet werden wollten. Als eingeborenem Bürger und Diener des Staats sei es mir erlaubt hier meinen heissesten Wunsch mit ungewohnter Freymüthigkeit zu äussern, womit nemlich S. M. die Glückseligkeit der unter sich verbrüdereten Staaten dergestalt zu gründen allergn. geruhen möchten, dass allgemeine Wohlfahrt das einzige allgemeine fundamental Gesetz bleiben möge.“ „Wo bleibt nun aber das Volk? gehört es nicht zur Nation? hat es bei der gesellschaftlichen Zusammentretung nichts zu sagen gehabt? war es von Natur schon dazu berufen Sklave zu seyn?“ St. R. 1750/1786. és 330/1789.

Természetesen nem vizsgálhatjuk részletesen tevékenységét minden, az államtanácsban előforduló ügygel kapcsolatban, hanem minden korszakból néhány példán fogjuk megfigyelni, hogy mi volt Izdenczy felfogása az illető ügyről. Közben azonban szükséges lesz néha a többi államtanácsos votumát, valamint a resolútiót is tekintetbe venni, mert csak így tűnik ki, hogy Izdenczy felfogását mennyiben tudta keresztülvinni. Ezért előbb át kell tekinteni, hogy ebben az időben kik voltak kivüle még az államtanács tagjai.

Izdenczyvel egyszerre lett államtanácsos báró Eger Ferdinánd, akinek hasonló szerep jutott osztrák ügyekben, mint Izdenczynek a magyar ügyek tárgyalásánál. Sokkal műveltebb és szélesebb látókörű férfi volt, aki nem csak a kérdések jogi oldalát vette figyelembe, hanem figyelme egyéb szempontokra is kiterjedt. Magyar ügyekben azonban ritkán volt Izdenczytől eltérő véleménye. A két államtanácsostól az akták báró Reischach Simon államminiszterhez kerültek, aki ritkán szólt hozzá részletesen az ügghöz, hanem rendszerint az előző votumok valamelyikéhez csatlakozott. Miután ez a három tanácsos a szóbanforgó kérdést alaposan és részletesen megvizsgálta Magyarország, illetve az örökös tartományok szempontjából, hozzászólt még az államtanács két legtekintélyesebb tagja, gróf Hatzfeld Károly és Kaunitz Vencel herceg. A két államminiszter, mivel nagy tapasztalataik és magas állásuk következtében az egész monarchia kormányzását áttekinthették, magasabb szempontból bírálta el a kérdést. Gyakran mérsékelték a két államtanácsos, különösen Izdenczy tanácsait, mert jól látták, hogy nem mindig tanácsos a jog rideg álláspontjára helyezkedni. Újabb taggal bővült az államtanács 1792-ben, midőn Ferenc király kinevezte államtanácsosnak gróf Zinzendorf Károlyt, aki különösen a közigazgatási kérdésekben volt szakértő és nagy műveltségénél fogva sokkal magasabb szempontból és tárgyilagosabban ítélte meg a magyar ügyeket is, mint Izdenczy.⁸¹

I.

Izdenczy tevékenységének első korszaka II. József uralmának idejére esett. Minthogy ebben az időben az államtanácsosok némileg háttérbe szorultak és az uralkodó gyakran nem vette figyelembe votumaikat, hanem ellenkező értelemben hozta meg döntését, érdemes lesz megfigyelni Izdenczy magatartását ilyen esetekben. József az esetre, hogyha egy belföldön eltiltott könyvet a szerzője külföldön kinyomatott, úgy ren-

⁸¹ Mályusz: i. m. 30—31. és 91. l.

delkezett, hogy ezért meg kell őt büntetni. Báró Van Swieten, a Studien- und Censurhofkommission elnöke ezt igazságtalanságnak tartotta, mert csak az illető műnek a monarchiában való terjesztése büntetendő. Nem a „Hervorbringung”, hanem csak a „Verbreitung”. Izdenczy votumában kijelentette, hogy bár Van Swietennel ő is egyetért, mégis minthogy az uralkodó már többször ellentétes értelemben döntött, kénytelen alkalmazkodni a legfelső elhatározáshoz. Viszont Eger ennek ellenére is nyíltan Van Swieten mellé állott. Végeredményben, bár Reischach és Hatzfeld államminiszter az eredeti rendelkezés fenntartását kívánták, az uralkodó mégis Van Swieten és Eger javaslatára hallgatott, módosította előbbi rendeletét és úgy döntött, hogy az ilyen könyveknek külföldön való kinyomatása önmagában még nem büntetendő cselekmény.⁸² Ez a kis eset is nagyon jellemző az államtanács tagjaira, valamint az uralkodóra.

Tekintetbe kell még venni Izdenczy szerepének vizsgálatánál II. József uralmi rendszerén kívül azt is, hogy mikor ő 1785 őszén az államtanács tagja lett, az uralkodó már legfontosabb és legnagyobb jelentőséggel bíró reformjait nagyrészt életbeléptette és Izdenczy ezeknek az előkészítésében már nem vehetett részt.

Egyébként szerepére és arra, hogy József miért nevezett ki magyar embert államtanácsossá, világot vet és nagyon jellemző az uralkodó kézírata, melyet 1785. november 4-én, tehát alig egy hónappal Izdenczy kinevezése után intézett hozzá. Megbízta, hogy állítsa össze számára azoknak az örökös tartományokban már bevezetett intézkedéseknek a jegyzékét, amelyeket Magyarországon még nem léptettek életbe, hogy ott is mielőbb bevezessék azokat az újításokat. Ezért utasította Izdenczyt, hogy kérje el az osztrák-cseh kancelláriától ezeknek az intézkedéseknek a jegyzékét és a megfelelő darabokat onnan jelölje ki. Egyúttal világosan kifejezte uralmának főcélját, amely saját szavai szerint: „die allgemeine Gleichförmigkeit einzuführen”.⁸³ Ebben az esetben is megfigyelhető,

⁸² St. R. 1040/1787. és 1151/1787. „nachdem aber E. M. gerade das Gegentheil zu entscheiden geruhet haben, so liegt mir ob, dieser allh. Entscheidung mich zu fügen” — mondja Izdenczy.

⁸³ Billet an den Staatsrath v. Izdenczy: „Da ich so viel es immer möglich ist, die für meine deutschen Erblanden festgesetzte Normal- und General Anordnungen auch in den hung. siebenbürg. Landen zu Erreichung einer allgemeinen Gleichförmigkeit einzuführen willens bin, so werden Sie von der B.—Ö. Kanzley in meinem Namen ein Verzeichnis aller diesfalls in den deutschen Erblanden bereits bestehenden Normalien und Generalien abfordern und Mir alle jene Stücke die in Hungarn noch nicht eingeführt sind, auszeichnen, damit deren Einführung daselbst auch sobald als möglich bewirkt werden möge.” St. R. 4632/1785.

hogy az uralkodó nem új és önálló javaslatokat várt államtanácsától, hanem Izdenczynek a magyar ügyekben való jártasságát és ismereteit kívánta felhasználni.

Izdenczyre azonban az uralkodó rendes államtanácsosi teendőin kívül még egyéb rendkívüli feladatokat is bízott, s ezen külön írásbeli munkáknak a végzésére két írnokot bocsátottak rendelkezésére.⁸⁴ Ezek alatt a külön munkák alatt kétségtelenül azokat a rendszerint nagyon terjedelmes elaboratumokat kell érteni, melyeket Izdenczy különböző kérdésekről az uralkodó megbízásából, vagy néha a nélkül is készített. Jellegző, hogy az államtanácsosok között ő volt az egyetlen, aki ilyenek kidolgozására vállalkozott. Ebben a korszakban legjelentősebb ilyen munkája az volt, amelyet 1788 és 1789-ben készített, midőn a József uralmával való elégedetlenség Magyarországon és Erdélyben egyre hangosabban kezdett előtörni. Minthogy ez az elaboratum és ennek sorsa nagyon jellemző, érdemes lesz vele részletesebben foglalkozni.

Gróf Nemes 1787. szeptember 19-én kelt feljelentéséből az uralkodó arról értesült, hogy Erdélyben a nemesek körében egy memoriale circulál, amelyben ezek a törvénytelen újítások eltörlését és a Diploma Leopoldinumban biztosított alkotmány helyreállítását kérték. József a kancellár útján utasította gróf Bánffy erdélyi gubernátort, hogy az ügyről tegyen neki jelentést. November 28-án a kancellária a gubernátor jelentésével együtt felterjesztette tehát a szóbanforgó iratnak egy németnyelvű kivonatát. Az uralkodó ezt kiadta Izdenczynek, hogy vizsgálja meg és terjessze elő a véleményét. Izdenczy az erdélyi nemesek sérelmeit részint megcáfolta, részint az egyes pontokat megjegyzésekkel kísérte. Ilyen módon terjedelmes elaboratum jött létre. Minthogy úgy látta, hogy a sérelmek és panaszok forrása ebben az esetben is Werböczy, vagy az ő nézete szerint a történelem és közjog hiányos ismerete, általában téves nézetek, az uralkodó rendeleteinek helytelen értelmezése, végül rosszakaratú híresztelések, azt javasolta, hogy az ő cáfolatát névtelenül adják ki gróf Bánffynak, ki ennek a felhasználásával igyekezzék meggyőzni az erdélyi nemeseket, hogy nincs igazuk és helytelen utakon járnak.⁸⁵ Az uralkodó így is hatá-

⁸⁴ St. R. 1607/1789. Billet an Gr. Pálffy, 4. Apr. 1789.

⁸⁵ Teutsch: i. m. II. k., 307—313. l. St. R. 4212, 4848/1787. „Dienstpflcht und ächter Patriotismus haben mich aufgefordert, die unter dem Namen der siebenbürgischen Magnaten und des Adels in Vorschein gekommene Beschwerdeschrift zu widerlegen, theils aber meine unterthänigste Erinnerungen darüber zu entwerfen, da aber die in besagter Schrift vorkommenden Beschwerden auf die Irrlehre des Verböcz, auf unrichtige Begriffe, auf Mangel der Hung. Staatsrechtkunde und der vaterländischen Geschichte, auf unechte Ausdeutung der ergangenen ah. Verordnungen und auf falsche

rozott, kiadták a gubernátornak a cáfolatot, mint egy névtelen művét, azzal, hogy amennyiben nem értene valamiben egyet az Anonymussal, kifogásait terjessze fel az uralkodóhoz a kancellárián keresztül, amelynek ezekre a pontokra vonatkozólag szintén állást kell foglalnia. Ez meg is történt és miután az Anonymus cáfolata visszaérkezett az erdélyi gubernátor és a kancellária megjegyzéseivel, azt újra circulációba bocsátották az államtanácsban. Izdenczy természetesen ez alkalommal védelmébe vette saját névtelen iratát gróf Bánffy és a kancellária támadásaival szemben. Sok időbe került, amíg az irat ilyen hosszú utat megtett és ennyi kézen keresztül, úgy hogy csak két év múlva, 1789-ben került újból az államtanács elé.

A főkérdés itt is az volt, hogy milyen szerepük van a rendeknek a törvényhozásban. Izdenczy ebben az esetben is arra a megállapításra jutott, hogy bár a rendeket szigorúan véve ebből a jogból teljesen ki lehetne zárni, ő mégsem helyezkedik erre az álláspontra, amennyiben nem mindig tanácsos azt tenni, amit jog szerint meg lehetne tenni.⁸⁶ A kancellária Izdenczynek Szent István korából vett érvei ellen azt hozta fel, hogy a Habsburg királyok épen oly kevésbé hivatkozhatnak a XI. századi állapotokra, mint az Angliában uralkodó braunschweigi dinasztia a Hódító Vilmos korabeli viszonyokra. Azt is hangsúlyozta, hogy bár a rendek egyes uralkodók idejében, így Vencel, Ottó, II. Lajos és Mária alatt nagy hatalomra tettek szert a királyi hatalom rovására, a jelen körülmények között mégsem hivatkozhatnak ezekre a példákra, mert közben a viszonyok lényegesen megváltoztak. A vita persze hiábavaló volt, mert mind a két fél fenntartotta álláspontját és egyik sem tudta a másikat meggyőzni.

Érdemes azonban az erdélyi nemesek sérelmei közül néhányat megemlíteni és velük Izdenczy ellenérveit szembeállítani. Az egyik gravamen az volt, hogy II. József 1786-ban új bíróságokat létesített Erdélyben a rendek megkérdezése nélkül. Izdenczy ennek a megcáfolására a szokott módon sorakoztatta fel érveit: bár általánosan elterjedt az a nézet, hogy az uralkodó új bírósági szervezetet csak országgyűlésen vezethet be, ez tévedés. Mutatja ezt Szent István és Kálmán példája is, akik a rendek megkérdezése nélkül szervezték meg a magyar igazságszolgáltatást. Ha

Gerüchte, die einige übel gesinnte in das Publicum ausgetruet haben mögen, sich gründen, so dürfte das von mir aus bester Absicht abgefasste unbedeutende Elaboratum, etwa einige gute Wirkung zum Besten des ah. Dienstes und zur Beruhigung der beängstigten Gemüther der Kläger hervorbringen." St. R. 881/1788.

⁸⁶ „indem nicht allemal es rathlich ist, das zu thun, was man zu thun berechtiget ist." Erre az egész ügyre v. ö. St. R. 881/1788. és 330/1789.

vannak is a Corpus Juris Hungariciben erre vonatkozó törvénycikkek későbbi időkből, ez nem bizonyítja a rendek álláspontjának helyességét, hanem csupán azt mutatja, hogy a király hajlandó volt a rendekkel ezeket a kérdéseket megtárgyalni, vagy pedig a király tanácsadói nem teljesítették kötelességüket és nem védték kellően a felségjogokat.

Másik panasza a nemességnek az volt, hogy jogait sérelem érte a conscriptióval és a nemesi házak megszámozásával, mert a jobbágyok azt gondolhatták, hogy József a nemességet is a jobbágyok színvonalára akarja süllyeszteni. Izdenczy ezt a panaszt nagyon ügyesen a következő példával cáfolta meg. Azért, hogy Bécsben a Burgot a város többi házához hasonlóan megszámozták, senkinek sem jutott eszébe az, hogy ezzel az uralkodó egyenlővé vált alattvalóival. Ugyanúgy van ez a nemesi házak megszámozásának az esetében is. Ami pedig a conscriptiót illeti, az sem hátrányos a nemességre és nem is új dolog, amint ezt a megyei levéltárakban őrzött Regestra Nobilium bizonyítják. A nemesi összeírásra mindig szükség volt az insurrectio miatt, hogy a király tudhassa az insurgensek számát. Különösen nyugtalanította a nemeseket a katonai egyének közreműködése az összeírásban, minthogy ezt a megyei iurisdictionba való beavatkozásnak tartották. Pedig ennek Izdenczy szerint csupán az a célja, hogy a conscriptio eredményét megbízhatóbbá tegyék, mint eddig volt, azáltal, hogy számos visszaélést kiküszöbölnek. Végül elmondta, hogy amikor ő királyi biztosként Nyitra megyében járt, a nemeseket, akik ott ugyanilyen okból forrongtak, a következő példával sikerült lecsillapítania: amint a bíróságnál egy zsidónak a jelenléte, aki ott tolmácsként szerepel, nem kelt feltűnést és nem ad okot jogos ellenmondásra, épen úgy nincsen ok panaszra a katonai egyének a conscriptióban való részvétele miatt sem. Izdenczy hiúsága szeretett hasonló módon eldicsekedni régebbi sikerivel és jó ötleteivel.

Ismét más esetben a megyék azt panaszolták, hogy József elvette tőlük a megyei tisztviselők választásának a jogát. A névtelen irat szerint ezt megérdemelték, mert a congregatiókon botránnyosan folytak a választások. Tehát saját maguknak köszönhetik, hogy ezt a jogukat elvesztették, „*meretur enim privilegium amittere, qui concessa sibi abutitur potestate*”. A joga erre megvolt az uralkodónak, hiszen ő nevezi ki a megyében a főispánt. Már pedig akinek jogában áll a megyében az első tisztviselőt kinevezni, megteheti ugyanezt az alsóbb megyei tisztviselők esetében is. „*Cui licet majus, licere debet et minus*.” Izdenczy itt is szokott módszerével járt el és nem vette figyelembe azt a nagy különbséget, amely egyrészt a főispán, másrészt pedig az alispán és a szolgabírók szerepe között fenáll. Kü-

lönösen figyelemreméltó azonban ez a pont azért, mert benne Izdenczy elismerte, hogy a kancelláriának igaza van, az Anonymus egy ponton tévedett. A cáfolat szerint ugyanis a megyék tisztviselőválasztó jogáról legegyszerűbben az 1486-i törvényben van szó. A kancellária viszont idézte a Corpus Jurisból az 1435-i törvényt, amelyben Zsigmond biztosítja a megyéknek a szolgabírók választásának a jogát. Bár Izdenczy elismerte, hogy ebben az esetben tévedett, mégis utána mindjárt támadásba ment át a kancellária ellen, a maga mentségére pedig szokása szerint egy klasszikus citátumot hozott fel.⁸⁷

A többi államtanácsos világosan látta, hogy Izdenczy elaboratuma nem dönti el a vitát és nem tudja meggyőzni a kancelláriát álláspontja helyességéről. Eger elismerte ugyan, hogy ez a 66 ívoldalból álló munka nagy fáradsággal készült, nagyon fontos is, de mégsem ajánlotta, hogy ismét kiadják a kancelláriának, hanem véleménye szerint inkább az uralkodó használatára kell azt félretenni. Nem tartotta az uralkodó tekintélyével összeegyeztethetőnek, hogy ezekről a kérdésekről az alsóbb hatóságokkal vitába szálljon. Ezzel a király korlátlan törvényhozó jogának a támadói csak vakmerőbbekké válnának, mert a kancelláriának úgyszólván az a célja, hogy kiszolgáltatassa a király törvényhozó jogát a nemességnek. Eger tehát általában Izdenczy nézeteit tette magáévá és ő is vádolta a kancelláriát, hogy nem teljesíti elég hathatósan feladatát: az uralkodó jogainak a védelmét. Még figyelemreméltóbb azonban Kaunitz felfogása, aki szintén nem javasolta az újabb elaboratum kiadását a kancelláriának, mert ebből csak végnélküli vita származnék a legcsekélyebb gyakorlati haszon nélkül.⁸⁸ Ő egyébként Izdenczy elméleti fejtegetéseivel több fontos pont-

⁸⁷ „Dass aber, wie die Kanzley anführet, schon im J. 1435. in Corpore Juris Hungarici die Rede vom Wahlrecht erscheine, mithin das Assertum des Anonymi, der diese Erscheinung dem Landtag vom Anno 1486. zueignet, unrichtig sey, kann nicht in Abrede gestellt werden. Ich muss es bekennen, dass ich den, von der Kanzley allegirten Artikel übersehen habe, ingenui Viri est, errorem comissum ultra confiteri: allein hiedurch hat die Kanzley nur das Versehen des Anonymi erwiesen, nicht aber dass in prima Regum Periodo das Wahlrecht in Ansehung der Komitatsbeamten den Komitaten gebühret habe.“

⁸⁸ Eger votuma: „H. Staatsrath v. Izdenczy liefert in der Beylage eine aus 66 Bögen bestehende, in der That eben so mühsam, als wichtige Ausarbeitung, die ich jedoch lediglich zum allergnädigsten selbst gefälligen Gebrauch S. M., mithin keineswegs zur abermaligen Mittheilung an die Hof- und Landesstelle geeignet finde, indem es sich nach meinem Begriffe mit der a. h. Würde und Ansehen nicht verträgt, dass S. M. mit ihren Stellen zu einem Schriftwechsel sich herablassen und dadurch die so oft gewagten Ausfälle gegen die unbeschränkte Gesetzgebungsmacht des Königs zwar nicht als erwiesen, wohl aber als zweifelhaft gelten sollten.“

Kaunitz votuma: „Zugleich bin ich aber auch der Meinung, dass das gegenwärtige

ban nem értett egyet. Véleménye szerint a magyar uralkodók korlátlan hatalommal a régi időkben sem rendelkeztek. Nagyon valószínű ugyanis, hogy a középkorban Magyarország kormányformája olyan volt, mint a többi európai országé. Az, hogy Magyarország akkor abszolút monarchia lett volna, eltérés lenne az általános szabálytól, egészen rendkívüli kivétel, amit nagyon alapos és meggyőző érvekkel kellene kimutatni és bebizonyítani. Az ősi alkotmányról írásos emlékek nem maradtak és ilyeneket nem is követelhetünk, mert akkor még minden határozatlan, ingadozó és bizonytalan volt. Ugyanannyi bizonyítékot lehet felhozni a királyi hatalom mellett, mint ellene. Így Izdenczy érveit nem tartotta elég meggyőzőeknek és ezt az állítását nem fogadta el.

Nem értett egyet Kaunitz a Habsburgok örökösödési jogát illető felfogással sem. Ha a Habsburg uralkodók jogát csak a szigorúan vett primogenitura szerinti örökösödési jogból vezetjük le és nem ismerjük el a rendek közreműködését és beleegyezését különösen fontos trónváltások esetében, akkor az igen veszélyes dolog lehet épen a Habsburg királyok magyar- és csehországi örökösödésére, mondta az államkancellár, mert ilyen alapon a Brandenburgi dinasztia is igényt emelhet a magyar és cseh trónra. A magyar közjognak ezt a kérdését a legnagyobb politikai belátással és elővigyázatossággal kell tehát tárgyalni és nem szabad a Habsburgok eredeti jogát a magyar koronára csupán a korabeli értelemben vett szigorú örökösödésre alapítani, hogy a porosz udvar ne hangoztat-hasson hasonló igényeket. Ez annál fontosabb és szükségesebb, mert a berlini udvar, amely hatalmának mindenáron való kiterjesztésére törekszik, nem hagyta ezt a pontot említés nélkül és már érvényesíteni is akarta különböző alkalmakkor igényét a magyar trónra. Azonban a rendek felfogásával sem értett egyet, hanem véleményét abban összegezte, hogy Magyarországon kezdettől fogva beszélhetünk bizonyos örökösödésről, azonban nem a primogenitura újabb szigorú értelmében. Itt is a többi európai országgal való összehasonlítás nyújtja a legbiztosabb tájékoztatást. Egy ország sem volt újabb értelemben vett „Erbreich” vagy „Wahlreich”, hanem a kettőnek a keveréke. A nemzetek ragaszkodtak ugyan dinasztíájukhoz, ennyiben beszélhetünk örökösödésről, másrészt azonban szükség volt a nemzet beleegyezésére is, amely választásnak is nevezhető, mivel akkor nem voltak még ismeretesek a primogenitura elvei és így a

neue Elaboratum des Herren Staatsraths v. Izdenczy dem Gr. Bánffy und der Kanzley zu einer weiteren Begutachtung nicht zu communiciren wäre, weil hieraus ganz sicher ein Prozess ohne Ende und ohne geringsten praktischen Nutzen entstehen würde.” U. o.

nemzet nem volt az uralkodócsalád bizonyos tagjához kötve.⁶⁹ Bár Kaunitz elvileg sem értett egyet Izdenczy felfogásával, megjegyezte még, hogy a Habsburg uralkodók alatt a politikai viszonyok és a pénzügyi helyzet sohasem volt olyan kedvező, hogy tanácsos lett volna az urakodónak önkényesen, országgyűlés nélkül kormányozni, még ha jogi szempontból ezt meg is teheték volna.

Izdenczynek és Kaunitz hercegnek a magyar alkotmányra vonatkozó nézeteit szembeállítva, kitűnik, hogy ezt a kérdést milyen különbözőképen itélték meg. Izdenczyt csupán egyetlen szempont vezette, azt törekedett igazolni, hogy az uralkodót abszolút hatalom illeti meg. Viszont Kaunitz, a széleslátókörű államférfi sokkal magasabb és átfogóbb szempontok szerint tudta megítélni ezt a kérdést és minthogy a monarchia külpolitikájának a szálai is az ő kezében futottak össze, még a külügyi érdekekre is tekintettel tudott lenni. Izdenczy elaboratumai azonban, — láttuk, hogy végeredményben kettőt is készített erről a kérdésről, — nem érték el a kitűzött céljukat. Hogyan tudták volna ilyen érvek meggyőzni gróf Bánffy és a kancelláriát, amikor még az államtanács legtekintélyesebb tagja, Kaunitz herceg sem fogadta el Izdenczy elveit, pedig ő igazán nem mondható a magyar rendiség hívének és védelmezőjének, azonban, mint józan reálpolitikus, mégis visszautasította Izdenczy felfogását. Természetesen József maga sem volt megelégedve az eredménnyel, a terjedelmes elaboratumokkal és hasonló felterjesztésekkel és véleményének nyíltan kifejezést adott a sajátmaga fogalmazta resolútióban, midőn végre két évi huzavona után végleg lezárta ezt az ügyet 1789. augusztus 20-án. Az uralkodó szerint ez az egész aktacsomó nem egyéb, mint politikai és scholastikus kérdések gyűjteménye, amelyekről nagyon sokat lehet összeírni a nélkül, hogy ebből valakinek valami haszna volna. Mégis mind a két fél jó hazafi marad, akik a királlyal együtt csak azt kívánhatják, ami jó és hasznos a többség számára. Azonban, hogy előítélettel teli emberek a jót jónak elismerjék, — mondta József — ahhoz nem elegendő sem az ékesszólás, sem a legbiztosabb és legmeggyőzőbb logika, hanem

⁶⁹ „Die ganze ungarische Geschichte von der Entstehung des Reichs bis auf heutige Zeiten legt deutlich am Tag, dass eine Art von Erbfolge obgleich nicht in dem strengen heutigen Sinne des Primogenitur-Rechts statt gehabt habe. Es gibt daher auch in diesem Stück die Analogie der übrigen Europäischen Reiche die beste Aufklärung. Keines war im engen heutigen Verstand ein Erbreich und keines in eben diesem Verstande ein Wahlreich, sondern eine Mischung von Beyden.“ U. o.

kizárólag a próba. Ebből fakad azután a meggyőződés. Így ezt a munkát a kancelláriában kell megőrizni.⁹⁰

II. József uralmának utolsó éveiben egyre gyakrabban merült fel az országgyűlés tartásának kérdése. Maga Kaunitz is felvetette az ötletet, hogy a kancelláriával és az ország előkelőivel meg kellene fontolni az országgyűlések szervezetének a javítását. Különösen hangsúlyozta, hogy a népnek kell megfelelő képviselőt juttatni a diétán. Ezen az átszervezett országgyűlésen akarta tárgyalatni a magyar alkotmány elavult elemeinek a kiküszöbölését. A kancellária pedig 1789-ben biztosította az uralkodót, hogy ha ígéretet tesz a magyar alkotmány helyreállítására, a rendek hajlandók lesznek eleget tenni József kívánságainak, mert maguk is belátják, hogy a magyar alkotmány sok ponton elavult és az országgyűlések szervezete javításra szorul. Ezért országgyűlés tartását javasolta, melynek a kimenetele minden bizonnyal kedvező lesz. Nyomatékosan ajánlotta ezt a török háború miatt is, de Izdenczy ez ellen a javaslat ellen a leghatározottabban tiltakozott. Votumaiban hangsúlyozta, hogy nem adhatna ilyen tanácsot, a nélkül, hogy ne szegné meg esküjét és ne cselekednék meggyőződése ellen. Mert ez a felségjogok legérzékenyebb megsértése volna, a rendeknek ilyen biztosítékot adni annyit jelentene, mint őket uralkodótársakká tenni.⁹¹ Országgyűlés tartását is ellenezte, mert a nemesség hangulatát erre különböző téves előítéletek és az uralkodó iránti indokolatlan bizalmatlanság miatt nem látta alkalmasnak. Ilyen körülmények között országgyűlést tartani, annyi volna, mint némely tévelygőnek alkalmat adni, hogy magát egész életére szerencsétlenné tegye.⁹² Határozottan cáfolta azt a nézetet, hogy Magyarországon lázadás van kitörőben és az elégedetlenek segítségért a porosz udvarhoz fordultak. Ebből a célból írta Izdenczy a „Kurze Geschichte der Kriege” című

⁹⁰ „Dieses ganze Convolutum ist eine blosse Sammlung politischer, scholastischer Fragen, über welche man sich krumm schreiben und disputiren kann, ohne das Jemand etwas dabey gewinne, noch verliere; und doch beide Theile gute Patrioten verbleiben; welche sämmtlich mit dem König nur das, was gut und vortheilhaft für die grosse Anzahl ist, wünschen sollen und können. Dieses Werk ist also blos in der Kanzley zu reponiren.” U. o. A resolutio teljes szövegét közli Teutsch: i. m. II. k. 312. l.

⁹¹ „dass man aber den h. Ständen jenes, was hoc puncto die Kanzley in Vorschlag bringt in a. h. Namen zusichern soll, hiezu könnte ich ohne meine Eidespflichten zu verlesen und wider meine Überzeugung offenbar zu handeln, nie einrathen. denn dass hiesse eben soviel, als die Landesstände in Consortium Regiminis adoptiren und zu Corregenten erklären; folglich die Majestätsrechte auf das empfindlichste kränken.” U. o.

⁹² St. R. 3661/1788.

röpiratát, valamint egy másik rövidebb történeti összeállítást, melynek címe: „Empörungen, welche sich seit der österreichischen Regierung im Königreich Ungarn ereignet haben und die Ursachen derselben.”⁹³ Ennek a két munkának a célja tulajdonképpen a magyar nemzet megvédése volt e rágalomokkal szemben, a szerző azonban a saját nézeteinek megfelelően vette védelmébe a magyarokat. Szerinte a lázadási hírek csak egyes rosszakarató magyaroktól származnak, akik így akarták Józsefet rábírní, hogy állítsa helyre a III. Károly korabeli állapotokat. A rágalommal szemben Izdenczy a magyar nemzet védelmében arra hivatkozott, hogy a Habsburg királyok ellen sohasem lázadt fel az egész nemzet, hogy annak nagyobbik fele ilyenkor is mindig hű maradt királyához és bátran harcolt a lázadók ellen. A mostani helyzetben azért sem kell lázadástól tartani, mert az előző században a Wesselényi-összeszkűvés résztvevőinek a sorsa, valamint az eperjesi vértörvényszék elrettentő például szolgált a lázadásra hajlandóknak. Végül még felhozta, hogy II. Rákóczi Ferenc óta, aki azért fogott fegyvert, mert nem adták meg neki a birodalmi hercegi méltóságot, nem volt Magyarországon újabb lázadás, ami érthető is, mert eltörölték az aranybulla ellenállási záradékát, amely előbb a lázadások főforrása volt, valamint a tolerancia bevezetésével megszüntették a protestánsok panaszait.⁹⁴ Hogy az uralkodót meggyőzze érveiről, említett két művét mellékelte is votumaihoz.

József, bár eleinte a kancellária javaslata elől mereven elzárkózott, a viszonyok kényszerítő súlya alatt végül mégis rálépett a javasolt útra. Izdenczy azonban végig kitartott elutasító álláspontja mellett és ebben az esetben is teljesen figyelmen kívül hagyta a valódi viszonyokat. József utolsó ténykedésében, rendeleteinek visszavonásában az egykorú akták tanúsága szerint nem volt Izdenczynek különösebb szerepe, nem vett részt azon a konferencián sem, amelyen előkészítették a január 28-i leiratot. Ez különben érthető is, mert mindvégig ellenezte az uralkodónak ezt a lépését. Utólag azonban, egy évtizeddel később döntő szerepet tulajdonított magának ezekben az eseményekben.

1797-ben elmesélte, hogy midőn II. József a török háborúból 1789-ben betegen visszatért Bécsbe, harmadnapon magához hívatta őt. Ekkor elmondta neki a császár, hogy több magyar úrnak, elsősorban Pozsony megye akkori biztosának, Ürményi Józsefnek a rábeszélésére elhatározta, hogy megsemmisíti valamennyi reformját, valamint eltörli Mária Terézia

⁹³ St. R. 2226/1790.

⁹⁴ Grellmann: i. m. III. 189—190. 1. és St. 2228/1790.

intézkedéseit és Magyarországon minden tekintetben helyreállítja a VI. Károly halálakor fennállott állapotot, mivel nagy lázadás van kitörőben, melyet a porosz király is támogat. Izdenczy ezt nagyon valószínűtlennek tartotta és igyekezett kimutatni ennek a rosszindulatú állításnak a valótlanóságát. Mivel a császárt nem tudta meggyőzni, kényelen volt kissé udvariatlanul viselkedni és végül azt hozta fel, hogy ha József ragaszkodik elhatározásához, épen azzal fog Magyarországon lázadást fölidézni. Hozzátette még, hogy különösen nagy elégedetlenséget és nyugtalanságot keltene a magyarok között a türelmi, úrbéri és a jezsuita rendet eltörlő rendeletnek visszavonása. Izdenczy fejtegetéseinek hatása alatt az uralkodó végre megmásította korábbi elhatározását propter abolitionem sui et Theresiani regiminis. Így sikerült neki meghíusítani a lázadást, melyet akkor Magyarországon egyes elégedetlen és rosszakaratú emberek szítani akartak.⁹⁵ Izdenczynek ezt az előadását nem fogadhatjuk azonban el hitelesnek. Ez híuságból származott: utólag nagyon szerette felhozni érdemeit és azokra hivatkozni. Bizonyára 1797-ben is azért tüntette fel saját érdemének azt, hogy az 1780-i, nem pedig az 1711-i állapotba helyezték vissza az országot. Így akarta akkor Ferenc király szemében érdemeit öregbíteni és bizalmát még nagyobb mértékben megnyerni.

Ezzel az első korszaknak a végére jutottunk. Láttuk, hogy Izdenczy működésének ebben a szakaszában teljesen József céljainak a szolgálatában állott, ezeknek érdekében használta fel kétségtelenül nagy jogi tudását is és ezeknek az elveknek a védelmében nem egy alkalommal túltett az osztrák tanácsosokon, sőt a rendszer összeomlása előtt magán az uralkodón is. Nagyobb befolyásáról ebben az időben még nem beszélhetünk. Bár a vizsgált esetekben javaslatait keresztülvinnie nem sikerült, ez nem jelenti azt, hogy számos kisebb jelentőségű ügyben az uralkodó ne hallgatott volna tanácsára.

⁹⁵ „Diese Erklärung war mir ebenso unerwartet, als unwahrscheinlich; ich widersprach selbe in geziemender Ehrfurcht und bot alle meine Kräfte auf, die Unwahrheit dieses bössartigen Gerüchts darzustellen da aber diese meine Darstellung fruchtlos dahingieng, ward ich als ein treuer Unterthan meines Landesfürsten gezwungen etwas unartig zu werden“ majd később „so gab er den bereits befassten Entschluss propter abolitionem sui et Theresiani regiminis ganz auf; und auf diese Art wurde die Aufruhr, die man schon damals im Königreich Hungarn ab seiten einiger Unzufriedenen und Übelgesinnten anzuzetteln suchte, vereitelt und zernichtet.“ Domanovszky S.: Ürményi József personális kegyvesztése. Klebelsberg emlékkönyv, Budapest, 1925, 536. l.

II.

Új korszak kezdődik Izdenczy működésében II. József 1790. január 28-i leiratával, amely az 1780-i állapotot állította vissza három rendelet kivételével. Ezt a leiratot ő mindig a legnagyobb szerencsétlenségnek tartotta, és úgy érezte, hogy a rendek ezzel halálos csapást mértek a felségjogokra. Ezért azontúl minden törekvése az volt, hogy mentse, ami még menthető. Erre már 1790-ben is bőségesen nyílt alkalma.

Az 1790—91-i országgyűlésen a vezetés először a köznemesek kezében volt. Közös programot dolgoztak ki, melynek elterjedését a szabadkőművesmozgalom segítette elő. Ennek alapján készítették el az új alkotmánytervezetet, mely a II. Lipót által aláírandó új királyi hitlevél (diploma assecuratorium) tervezetében jutott először kifejezésre. A feladat az volt, hogy a magyar alkotmányt biztosítsák és a II. József uralmához hasonló kormányzat visszatérését megakadályozzák, de munka közben a rendek túlméntek ezen a célon és olyan alkotmányt dolgoztak ki, amely egészen új volt, bár annak minden pontja igazolható a Corpus Jurisból. Végeredményben a király kezéből kivettek és a rendek kezébe adtak minden hatalmat. A rendek három ilyen tervezetet dolgoztak ki, egyet a tiszai kerületek, egyet pedig a dunáninneri és a dunántúli kerületek terjesztettek elő. Legmesszebb ezek közül a tiszai kerületek tervezete megy.⁹⁶ Ezeknek a tervezeteknek a megvizsgálása volt az egyik első feladat, amely Izdenczynek II. Lipót uralkodása alatt jutott. Ő ezeket kivonatolta és az egyes pontokhoz, ahol az szükségesnek látszott, megjegyzéseket fűzött. Az egészet egy terjedelmes elaboratumban foglalta össze. Módszeréről ő maga mondja, hogy a rendi kívánságok megcáfolására a Corpus Jurisban lévő törvények pontos kombinációjára és a magyar történettel való összehasonlításra volt szükség. Vagyis itt is ugyanúgy járt el, mint előző munkájában. Az államtanács többi tagja is méltányolta Izdenczy buzgalmát és elismerte az elaboratum használhatóságát. Nem ugyan a hitlevél kérdésében, mert II. Lipót kijelentette, hogy új diploma kiállításáról szó sem lehet és hogy nem enged semmiféle eltérést a III. Károly és Mária Terézia-féle hitlevél szövegétől, de majd az országgyűlés folyamán felmerült rendi kívánságok tárgyalásánál. Így az egésznek inkább csak elvi jelentősége volt, maga Izdenczy is kijelentette, hogy ilyen körülmények között nem lett volna szükséges a rendek diplomatervezetét olyan gondos és beható vizsgálat tárgyává tenni és

⁹⁶ Marczali H.: Az 1790—91-i országgyűlés. Bp., 1907, II. k. 19. sk. 1. Mályusz: i. m. 6—15. 1

aprólékosan szétboncolni. Mivel azonban a rendek azt állították, hogy az ő tervezetük semmi újat nem tartalmaz, hanem megegyezik a III. Károly-féle hitlevéllel, továbbá azt is mondták, hogy ők nem támasztanak a király jogait sértő igényeket, ezért szükségesnek látta a kívánságok részletes megvizsgálását, hogy így megkönnyítse a kérdés eldöntését.⁹⁷

Elsősorban a rendek új hitlevél kiállítására vonatkozó kívánságával szemben foglalt állást. Ezt teljesíthetetlennek tartotta, mert a külföldi hatalmak a III. Károly-féle diplomát garantálták és így az csak az összes érdekelteknek, akik a *pragmatica sanctio* értelmében örökösödési joggal bírnak, a beleegyezésével volna megváltoztatható. Egyébként pedig a rendek indokolása sem állja meg a helyét, mert ámbár az emberek a tízparancsolatot naponként megszegik, mégsem jut eszébe senkinek, ezeknek a megváltoztatását javasolni.⁹⁸ Ezután rátért a tervezet egyes pontjainak a tárgyalására. A rendeknek egyik legfontosabb állítása az volt, hogy a két nőági uralkodó a *pragmatica sanctio*t megszegte és így „*filum successionis interruptum est*”. Izdenczy először azt hangsúlyozta, hogy nem illik annak az elismerését kívánni Lipóttól, hogy előde uralmával az alkotmányt megsértette. Majd kifejtette, hogy ez a kívánság csak azt mutatja, hogy nem ismerik eléggé a magyar alkotmányt. Erről minden elfogulatlan embert meggyőzhetett az általa két évvel előbb készített, az erdélyi rendek sérelmeit megcáfoló *elaboratum*, melyet mellékel is votumához. Végül a rendek által hirdetett elvet azzal cáfolta meg, hogy ilyen törvény az egész *Corpus Juris*ban nem található. Az 1723-i törvény szerint ugyanis a női ágnek a kihalása az egyetlen eset, amelyre a rendek fenntartották maguknak a választás jogát. Így tehát az *interregnum* nem következett be. A rendek állítása ellentétben áll a törvény világos szavaival. A magyarok azzal is bizonyítani akarták az *interregnum* bekövetkezését, hogy József nem koronáztatta meg magát és így nem is gyakorolhatta a felségjogokat.

⁹⁷ „Dieser Entwurf erschöpft die Hauptsache; die Widerlegung der darin enthaltenen Desiderien erforderte eine genaue Combinirung des grossen Schwals der Gesetze, welche im Corpore juris Hungarici enthalten sind, wie auch die Zuhilfenahme der hung. Geschichte.“ Eger votuma: „Da nach der bereits erklärten a. h. Gesinnung von der Ausfertigung eines andern Diploms, als nach dem Wortlaut des karolinischen oder thesesianischen ohnehin keine Frage mehr seyn kann, so wird von der hierbeiliegenden mühsamen und gründlichen Ausarbeitung des Herrn Staatsraths v. Izdenczy bei Gelegenheit der Behandlung und Erledigung der auf dem künftigen Landtage vorkommenden ständischen Desiderien sehr nützlicher Gebrauch gemacht werden können.“ St. R. 2226/1790.

⁹⁸ „die Ursache, die man hier vorschützt, hält nicht Stich, denn, obgleich die 10 Gebote Gottes täglich übertreten werden, so wird doch Niemanden beyfallen, auf die Abänderung derselben den Antrag zu machen.“ U. o.

Izdenczy a koronázás ellen hasonlóan érvelt, mint feljebb láttuk. De hozzátette még, hogy ha igaz volna a rendeknek ez az állítása, akkor a felségjogokból nem követelhetnének maguknak részt, mert nincsenek megkoronázva és nem is koronázhatók meg. Továbbá József esetében — szerinte — azért sem alkalmazható ez az elv, mert ő magát meg akarta koronáztatni, amint ezt a január 28-i rescriptum is bizonyítja. Ennek a szándékának a megvalósításában csak hirtelen bekövetkezett halála akadályozta meg.⁹⁹ Izdenczy itt a legravaszabb és legkörmönfontabb okoskodásokkal igyekezett megcáfolni a rendek állítását és nem elégedett meg a maga álláspontjának védelmével, hanem ahol csak alkalom nyílt, támadásba ment át a rendek ellen.

A rendek legfontosabb törekvése Magyarország függetlenségének a biztosítása volt, ezt pedig az újonnan felállítandó nemzeti senatussal akarták elérni. Ez valóban nagyon veszélyes lett volna a királyi hatalomra és így érthető, hogy ezt a kívánságot Izdenczy felháborodva utasította vissza. Votumában kifejtette, hogy ezáltal a magyar király is a francia király helyzetébe kerülne. Mert megszűnnék az udvari kancellária, a helytartótanács, a magyar udvari kamara, a magyar katonai ügyeket teljesen elvonnák a bécsi Hofkriegsrattól, végül a kamara- és koronabirtokok kezelését is kivennék a király kezéből. Tehát a rendek a királyt meg akarják fosztani törvényes jogaitól és a nemzeti senatus, valamint a rendek gyámkodása alá kívánják helyezni. Nagyobb lesz így a szolgálja az uránál, sőt a senatusnak több jogot akarnak biztosítani, mint amennyi magának a királynak van. Eddig a király állott fenn, a rendek pedig lent, most ezt a helyzetet meg akarják fordítani. Izdenczy szerint ez azt bizonyítja, hogy nem az ősi alkotmányt kívánják helyreállítani, hanem újat akarnak létrehozni, mely a régeből egyáltalán nem következik. Tehát a rendeknek ezt a kívánságát elutasítandónak tartja, mert céljuk arisztokratikus despotizmus.¹⁰⁰

Az eddig tárgyalt posztulátumok valóban túlzók voltak és nem feleltek meg a magyar alkotmánynak, így ezeknél még érthetők Izdenczy kirohanásai. Voltak azonban a rendeknek mérsékeltebb és a királyi hata-

⁹⁹ „Defectus sexus foeminei ist der einzige Fall, für welchen allein die hung. Landesstände das jus electionis sich vorbehalten haben, so ist es unbegreiflich wie man wider den klaren Wortlaut des Gesetzes durch Scheingründe ein Interregnum hat erzwingen wollen.“ U. o. és St. R. 1228/1790.

¹⁰⁰ „Major ergo erit servus Domino! Eine Absicht, die denen, deren Geburt sie ist, zu Schande gereicht.“ „Quanta haec rerum in Regiae Dignitatis derogamen conversio!“ St. R. 2226/1790.

lomra nem veszélyes kívánságai is. Ilyen az, hogy a király töltsé be a nádori méltóságot az országgyűlésen az erre vonatkozó törvényeknek megfelelően, mert nagy sérelem érte a magyar alkotmányt azzal, hogy 26 éven át (1764—90) nem volt nádor, hanem a király helytartókat nevezett ki. Bár ez jogos kérés volt, mégis Izdenczy ez ellen a pont ellen is sikra szállott, először történeti érveket hozva fel. I. Ferdinánd Nádasdy nádor halála után 40 évig nem töltötte be ezt a méltóságot, hanem a rendek befolyása nélkül helytartókat nevezett ki. Ez egyúttal azt is bizonyítja, hogy a király koronázásához sem szükséges a nádori méltóság betöltése, mert Miksát is Nádasdy halála után koronázták meg. Azután pedig azzal érvelt, hogy a nádornak az idézett törvények értelmében jártasnak kell lennie „in publico-politicis, oeconomicis, juridicis, cameralibus”, továbbá ő az elnöke a helytartótanácsnak, valamint az ország főkapitánya. A törvény szerint nádorválasztáskor a király 4 főurat jelöl ki, akik e feltételeknek megfelelnek. Izdenczy azonban kijelentette, hogy ő egyetlen olyan férfit sem ismer egész Magyarországon, akiben a szükséges tulajdonságok és képességek megvolnának, még kevésbé négyet. Miután azonban Lipót hozzájárult ahhoz, hogy nádort válasszanak, ez a sérelem megszűnt.¹⁰¹

A rendek másik kívánsága volt, hogy a király tegyen ígéretet, hogy országgyűlésen kívül nem fog subsidiumot kivetni az országra. Alátámasztották ezt az 1504. 1. és 1684. 2. törvénycikkre való hivatkozással. Izdenczy ezt a kívánságot azzal igyekezett megcáfolni, hogy az idézett két törvénycikk már elavult és a méltányossággal is ellenkezik. Egyébként is II. Ulászló törvényei nem érvényesek, mert ez a király a magyar történelem tanúsága szerint „ein non Ens war”, akinek az idejében a kormányzást a főurak ragadták kezükbe, akik a királyt minden jogától igyekeztek megfosztani. A század ellenkező tényei is ellenmondanak ezeknek a törvényeknek. II. József uralkodása végén a kancellária felajánlotta, hogy 5 millió forint subsidiumot eszközöl ki a megyéknél, ha az uralkodó megengedi a congregatiók tartását. Hogyan pártolhatta tehát most a helytartótanács és a kancellária a megyék kívánságát, ha korábban ez a két dikasztérium sem vette tekintetbe az idézett törvényt.

Ez a két példa is kellőképpen mutatja, felesleges tehát többet felhozni, hogy Izdenczy még a jogos magyar kívánságok teljesítését is ellenezte és a felségjogok védelmében túltett sokszor II. Lipóton is. Jellemző vonása volt még érvelésének, hogy álláspontját vitatva, lehetőleg vádatat

¹⁰¹ „ich kenne im ganzen Königreich nicht ein einziges Individuum, das sich dieser Eigenschaften rühmen könnte, viel weniger viere.” U. o. és St. R. 1228/1790.

emelt a magyar dikaszteriumok ellen és ugyanígy a rendeknek is gyakran vetett szemére önzést. Így járt el a király jövedelmeinek tárgyalásánál is. A rendek azt kívánták, hogy a király adjon erről számot az országgyűlésen. Izdenczy ezt jogtalanának tartotta és a Tripartitumra hivatkozott, valamint a nemesség harmadik praerogatívájára, hogy a nemes jövedelmével szabadon rendelkezik. A rendek tehát azt akarják, hogy a király „deterioris conditionis” legyen, mint bármelyik nemes. Akik erre törekednek, nem tudnak különbséget tenni „inter minus et majus”. Hasonlóképpen okoskodott, midőn arról volt szó, hogy a só ára csak az országgyűlésen legyen emelhető. A gabonát minden birtokos tetszése szerinti áron adhatja el és még senkinek sem jutott eszébe azt kívánni, hogy ennek az árát az országgyűlésen szabják meg. A só ugyanúgy a király tulajdona, mint ahogy a gabona a birtokosé. A sóár megállapítása tehát épen úgy nem tartozik a diaetára, mint a gabonaáraké.¹⁰² Ugyancsak a dunáninni rendek önzését igyekezett kimutatni abban a kívánságban is, hogy az évenként tartandó országgyűlés helye Pest legyen. Ez a követelés valami egészen új volt Izdenczy szemében és a forrása puszta önzés, mert Pest városa a dunáninni kerületben fekszik. Így szokása szerint e tárgy felett egy latin idézettel tért napirendre: Cicero pro domo sua.

Jellemző még Izdenczynek jogi vitákban való nagy ügyességére és gyakorlatára, hogy az egyik rendi kívánságot épen a január 28-i rescriptummal cáfolta meg, amely pedig általában nem igen kedvezett az ő fel fogásának. A Mária Terézia által visszaszerzett 13 szepesi városról és 3 koronaadalomról volt szó. A rendek kérték, hogy ezeket rendeljék újra megyei közigazgatás alá. Izdenczy ebben a kérdésben úgy vélekedett, hogy Mária Terézia a visszaszerzett városoknak nemcsak a régi jogait erősítette meg, hanem új privilegiumot is kaptak tőle, amelynek értelmében a megyei hatóság alól ki voltak véve. II. József azonban a többi szabad királyi városhoz hasonlóan őket is a megyék és a királyi kommisszáriusok hatósága alá rendelte. Minthogy a január 28-i leirat minden tekintetben helyreállította az 1780-i állapotot, az a helyes, hogy a szepesi városok is maradjanak meg Mária Teréziától kapott privilegiumaik élvezetében. A rendek kérését tehát nem tartotta teljesíthetőnek. Azt Izdenczy nem vette tekintetbe, hogy II. Józsefnek ez az intézkedése a magyarság érdekeinek megfelelő volt.

Kérdés, hogy volt-e egyáltalán olyan pontja a rendek felterjesztésé-

¹⁰² „Das Salz ist ein königliches Gut, eben so wie die Erdfrüchten ein Gut der Grundherren sind und die Bestimmung des Salzpreises gehört eben so wenig ad Tractatus diaetales als die der Körnerpreise.” St. R. 2226/1790.

nek, amelyet Izdenczy teljesíthetőnek tartott. Tudunk felhozni erre is példákat, de csak kis számban. Ilyen az a kérés, hogy a kamarát a helytartótanáctól válasszák el és állítsák vissza régi tekintélyét és tevékenységét az 1741. 17. tc.-nek megfelelően. Ebben az esetben Izdenczy egészen más hangot használt, mint egyéb rendi kívánságok tárgyalásánál. Az ország törvényeivel összhangban állónak tartotta ezt a kérést, amelynek teljesítése a király érdekében is nagyon fontos. Minél előbb meg kell valósítani a szétválasztást, mert a kamarának és helytartótanácsnak II. József által elrendelt egyesítése nagyon káros volt a kincstár jogaira és csökkentette a király bevételeit, mivel a pénzügyekre a helytartótanács nem fordíthatott kellő figyelmet egyébirányú tevékenysége miatt.¹⁰³ Azt azonban már nem tartotta megengedhetőnek és teljesíthetőnek, hogy a magyar kamara a bécsitől független legyen. Ez a kívánság szerinte nem felelt meg a magyar érdekeknek sem. Magyarországot ugyanis az örökös tartományokkal szemben félbarátnak tekintették, s ennek következtében, ha magyar terményeket az örökös tartományokba kivittek, csak félvámot kellett fizetni. De ha teljesítenék a rendek kívánságát, akkor az egyéb külföldről jövő árukhoz hasonló elbánásban kellene részesíteni a magyar árukat is és így Magyarország járna rosszul. Teljesen figyelmen kívül hagyta azonban Izdenczy, mennyire méltánytalan az, hogy Magyarországot az örökös tartományokkal szemben csak félbarátnak tekintették. Ebből a példából is kitűnik, hogy még akkor is kizárólag a király érdekét nézte, nem pedig a magyarságét, mikor látszólag a rendek álláspontját támogatta.

Ennek az elaboratumnak a vizsgálata mutatja, hogy Izdenczy nem csak a túlzott és a király számára elfogadhatatlan rendi kívánságok ellen lépett fel, hanem sokszor ellenezte az egészen méltányos kéréseknek a teljesítését is. Csak ritkán járult hozzá a kívánságok teljesítéséhez. Bár Izdenczy elutasító álláspontja csak megerősíthette Lipótot eredeti szándékában, hogy nem enged semmiféle eltérést a III. Károly és Mária Terézia-féle diplomától, a hitlevéltervezet néhány lényeges pontjából megfelelő mérséklés után mégis törvény lett. Abban, hogy ezek az alkotmánybiztosító törvénycikkek létrejöttek, a legnagyobb érdeme gróf Zichy Károly országbírónak volt, aki küldöttség élén vitte Bécsbe a már lényegesen mérsékelte és átdolgozott diplomatervezetet.

Zichy látva, hogy az uralkodót nem lehet új hitlevél kiállítására

¹⁰³ „Dieses ist den Landesgesetzen ganz angemessen und auch für E. M. Interessen höchst notwendig, es wäre zu wünschen, dass diese Separierung so bald nur immer möglich ist, zu Stande komme weil ansonsten die königlichen Einkünfte sehr herabsinken und die Jura Fiscii merklich leiden dürften. U. o.

rávenni és hogy az 1790. szeptember 21-i udvari konferencia is ilyen értelemben döntött, elfogadta a III. Károly-féle diplomát és így sikerült Lipóttól kieszközölnie a nevezetes szeptember 21-i leiratot, amely az államtanács tudta nélkül jött létre és így a magyar érdekeknek megfelelő volt. Ebben az uralkodó megígérte, hogy a hitlevéltervezet pontjait, amennyiben azok a régi törvényeknek megfelelnek, a koronázás után külön törvénycikkekben meg fogja erősíteni. Nagy jelentősége volt ennek a leiratnak, mert ennek alapján jöhetett létre az országgyűlés két legfontosabb alkotmánybiztosító törvénycikke: a 10. tc. de independentia regni Hungariae és a 12. tc. de legislativae potestatis exercitio, amelyeknek a nemzet későbbi küzdelmeiben is igen nagy szerepük volt.¹⁰⁴ Izdenczy terveire ez nagy csapást jelentett és ezért még évek múlva is elkéservedve emlékezett meg ennek a leiratnak a kibocsátásáról, mert így legalább részben sikerült a nemzetnek azt elérnie, ami az elutasított diplomatervezetben volt. Elsősorban az országbíró és Ürményi József personalist tette a leiratért felelőssé és valószínűleg innen eredt az az engesztelhetetlen gyűlölet, amellyel e két magyar államférfi iránt a továbbiakban viseltetett. Már 1790-ben is minden alkalmat felhasznált, hogy vádakat hangoztasson a leirat kieszközölői ellen. Így, midőn a rendeknek azt a javaslatát vizsgálta, hogy hozzanak egy törvénycikket de crimine laesae constitutionis regni. Bár ezt a kívánságot a kancellária is erélyesen visszautasította, Izdenczy votumában még talált hozzátenni valót. Lényegében egyetértett a kancelláriával, de még hozzáfűzte, hogy ha a királyi jogok kiterjesztése a rendi jogok rovására crimen laesae constitutionis, akkor fordítva is a rendi jogok törvényellenes kiterjesztése a király kárára crimen laesae majestatis és abban az esetben rosszul járnának azok, akik Lipótot rávették a szeptember 21-i leirat aláírására.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Mályusz: i. m. 25—37. l., a szeptember 21-i konferencia jegyzőkönyve u. o. 1. sz. irat.

¹⁰⁵ A szeptember 21-i leiratról Izdenczy 1795. okt. 13-án így ír: Miután elmondta, hogy a nemzeti senatus felállítását, amely tervet a helytartótanács és a kancellária pártolt, az ő mellékelt elaboratuma alapján Lipót elvetette, a köv. jegyzi meg: „Als nun dieser Schritt, welcher die üblesten Folgen, ja sogar eine Revolution hätte nach sich ziehen müssen, mislang, so schlug man einen anderen Weg ein, entwarf articulos ante-coronacionales und ein hiezu passendes Bestätigungsrescript. Beide Piecen wurden Tags bevors (das ist den 21-ten Sept. 1790.) als E. M. hochseliger Herr Vater zur Krönung nach Frankfurt abreiste, vom damaligen Kanzleiausschuss, dem gewesten Judex curiae Gr. v. Zichy und Personali v. Ürményi vorgelegt und die Unterfertigung des obberührten Rescripts ohne Vortrag, gleichsam aus dem Stegreif bewirket. Hinder durch erzielte man zum Teil jenes, was im verworfenen Assecurationsdiplom und besagten systemate nationalis consilii enthalten war.“ St. R. 3582/1795. Domanovszky S.:

Ez a leirat azonban csak pillanatnyi siker volt a küzdelemben, melyet a magyar államférfiaknak az osztrák tanácsosok háttérbeszorításával sikerült kivívniok; a harc ezzel még nem dőlt el a magyar nemzet javára, hanem elkeseredetten folyt tovább mind a két részen. Izdenczy ebben a küzdelemben, mint az udvari álláspont legharciasabb védelmezője, tevékeny részt vett. Nézeteit most nem csak votumaiban fejtette ki, hanem szóval is az 1790 és 91-ben Bécsben tartott udvari konferenciákon, ahol, amint ez az eddig megismert felfogásából következik, mindig az osztrák államférfiak oldalán foglalt állást. A magyarok törekvése ezentúl arra irányult, hogy a szeptember 21-i leiratban tett ígéretnek megvalósítását elérjék, Lipót viszont igyekezett az akkor adott engedményeket lehetőleg visszavonni. Ennek a célnak az elérésében Izdenczy igen nagy szolgálato-
kat tett neki.

Annak jellemzésére, hogy ő miképpen igyekezett a király által tett engedmények valóra válását megghiúsítani, elegendő lesz egy példa. A szeptember 21-i leiratban Lipót hozzájárult ahhoz, hogy a rendek az iskolázás kérdésének kidolgozására bizottságot küldjenek ki, amely munkája eredményét majd a következő országgyűlés elé terjeszti: Izdenczy azonban utólag tiltakozott ez ellen, mert ebben a király felségjogainak csorbítását látta. Javasolta ezért, hogy a király ne járuljon hozzá ennek a cikknek az inarticulatiojához. Miután a többi államtanácsos és Ferenc főherceg is ezen a nézeten volt, Lipót ilyen értelemben döntött és ezzel visszavonta azt, amit szeptember 21-én megígért. Izdenczy álláspontja tehát győzött. A kérdés azonban ezzel még nem került le napirendről, mert a nádor javaslatára a resolútiókat az 1790. december 24-i udvari konferencia még egyszer vizsgálat alá vette. A „de educatione iuventutis” szülő cikk tárgyalásakor Izdenczy kitartott álláspontja mellett és annak védelmére történeti érveket hozott fel: Nagy Lajos, Zsigmond és Mátyás az egyetemet a rendek megkérdése nélkül állították fel és a tanügy kérdését Mária Terézia is így rendezte. Támogatta nézetét Spielmann államkancelláriai referendárius is, aki Kaunitz képviselőként vett részt a konferencián. Egyik fél sem tudta a másikat meggyőzni, mivel az osztrák álláspont szerint minden jog a királyé, kivéve, ahol a rendek jogát valamely törvény bizonyítja, viszont a magyarok szerint csak az felségjog, amelyet valamely törvény annak nyilvánít. Végül a konferencia kimon-

József nádor iratai. (Fontes). Bp., 1925. I. k. 51. l. „und dann würden wohl diese übel daran seyn, die E. M. zur Unterfertigung des Rescripts vom 21-ten Sept. d. J. bewogen haben.” St. R. 3812/1790.

dotta, hogy a bizottság ebben a kérdésben csak javaslatot tehet, a döntés joga azonban az uralkodót illeti, tehát ezzel a megszorítással az inarticulatiohoz hozzájárultak. Ezt a megoldást Lipót is elfogadta, így e ponton a magyarok sikert értek el Izdenczy elutasító álláspontjával szemben. Felmerült ugyanez a kérdés az 1791. január 15-i konferencián is az országos bizottságok felállításával kapcsolatban. A rendek javasolták kilenc regnicolaris deputatio felállítását, amelyeknek az lenne a feladatuk, hogy a következő országgyűlésre különböző fontos reformjavaslatokat dolgozzanak ki. Ezek között szerepelt a deputatio litteraria et ecclesiastica is. Izdenczy szerint ez a bizottság nem volt felállítható, mivel a tanulmányi ügyek és a supremum jus patronatus ecclesiarum mindig ius regium privativum volt és még most is az. Bizonyíték erre az is, hogy a magyar primás kérésére a király nemrég megerősítette a teológiai fakultás tervezetét: ha ehhez nem kellett országgyűlés, akkor a többi iskola kérdése sem tartozik a diaeta elé. Azt javasolta, hogy Magyarország és Erdély esetében is báró Martini tanügyi elaboratumát vegyék alapul, melyet ő az örökös tartományok számára készített. Tehát ennek a fontos kérdésnek a tárgyalásánál az országgyűlést teljesen ki akarta kapcsolni. Az államtanács többi tagja is egyetértett vele Kaunitz kivételével. Az államkancellár elismerte ugyan, hogy Izdenczy megjegyzése alapján véve helyes, de mivel ennek elfogadása a szeptember 21-i resolútiótól való teljes eltérést jelentené, nem tartotta ezt a megoldást a király méltóságával összeegyeztethetőnek. Így tehát a bizottság felállításának a megengedését javasolta, de gondoskodott a felségjogok megóvásáról is megfelelő záradék beiktatásával. Az uralkodó is Kaunitz közvetítő indítványát fogadta el.¹⁰⁶ Izdenczy legszívesebben visszavonta volna az engedmények minden pontját. Ebben olyan messzire ment, hogy buzgóságát az államtanács osztrák tagjának kellett mérsékelni.

Érdemes még megfigyelni Izdenczy szerepét egy olyan intézkedésnél, mely első pillanatban nem látszik nagyon nagy horderejűnek, valóságban azonban Lipót király szívós és céltudatos törekvését mutatja, hogy a magyarságot gyengítse a divide et impera elv alkalmazásával. Ez a kérdés az önálló erdélyi és illyr kancellária felállítása, valamint a kamara elválasztása a helytartótanácsától. Már az 1790. november 5-én tartott udvari konferencia elhatározta ennek a három pontnak a megvalósítását és egyúttal megbízta Izdenczyt, hogy készítsen az erdélyi és illyr kancellária felállítására tervezet.¹⁰⁷ Lipót már akkor elhatározta ezeknek az intézkedéseknek a keresztülvitelét, egyelőre azonban még várt. Az erdélyi rendek

¹⁰⁶ Mályusz: i. m. 14. sz. irat III. ad 7. és 336—37. l.

¹⁰⁷ U. o. 2. sz. irat III. 10.

1790-ben felirataikban többször is kérték a magyar és az erdélyi kancellária elkülönítésének az elhalasztását. A magyar kancellária azonban ellenezte ennek a kívánságnak a teljesítését, mert az egyesítés nem felelt meg az erdélyi alkotmánynak és az erdélyi kancellária már 1782-ben kimutatta, hogy II. Józsefnek ez a szándéka törvénytelen. Izdenczy is ellenezte ezt a kívánságot, mert ez valami új lenne és kimutatta, hogy a két kancellária egyesítése a törvényeknek sem felel meg. Kaunitz is azon a véleményen volt, hogy mihelyt a mostani nagy lelkesedés lelohad, az egész únió kérdése magától le fog kerülni a napirendről. A következő évben, 1791-ben az erdélyi rendek újból kérték, hogy kancelláriájukat egyelőre hagyják meg in statu quo. Izdenczy ismét a szétválasztás mellett volt és nyomatékosan hangsúlyozta, hogy ennek az intézkedésnek, valamint az önálló illyr kancellária felállításának és a kamara elválasztásának meg kell történnie. Miután az államtanács egyhangúan támogatta ezt a votumot, Lipót király február 20-án kibocsátotta az erre vonatkozó kéziratokat, melyeket már január 14-én megfogalmaztatott.

A rendek még ezután is kérték a szétválasztás elhalasztását, míg Erdélynek Magyarországgal való egyesítésére tervezetet dolgoznak ki. Izdenczy természetesen kitartott álláspontja mellett, előadta még, hogy az úniót bizonyára néhány magyar úr szorgalmazta, akik tudomása szerint az erdélyi országgyűlésre utaztak. Végül az eddig felhozott érveken kívül még a következő tétellel támogatta előbbi elutasító javaslatát: Nagyon feltűnő az a változás, hogy míg eddig az erdélyiek a magyarországiakat külföldieknek tekintették és ha valaki ezek közül Erdélyben tisztséget akart elnyerni, akkor meg kellett szereznie az erdélyi indigenatust, most egyszerre a magyart és az erdélyit egy és ugyanazon nemzetnek akarják elismerni. Azonkívül, midőn II. József elrendelte a két kancellária egyesítését, ezt úgy magyarázták, hogy ezzel despotizmust akar előkészíteni, most pedig, midőn utóda éppen az ellenkezőjét akarja véghezvinni és helyre kívánja állítani a törvényes állapotot, megint elégedetlenek és ellenkeznek, ami szükségképen kellemetlen benyomást tesz az uralkodóra. Felmerült ez a kérdés az 1791. március 7-i udvari konferencián is, ahol Izdenczy szóval ugyanazt az érvet hozta fel, hogy a rendek II. József idejében tiltakoztak az egyesítés ellen. Hiába pártolta itt gróf Batthyány József primás legmelegebben az erdélyi rendek kérését, hogy halasszák legalább el az intézkedést az országgyűlés befejezéséig, a konferencia is a magyar és erdélyi kancellária szétválasztását határozta el.¹⁰⁸

¹⁰⁸ U. o. 386. l., továbbá St. R. 1548/1790, 537, 683. és 1038/1791. „Bisher haben

A kamara és helytartótanács szétválasztásának a kérdésében már láttuk Izdenczy álláspontját. Ez a kérdés azonban felmerült az 1791. január 15-i konferencián is. A rendek a hitlevéltervezetben még a két dikasztérium szétválasztását óhajtották, mert első lelkesedésükben József minden reformját meg akarták semmisíteni. Később azonban már belátták, hogy bár ez az intézkedés Józseftől származott, a megváltozott körülmények között nemzeti szempontból nagyon hasznos. Ezért az egyesítés fenntartását és a kamarának a nádortól való függését kívánták. A kérdés felmerülésekor Lányi, *causarum regalium director* ellenezte a rendek kívánságát, a kancellária viszont pártolta azt. Izdenczy természetesen a jogügyi igazgató véleménye mellé állott. A kamara függetlenítése mellett szállott síkra, mert ez a fiscust érdeklő ügyekben a nádort ellenőrzi. Így nem rendelhető a nádor alá, mert senki sem lehet önmagának ellenőrző szerve. Szükségesnek tartotta ezért, hogy Budán a kamarát válasszák el a helytartótanáctól, valamint azt kívánta, hogy Bécsben is a magyar és erdélyi kamaraügyeket vegyék ki az udvari kancellária hatásköréből és ugyanolyan módon tárgyalják, mint az egyesítés előtt. A többi államtanácsos és Ferenc főherceg is egyetértett Izdenczy votumaival. A *resolutio* is ilyenértelmű volt és kimondta, hogy a kamara sem most, sem a jövőben nem rendelhető a nádor alá. Izdenczy a konferencián is kitartott felfogása mellett, felhozva, hogy az egyesítés fenntartása és a nádor hatóságának a kamarára való kiterjesztése ellenkezik az 1609. 21. törvénycikkkel is. A magyar álláspont képviselőinek csak annyit sikerült elérniök, hogy a *resolutió*ból kihagyták azt a részt, hogy sem most, sem a jövőben nem rendelhető a kamara a nádor alá, egyébként megmaradtak az elválasztás mellett.¹⁰⁹

Ennek a tervnek utolsó és a magyar nemzetre legveszélyesebb pontja az önálló illyr kancellária felállítása volt. A magyar érdek azt parancsolta, hogy meg kell akadályozni ennek a külön kancelláriának a létesí-

die Siebenbürger uns Hungarn immer als Ausländer angesehen und wenn einer von Hungarn in Siebenbürgen angestellt wurde, so musste sich derselbe das siebenb. Indigenat ausfertigen lassen, wie ein solches die Vorakten unwiderleglich bestätigen und nun will man auf einmal die h. und siebenb. Nation für eine und die nämliche anerkennen, welche jähe Wendung nothwendigerweise auffallen muss. Als weiland Kaiser Joseph II. die Vereinigung der Hof- und Länder-Stellen vornahm, gab man diesem Beginnen die Missdeutung, dass sich derselbe durch diesen gesetzwidrigen Schritt einen leichten Weg zur Einführung des Despotismi bahnen wolle. Jetzt da E. M. gerade das Gegenteil unternehmen und alles in das Geleis nach den Gesetzen zurückzuführen in Begriff sind, ist man ebenfalls unzufrieden und streibet sich dawider, welches eine unangenehme Empfindung im Gemüthe des Landesfürsten nothwendigerweise erregen muss." Konferencia jegyzőkönyve Mályusz: i. m. 42. sz. irat III. a.

¹⁰⁹ Mályusz: i. m. 345—46. l.

tését, mely a Mária Terézia-korabeli „deputatio Illyrica” folytatása lett volna. Épen ezért a rendek hajlandók voltak megadni a szerbeknek a polgárjogot és a szabad vallásgyakorlatot, tovább menni azonban nem akartak, aminthogy a magyar érdekek veszélyeztetése nélkül több engedményt nem is tehettek. Izdenczy azonban a külön illyr kancellária létesítése mellett volt, hosszú kancelláriai praxisára hivatkozva akarta bizonyítani, hogy Mária Terézia korában nem volt az illyr deputatio status in statu és így ennek a bekövetkezésétől most sem kell tartani. A december 24-i konferencián még azt is felhozta, hogy a középkorban a rác despota a barones regni sorában az országgyűléseken megjelent és ebből azt a következtetést vonta le, hogy a rácoknak most is megvan a polgárjoguk és a szabad vallásgyakorlatuk. Végül az ő javaslatára az uralkodó egyelőre a döntést ebben a kérdésben elhalasztotta. Ez a fontos kérdés az 1791. január 15-i és március 7-i konferencián is vita tárgya volt, ahol Izdenczy hasonlóképpen a szerbek érdekében szállt síkra. A rendek az illyr kancellária felállítását úgy akarták elhárítani, hogy csak azokat a privilegiumaikat szándékoztak inartikulálni, amelyekkel jelenleg rendelkeznek a szerbek. De Izdenczy éles szeme észrevette, hogy mi volt a célja itt a rendeknek és ezért azt javasolta, hogy a király az inarticulatio előtt állítsa fel az illyr kancelláriát, mert ezáltal meghiúsíthatja a rendek törekvését. Általában nagyon különösnek tartotta, és bizalmatlanul figyelte, hogy a rendek egyszerre hajlandók voltak a szerbek privilegiumait inartikulálni, míg addig mindig azok megsemmisítésére törekedtek. Azonban az uralkodó Ferenc főherceg közbelépésére ezt a nagyon ravasz tervet nem fogadta el, bár ennek megvalósítását még Kaunitz is javasolta. A főherceg ugyanis votumában kifejtette, hogy ez a lépés „zu politisch” volna, az udvarnak sem válnék dicsőségére és a magyarokat is elkeserítené, ezért inkább az egyenes út követését ajánlotta. Ezt a javaslatát Lipót is elfogadta. A konferencián végül sikerült bizonyos mértékig megvédeni a magyar érdekeket; bár az illyr kancellária felállítását megakadályozni nem tudták, az uralkodó mégis hangsúlyozta, hogy ezzel nem teremt államot az államban.¹¹⁰

Bár ez a terv magától Lipóttól származott, láttuk, hogy Izdenczy megértette jelentőségét és a maga részéről jogi érvekkel és törvényidézetekkel igyekezett keresztülvitelét elősegíteni. Az ő votumának volt az eredménye, hogy az uralkodó 1791. február 20-án hirtelen, meglepetés-szerűen végrehajtotta a három fontos intézkedést és így befejezett tények

¹¹⁰ U. o. 14. sz. irat III. a. ad 3, 15. sz. I. és 42. sz. IV. pont.

elé állítva a rendeket, akik szintén tisztában voltak ezeknek az inézkedéseknek a céljával és veszedelmességével, szinte megbénította őket.

Ebből a néhány példából is kitűnik, hogy Izdenczynek milyen nagy szerep jutott 1790—91-ben a fontos törvények szövegének a megállapításánál az államtanácsban és az udvari konferenciákon egyaránt. Rideg és a magyar érdekeket teljesen figyelmen kívül hagyó álláspontját az államtanácsban nagy sikerrel tudta érvényesíteni, mert ott a magyar felfogásnak nem voltak többé védelmezői. A magyar államférfiak csak a konferenciákon tudták vele nyíltan felvenni a harcot, mégpedig elég nagy sikerrel, mert általában úgy történt, hogy Lipót először rendszerint Izdenczynek elutasító javaslatát tette magáévá, később azonban a konferencián sikerült a kedveszönten resolútiót a magyar érdekeknek megfelelően némileg módosítani. Ebben része volt a nyílt küzdelem lehetőségén kívül annak is, hogy a konferenciákon Sándor Lipót nádor is rendszerint a magyar államférfiakat támogatta. Továbbá annak, hogy míg a magyar álláspont képviselői: az országbíró, a personalis, a primás és Pászthory kancelláriai tanácsos pl. az 1790. december 24-i konferenciára alaposan felkészülve mentek el, addig Izdenczyt a meghívás saját bevallása szerint meglepetésszerűen érte, úgy hogy az aktákat sem volt ideje áttanulmányozni.¹¹¹

II. Lipót az 1790-ben kivított engedmények visszavételére vagy legalább is hatástalanná tételére törekedve a magyar dikasztériumoknál fontos személyi változásokat is akart eszközölni és eltávolítani onnan a nem teljesen megbízható személyeket, így elsősorban az országbírót és a personalist. Izdenczy Lipótnak ezt a törekvését is, miként az eddigieket, lelkesen támogatta. Elpanaszolta, hogy bár az államtanács a király jogait a törvényhozó és végrehajtó hatalmat, valamint az ifjúság nevelését illetően hűségesen igyekezett megvédeni, mégis ezeket a felségjogokat a dikasztériumok az államtanács megkerülésével meggyengítették, sőt részben meg is semmisítették. Ezen a bajon — véleménye szerint — csak úgy lehet segíteni, ha a vezető állásokba fokozatosan megfelelő és az uralkodó érdekeit szemük előtt tartó személyeket juttatnak.¹¹² Ezenkívül még egyéb okok is arra ösztönözték, hogy Zichy és Ürményi megbuktatására töreked-

¹¹¹ U. o. 287. l.

¹¹² „Hat man die *Jura Regia quoad Potestatem legislativam, executivam et educationem Juventutis*, so viel als es nur immer möglich war, ab Seiten des treuehorsaamsten Staatsraths aufrecht zu erhalten gesucht, die aber *facto Dicasteriorum ohne Einfluss des erstgedachten treuehorsaamsten Staatsraths* gewaltig erschüttert und zum Theil zernichtet worden sind, welchem Übel nur nach und nach gesteuert werden kann, wenn nämlich die Hof- und Landesstellen besser montiert und die Obergespans-Aemter mit acht denkenden Männern besetzt seyn werden.“ St. R. 2867/1791.

jék. Ugyanis személyes sérelemnek tekintette, hogy ez a két magyar államférfi az ő törekvéseit megbénítani igyekezett. A personalist tette felelőssé azért, hogy rábírta II. Józsefet rendeletei visszavonására, azután az országbíróval együtt kieszközölte II. Lipóttól a szeptember 21-i rescriptumot. Úgy látszott, hogy Lipót uralma alatt meg is tudja valósítani terveit, azonban az uralkodó hirtelen halála egyelőre keresztülhúzta számítását.

Ferenc ugyanis uralkodása első éveiben nem követte az apjától inaugurált politikát, hanem magyar kérdésekben öccsére, Sándor Lipót nádorra hallgatott és annak tanácsára a magyarok iránt sokkal engedékenyebb magatartást tanúsított. Az 1792-i országgyűlés idején a magyar államférfiaknak sokkal könnyebb dolguk volt, mint két évvel azelőtt. Jellemző erre az, hogy az illyr kancelláriát, amely körül 1791-ben annyi vita és tárgyalás folyt, a király a magyarság érdekeinek megfelelően hajlandó volt megszüntetni. Bár Izdenczy ezt teljes erejéből ellenezte, az uralkodó mégis megvalósította szándékát. Így egyelőre a nádornak és a magyar államférfiaknak sikerült Izdenczy terveit megghiúsítani. Ő azonban ennek ellenére tovább folytatta vádaskodását és minden alkalmat felhasznált, hogy az uralkodó figyelmét felhívja arra a veszedelemre, mely szerinte a királyt ezeknek a magyar uraknak a részéről fenyegeti. Segítőtársai is voltak aknamunkájában, akik szintén ezeknek a magyar államférfiaknak a megbuktatására törekedtek. Ilyenek voltak gróf Balassa, gróf Pálffy Lipót és báró Mednyánszky János, akik jelentéseikben a magyar államférfiakat gyanúba keverni és befeketíteni igyekeztek; az államtanácsban pedig ezeknek a kérdéseknek a tárgyalásánál rendszerint Izdenczy mellé állt Eger is. Állandóan főúri ligáról beszéltek, amelynek vezetői az országbíró és a personalis és sürgették Ferencet, hogy lépjen fel végre szigorúan ellenük.¹¹³

Izdenczy és társai eljárásának a megvilágítására elegendő lesz egy-két példa, bár nagyon sokat lehetne felhozni, mert lépten-nyomon említést tett votumaiban erről a ligáról. 1793 őszén Bujanovics Károly udvari ágens gróf Balassa Ferenc, volt illyr kancelláron keresztül titkos jelentést juttatott el az uralkodóhoz, mely Balogh Péter főispánt és néhány más állami szolgálatban álló magyar férfit azzal vádolt, hogy Pesten éjjel egy titkos klub összejövetelén vettek részt. Sándor Lipót nádor, kinek véleményét a király szokása szerint ebben az ügyben kikérte, alaptalannak minősítette a névtelenül beadott feljelentést, mert az semmiféle pozitív

¹¹³ Mályusz: i. m. 92. s köv. 1. és 104. l.

adatot nem tartalmazott és kijelentette, hogy ő a helytartótanácsból jól ismeri a megvádolt személyek egy részét és ezért nem tudja róluk elhinni ezeket a vádakokat. Midőn a nádornak ezt a jegyzékét Ferenc az államtanácsban circulációba bocsátotta, Izdenczy, bár a nádor által javasolt elintézési módot elfogadta, mégis szükségesnek látta, hogy ahhoz több megjegyzést fűzzön. Kifejtette, hogy Balogh Péter, Tihanyi, Vay József, Atzél és Klobusiczky tagjai a ligának, amelyet már Lipót meg akart semmisíteni. Közismert, hogy ezek a férfiak 1790-ben a *pragmatica sanctio*t felakarták borítani, új diploma kiállítását kívánták és tőlük származott a nemzeti senatus gondolata, tehát oligarchia megvalósítására törekedtek. Elmondta továbbá, hogy az említettek most is a felségjogok korlátozására törekednek, és ennek bizonyítására két folyamatban lévő ügyet is említett. Majd — szokása szerint — hivatkozott arra, hogy amit ő már 1791-ben megjósolt, az most, úgy látszik, be fog teljesedni. Ezzel kapcsolatban a következő érdekes megjegyzést tette: „*ich wünsche, dass man nicht zu sagen bemüssigt sei: Vaticanio Izdenczyano veritas adfuit, sed fides defuit.*” Izdenczy nagy ügyességét és ravaszágát mutatja végül az a körülmény is, hogy votumának végén a maga álláspontjának igazolására idézte Ferencnek az egyik 1791-ből származó votumát, amelyet még trónörökös korában írt. Ebben a votumában a főherceg — írta Izdenczy — meghatározta a helytartótanács és a kancellária értékét, valamint bölcs útmutatást is adott, hogy miképen lehet a bajokon segíteni. Tanácsát Lipót el is fogadta és meg is akarta valósítani, ebben a szándékában azonban megakadályozta hirtelen és váratlanul bekövetkezett halála.¹¹⁴ Ilyen módon akarta Izdenczy rávenni Ferencet a liga elleni erélyes fellépésre.

Hasonlóképen az állítólagos liga tagjaival foglalkozott gróf Pálffy Lipót, csongrádi főispán feljelentésével kapcsolatban. A főispán ugyanis 1793 őszén súlyos vádakot emelt alispánja, Kárász István ellen, ki 1790—91-ben a köznemesség egyik vezetője volt. Bár a lefolytatott vizsgálat kiderítette ezeknek a vádaknak a teljes alaptalanságát és épen a feljelentő ellen szolgáltatott súlyos bizonyítékokat, mégis előzőleg, midőn Pálffy két memorandumát az államtanácsban tárgyalták, Izdenczy határozottan pártolta a feljelentést és a ligát ismét szóba hozta. Míg az előbbi esetben Balogh Pétert és társait vádolta, ekkor az ország legmagasabb méltóságait igyekezett gyanúba keverni. Szerinte a liga tagjai az országbíró, a *personalis*, Pászthory Sándor kancelláriai tanácsos, valamint gróf Haller József, a helytartótanács tanácsosa. Ezek művének tartotta a királyi

¹¹⁴ U. o. 118. sz. irat.

jogok meggyengítését a legutóbbi két országgyűlésen, vagyis 1790—91-ben és 1792-ben. Hangsúlyozta, hogy a liga tovább folytatja munkáját és ezért üldözi mindazokat a férfiakat, akik a király érdekeit és az ország valódi alkotmányát védik. Izdenczy szerint a liganak Bécsben is van embere, gróf Pálffy Károly kancellár. Végül még azzal is fenyegetőzött, hogy ilyen körülmények között kénytelen lesz nyugdíjaztatását kérni. Egyelőre azonban ezek a vádak hatástalanok maradtak, mert a nádornak nagyon jó véleménye volt azokról a férfiakról, akiket Izdenczy állandóan a főúri liga tagjainak tüntetett fel, a király pedig ebben az esetben is öccsére hallgatott. Még az államtanácsban sem tudott Izdenczy vádjaival mindenkit meggyőzni. Eger ugyan csatlakozott felfogásához és hangoztatta, hogy az uralkodó érdekeit a legutóbbi két országgyűlésen rosszul szolgálták. Vogel azonban már nem volt teljesen biztos abban, vajjon a szóbanforgó személyek tényleg a liga tagjai voltak-e és hogy egyáltalán valóban fennáll-e a liga. Lehetségesnek tartotta, hogy 1790—91-ben az uralkodó engedékenységet az állam kritikus helyzete tette szükségessé és elkerülhetetlenné és nem egyes magyar államférfiak ravasz politikájának eredményei ezek az engedmények.¹¹⁵

Izdenczy azonban tovább folytatta a harcot és minden alkalmat megragadott, hogy a kancelláriát és a helytartótanácsot is hanyagsággal és kötelességmulasztással vádolja. Állandó törekvését végre siker koronázta. A Martinovics ügygel kapcsolatban azonosította ezt a mozgalmat a nemesség 1790-i mozgalmával, azt hangoztatva, hogy az egésznek a forrása az 1790. január 28-i és még inkább a szeptember 21-i leirat. Így ezt az alkalmat is felhasználta, hogy támadást intézzen Zichy és elsősorban Ürményi József personalis ellen. Ezért Izdenczy nagy örömmel vette észre, hogy Gotthardi vallomásában Ürményit is belekeverte az ügybe és ezt a vallomást votumában fel is használta. Hivatkozott ezzel kapcsolatban ismét II. Lipótra, akinek szándékában volt a dikasztériumokban fontos személyi változásokat véghezvinni. Izdenczynek ez a törekvése, hogy Martinovics összeesküvését az 1790-i mozgalommal hozza kapcsolatba, sokkal nagyobb veszedelemmel járt, mint eddigi vádjai. Ugyanis a vizsgálat alapján Sándor Lipót nádor magyarok iránti bizalma megrendült és ő is kezdett hajolni azon felfogás felé, hogy a két mozgalom között kapcsolat van. Így 1795. április 16-i felterjesztésében szükségesnek tartott a helytartótanácsban személyi változásokat. Mivel ez az elaboratum rendkívül nagy hatással volt Ferenc királyra, a nádor tanácsát meg-

¹¹⁵ U. o. 123. sz. irat.

fogadva 1795. július 20-án az uralkodó József főherceg helytartói kinevezésével egyidejűleg Zichyt, Ürményit és Hallert meglepetésszerűen nyugdíjazta. Ezzel Izdenczy célját elérte, sikerült gyűlölt ellenfeleit eltávolítani az útból. Ürményi elleni gyűlölete azonban továbbra is megmaradt, mert midőn az 1802-i országgyűlésen a rendek az odaérkező volt personalist nagy lelkesedéssel fogadták, ezt nagyon gyanús jelenségnek mondotta és szükségesnek találta erre Ferenc figyelmét is felhívni. A nádor magyarok iránti bizalmának megrendülése és véleményének megváltozása, majd kevéssel utóbb bekövetkezett tragikus halála, nagyobb befolyáshoz juttatta Izdenczyt és újból megnövelte szavának súlyát. Nagy szerepe volt már a három magyar államférfi nyugdíjaztatásának a körülményeiben. Az ő javaslatára történt, hogy az uralkodó meg sem emlékezett a nyugdíjazottak érdemeiről, sőt Izdenczy még tovább is akart menni és meg kívánta bélyegezni, legalább is leplezetten a három magyar államférfit, ezt az utóbbi javaslatát azonban nem sikerült Vogellel elfogadtatnia.¹¹⁶

*

Ezzel Izdenczy működésének második korszakát is áttekintettük, láttuk felfogásának érvényesülését igen fontos kérdésekben. Mielőtt azonban tovább mennénk, meg kell még figyelni Izdenczy nézeteit egyéb, Magyarországot érintő kérdésekben. Igen sokat és hosszú ideig foglalkoztatta őt az insurrectio kérdése. Még II. József uralkodásának utolsó éveiben készítette el ebben az ügyben első elaboratumát, melynek címe: *Ignoti nulla cupido neque metus*, alcíme pedig: *Gleich wie man nach dem unbekanntem Guten kein Verlangen trägt, ebenso verabscheut man das Übel nicht von welchem man keine, oder nur sehr unvollständige Begriffe hat*. Ez a mű nem egyéb, mint az insurrectiora vonatkozó törvények kivonata és azok magyarázata. II. József 1788. december 8-án az egész munkátat leküldte gróf Pálffy kancellárnak és kéziratában utasította őt, hogy az elaboratumot közölje a helytartótanáccsal és a kerületi biztosokkal, hogy azoknak az insurrectio kötelességéről helyesebb felfogásuk legyen. Egyszersmind megjelölte, hogy a magyarok mennyiben látják tévesen az insurrectiót. Tévesnek mondta azt az állítást, mintha a portális insurrectio megszűnt volna és csak a personalis és banderialis volna még érvényben, valamint kétségbevonta azt a felfogást, hogy ezeknek a kiírásához országgyűlés kell és végül, hogy a nemességnek ez a köteles-

¹¹⁶ U. o. 182. sz. irat 184. s köv. l. és 217—18. l. Domanovszky: i. m. Klebelsberg emlékkönyv.

sége nem állandó teher, hanem csak időnként lép életbe.¹¹⁷ A cél tehát, amit ezzel a törvénygyűjteménnyel és a hozzáfűzött megjegyzésekkel el akartak érni, hasonló volt az erdélyi nemesek panasza ügyében Izdenczy által készített elaboratum céljához.

Izdenczynek erre a munkára az adott alkalmat, hogy II. József uralkodásának a végén felmerült az insurrectio megváltásának a kérdése. Az elaboratum bevezetésében szokása szerint ismét támadta Werbőczyt, hogy nagyon röviden és pontatlanul tárgyalja Tripartitumában az insurrectio kérdését. Majd előadta, hogy azért készítette művét, hogy így elősegítse a császár célját. Remélte, hogy a nemesség minden nehézség nélkül bele fog menni az uralkodó kívánságának a teljesítésébe, azt már azonban ő sem állította, hogy ez a kérdés országgyűlés nélkül is elintézhető. Úgy vélte azonban, hogy az országgyűlés kimenetele kedvező lesz és így ebben a pontban egyetértett a kancellária nézetével. Abban a reményben vállalta ezt a munkát, amellyel 1788-ban készült el és amelynek az érveitől maga József is sikert remélt.¹¹⁸ Az elaboratumnak azonban ép oly kevésé

¹¹⁷ Kanc. 17169/1788. és Marczali: Magyarország története II. József korában. III. k. 94. l. és St. R. 3684/1788. Billet an Gr. Pálffy: „Da ich sehe, dass man von der so lästigen Insurrection, die den hung. Adel wegen der Contributionsfreyheit trifft, keine vollständige Begriffe habe und von der irrigen Meynung ganz eingenommen sey, dass die Portal-Insurrection aufgehoben worden und nur die Personal- und Bänderial-Insurrection Platz greifen möge, beide letztere Insurrectionen hingegen ausser dem Landtage, das ist ohne Einwilligung der Stände nicht aufgebothen werden können und die dem hung. Adel anklebende Insurrectionspflicht nur jeweilig, mithin für keine immerwährende Last zu achten sey. Diese wichtigen Umstände nöthigten Mich, die in dem vasten Corpore Juris Hungarici hie und da zerstreute und auf die Insurrection einen Bezug habende Gesetze in chronologischer Ordnung samlen zu lassen. Über diese Sammlung wurde der angeschlossene deutsche Auszug mit mehreren Anmerkungen verfertigt, die zur Aufklärung der insurrectional Obliegenheit vieles beitragen dürften. Die Kanzley wird daher vorherührte Sammlung samt den Bemerkungen der hung. Landesstelle, wie auch allen h. Kommissärs und wirkenden Obergespännnen mit dem Auftrag in Abschrift zu stellen, damit sie sich in das vollständige Kenntnis der Insurrectionalpflicht setzen und dem ihrer Leitung anvertrauten Adel davon die ächten Begriffe beizubringen auf das eifrigste beflissen seyn wollen.“

¹¹⁸ „Ich habe keinerdings behauptet, dass die Reluirung der Insurrectionslast ohne Landtag bewirket werden könne. Übrigens giebt auch die Hofkanzley alle Hoffnung, dass wenn das Insurrections Reluitionsgeschäft im Landtag verhandlet werden würde, selbes ohne Zweifel einen guten Ausschlag gewinnen würde und dieses war eine der Hauptabsichten, warum ich mich der mühsamen Bearbeitung des so weitschichtig, als verworrenen Insurrectionsgeschäftes unterzohen habe.“ St. R. 3174/1789. „Ich bin Ihnen für diese so mühsame Arbeit verbunden und habe das Billet mit dem Convolut an die h-s. Kanzley erlassen. Übrigens stehe in der Erwartung ob die Überzeugung aus den angeführten Grundsätzen den erwünschten Erfolg haben werde. Joseph m. p.“ Privatbibl. fasz. 32.

sikerült a magyarokat meggyőznie elvei helyességéről, mint az előbbieknél. Bár az udvar részéről továbbra is megmaradt az a törekvés, hogy az insurrectio megváltásának kérdését rendezzék, mégis ezt sem 1790-ben, sem később nem sikerült megvalósítani és a nemességet e teher elengedésének a fejében adó vállalására bírni.

Izdenczy felfogása a magyar állásponttal, melyet vele szemben a helytartótanács és a kancellária képviselnek, főleg három ponton került összeütközésbe. Az első ezek közül az a kérdés volt, hogy állandó jellegű teher-e az insurrectio kötelessége vagy csupán időnként lép életbe, ha az országot veszély fenyegeti. Mind a két fél kitartott a maga felfogása mellett és egymás ellen kölcsönösen vádakot emeltek. Izdenczy azt vetette a két magyar hatóság szemére, hogy a kérdéses törvényeket a király kárára interpretálják és így nem teljesítik kötelességüket, amely a király jogainak a védelmében áll. A kancellária viszont azzal vádolta Izdenczyt, hogy az elaboratum szerkesztője az 1526. 11. Art. fordításánál a törvény szövegének egy részét kihagyta, mert a kihagyott szavak a magyar álláspont helyességét bizonyították volna. Ugyanis itt arról van szó, hogy a nemesek 1526-ban bizonyos terheket „non quidem more solito, sed urgente necessitate” vállaltak csak magukra. Izdenczy viszont ezt a vádat visszautasította és bizonyítékul idézte, hogy ő miképpen fordította le németre a törvény idézett szavait. A vita során természetesen egyik fél sem tudta a másikat a maga igazáról meggyőzni.

A másik vitás pont, hogy a király vajjon csak országgyűlés útján veheti-e igénybe az insurrectiót. A kancellária szerint az uralkodó dönti el, hogy van-e szükség insurrectióra, de annak a módját és a nemesi felkelés észlelteit országgyűléseken a rendekkel együtt kell megállapítani. Továbbá azt hirdette, hogy nincs arra egyetlen példa sem a magyar történelemben, hogy az insurrectiót országgyűlés tartása nélkül vette volna a király igénybe. A törvények egész sora is ezt írja elő. Sőt 1764-ben maga az udvar is elismerte ennek a felfogásnak a helyességét. Izdenczy ezeket az állításokat a maga módján sorra megcáfolni igyekezett. Kiindulópontja: Ha a király állapítja meg az insurrectio szükségességét, akkor nyilvánvalóan abban a kérdésben is egyedül őt illeti a döntés joga, hogy mi módon történjék az. Különben erről nem is lehet sokat vitázni, mert a törvényekben a kérdés pontosan szabályozva van. Történeti érveket és példákat is hozott fel a magyar álláspont megdöntésére: Szent István idejétől II. Andrásig a magyar nemességnek számos alkalommal kellett fegyvert ragadnia, de egyetlen adattal vagy törvénnyel sem lehet bizonyítani, hogy ezeknek az insurrectióknak a rendjét diaetaler tárgyalták

volna meg. Sőt a nemesség még külföldre is követte királyát, így II. Andrást a Szentföldre, Nagy Lajost pedig Nápoly ellen. A kancellária döntő érvét azzal akarta megcáfolni, hogy 1764-ben a magyarok állítását az uralkodó csak azért fogadta el, mert abban a hiszemben volt, hogy az *insurrectio* kérdése mindig a *diaeta* elé tartozott. A történelem azonban ennek épen az ellenkezőjét bizonyítja. Ebben az esetben is végeredményben a kancelláriát vádolta. 1790-ben azt állította, hogy kezdetben a kancellária is nyakasan vallotta, hogy a nemesi felkelést csak a *diaeta* ajánlhatja fel, és csak akkor változtatta meg álláspontját, midőn II. József egy Anonymus reflexióit közölte vele. Itt kétségtelenül saját elaboratumára céltzott. Álláspontjának védelmében azonban Izdenczy a közelmúltból is hozott fel érveket: 1741-ben, amikor a porosz király megtámadta Mária Teréziát, gr. Pálffy János nádor „*comitatus ad insurgendum excitat*”. Ha tehát a palatinusnak, mint a király helytartójának joga volt a nemesi felkelést elrendelni, akkor hogyan állíthatta a kancellária eredetileg azt, hogy a király a rendek beleegyezése nélkül nem veheti igénybe az *insurrectiót*.¹¹⁹

A nemesi felkelés kérdését tárgyaló elaboratumban a legnagyobb teret a harmadik pont foglalta el és a legtöbb vita a körül forgott, hogy az *insurrectio* fajtái közül melyek vannak még érvényben. A *personalis* *insurrectio* kérdésében nem volt ellentét a magyar felfogás és Izdenczy álláspontja között. Mind a két részről elismerték, hogy a magyar nemesség ennek a tehernek a fejében élvezi az adómentességet. Azt maga Izdenczy is elismerte, hogy az adott körülmények között a *personalis* *insurrectio* már semmit sem ér. A *banderialis* *insurrectio* kérdésében azonban már nem értettek egyet. A kancellária szerint ez már megszűnt, mert a *banderiumok* kiállítására kötelezett méltóságok egy része már nem létezik és a meglévők sem rendelkeznek többé a régi jövedelmekkel. A papság azonban még most is köteles *banderiumok* kiállítására. Izdenczy véleménye úgy szólt, hogy a *banderiumok* kiállítása jog szerint azoknak a kötelessége volna, akiknek a kezébe kerültek a birtokok. De mivel a gyakorlatban ezeknek a kikutatása nagyon sok nehézséggel járna, azért

¹¹⁹ St. R. 3661/1788, 3174/1789. Privatbibl. fasz. 32. és St. R. 2226/1790: „Dass der König ausser einem Landtag keine Insurrection aufbieten könne, hat auch die hung. sieb. Hofkanzley auf das hartnäckigste zu behaupten gesucht, als aber W. K. Joseph II. ihr die Reflexionen eines Anonymi mittheilte, so revidierte sie die Sprache und sagte der König könne zwar die Insurrection eigenmächtig aufbieten, doch müsse Er sich quoad modum Insurgendi mit den Diaetaliter versammelten Landesständen berathschlagen.”

ezt mellőzendőnek tartotta. A papságot is sok teher sújtja, ezért úgy vélte, hogy nem volna a méltányossággal összeegyeztethető tőlük banderiumok kiállítását megkívánni. Így őket is az adómentesség fejében csupán a personalis és a portalis insurrectio kötelessége terheli, miként a nemességét. Tehát a banderialis insurrectio kérdésében is Izdenczy nézete és a magyar álláspont végeredményben egy nevezőre hozható. Annál mélyebb volt azonban közöttük a szakadék a portalis insurrectio tekintetében. A helytartótanács és a kancellária szerint ez a teher megszűnt, miután 1715-ben az alattvalók állandó adózását bevezették. Ugyanis, ahol állandó adót fizetnek, ott a királynak elegendő jövedelme van zsoldos katonák tartására. Felhozták még, hogy 1715 óta a birtokos nemesség is adózik közvetve, az alattvalóin keresztül: az állandó adó bevezetése előtt a nemes alattvalóját minden megszorítás és korlátozás nélkül kihasználhatta, most viszont már nem, tehát ezért kárpótlás jár neki. Végül magyar felfogás szerint a portalis insurrectiót megszüntnek kell tekinteni, mert az 1715. 8. Art. sem tesz erről említést. Izdenczy ennek az ellenkezőjét akarta bizonyítani. Kiindult a Tripartitumból, idézte ismét a nemesség harmadik praerogativáját, amelynek az alapján arra a megállapításra jutott, hogy az allodiális nemesi birtokokat az onus insurgendi, a jobbágy földjét pedig az onus contribuendi terheli. Ennek értelmében a magyar nemesség titulo oneroso élvezi az adómentesség kiváltságát. Ezután azt kezdte hosszasan fejtegetni és bizonyítani, hogy az adózás Magyarországon mindenkor fennállott. Mivel minden államnak vannak kiadásai és szükségletei, melyeket csak az alattvalók hozzájárulásából, az adóból lehet fedezni, hazánkban is meg kellett lennie az adózásnak, mióta a magyar állam megalakult. Egyaránt bizonyítják ezt Szent István törvényei és az aranybulla, melynek rendelkezése szerint csak a nemesek adómentesek az onus insurgendi fejében. „Exceptio enim firmat regulam in casibus non exceptis” idézte ezután szokása szerint a megfelelő közmondást. Hunyadi Mátyás koráig a magyar király gyakorolta is ezt a jogát, mégpedig önkényesen. Ő azonban, hogy a magyar trónra juthasson és fiának a koronát biztosítsa, megígérte, hogy a rendek beleegyezése nélkül sohasem fog adót kivetni. Ez az ígéret azonban csupán őt kötelezte, mert a királynak nincs joga utódai rovására a felségjogok közül bármit is eladományozni. Miután Izdenczy ily módon bebizonyította, hogy Magyarországon a nem nemesek kezdettől fogva adóztak, még a következő megjegyzéseket fűzte az 1715-i törvény magyarázatához. Ezzel a törvénnyel a nemességre semmiféle újabb teher nem hárult, így tehát jogosan nem is kívánhatja, hogy az insurrectio terhén enyhítsenek. Az az állítás sem állja meg a helyét, hogy

a nemes közvetve adózik. Mert arról, akit ünnepélyesen örök időkre adómentesnek nyilvánítottak, nem állítható ellenmondás nélkül, hogy közvetve köteles az adóhoz hozzájárulni. Tételének bizonyítása hasonlóképen, mint az előbb, egy megfelelő idézettel történik: „Genus enim, omnes in se complectitur species.”¹²⁰ Végül felhozta még, hogy csak a portalis insurrectio biztosítja ennek a tehernek arányos szétosztását. Ellenkező esetben ugyanis, ha az már nem állna fenn, egészen lehetetlen helyzet következne be. Erre találó példát is hozott fel. Nemesi felkelés esetében ugyanaz a teher hárulna Esterházy hercegre, akinek az évi jövedelme több száz-ezer tallerra rúg és egy nobilis unius sessionisra, akinek száz tallér évi jövedelme sincs. Mind a kettőjüknek személyesen kellene hadba vonulni vagy pedig maguk helyett egy lovas katonát állítani és azt a háború tartama alatt az ország határain belül sajátjukból ellátni. Tehát Izdenczy mindenképen a portalis insurrectio további fenntartása mellett foglalt állást, mert a nemesi felkelésnek csak ez a fajtája jelent komoly segítséget az uralkodónak. Amint 1741-ben is az ezen a címen kiállított 21.000 ember jó katonának bizonyult és nagy szolgálatoakat tett Mária Teréziának.¹²¹

Röviden összefoglalva ez Izdenczy felfogása az insurrectio köteletségéről. Érdekes még ennek az elaboratumnak a sorsa és az érdekelteknek, valamint a többi államtanácsosnak felfogása ebben a kérdésben.

A kerületi biztosok közül, akikkel az uralkodó parancsára a kancellária közölte Izdenczy névtelen elaboratumát, a nagy többség a kancelláriával és a helytartótanáccsal egyértelműen nagyon elítélően nyilatkozott a nemesi felkelésnek ilyen magyarázatáról. Nyolcan közülük hangoztatták, hogy a kérdés eldöntésénél nem vehetők alapul a Szent István-korabeli törvények, hanem csupán az 1715. 8. Art. és az 1742. 63. Art. Épen ezért az elaboratumot a vezetésükre bízott nemességgel nem is közölték, mert

¹²⁰ Privatbibl. fasz. 32. és St. R. 3174/1789. „vielmehr hat derselbe (t. i. a nemesség) sich wider alle aus der vorberührtermassen angelobten Kontribuzion ihn treffen mögenden Bürde, durch die Klausel (quod onus non inhaereat fundo) das ist; wenn der Landesfürst die vom Adel auf den Beutel der Unterthanen verheissenen Kontribuzion einzutreiben unvermögend wäre, mehrerwähnter Adel dieserwegen keinerdings zu haften habe, verwahret. Da nun dem Adel durch jenes, was er im Jahr 1715. ex alieno verheissen hat, gar keine Last zugewachsen ist, so kann derselbe auch auf eine Verminderung der ihm obliegenden Insurrectionspflicht mit Fug und Recht keinen Anspruch machen, weder behaupten, dass er mittelbar zur Kontribuzion konkurrire, welch letzteres dahin abzuzielen scheint, dass man sich auch von der Personal-Insurrection nach und nach losmache und daher einer besonderen Rücksicht würdig ist.”

¹²¹ St. R. 2867/1791.

ilyen elvek és bizonyítékok senkit sem győznének meg, legfeljebb elégedetlenséget és feltűnést keltenének. Csupán két kerületi biztos, Rosenfeld munkácsi, és gr. Balassa zágrábi kommisszárius fogadta örömmel a vele közölt munkát és azt fel is használta. Sőt gr. Balassa buzgóságában annyira ment, hogy összegyűjtötte az insurrectióra vonatkozó törvényeket és ezt a 19 lapra terjedő munkáját kiadta a szolgabírának, hogy így a kérdés felvetéséről azok a nemesek is értesüljenek, akikhez Izdenczy műve a kerület nagysága miatt nem jutna el. Az ő elvei általában megegyeztek Izdenczy nézeteivel, módszerének jellemzésére pedig elegendő egy példát említeni. A kancellária azon állítását, hogy az onus insurgendi nem állandó teher, 46 különböző időből származó törvencikk felsorakoztatásával akarta megcáfolni. Buzgólkodása természetesen épen ellenkező eredménnyel járt. A kancellária is megjegyezte jelentésében, hogy gr. Balassa módszere nem alkalmas a nemesség meggyőzésére és eljárása nem igen felelhet meg az uralkodó kívánságának. Valóban az eredmény az lett, hogy a nemesség egy része a kérdés felett hallgatással napirendre tért, mások viszont megtették rá megjegyzéseiket, de nem épen mérsékelt és illő formában, mivel nem volt arról tudomásuk, hogy az uralkodó parancsára közölték velük ezt az iratot. A királyi biztosok körében általában az Izdenczy-féle elaboratum a kívánt eredményt nem érte el, hanem épen ellenkezőleg, felháborodást és megbotránkozást keltett.

A helytartótanács szintén elutasítóan nyilatkozott az elaboratumról. Következtetéseit nagyon különösnek tartotta, mivel a benne található megállapítások nincsenek összhangban sem az ősi alkotmánnyal és az azon alapuló jogszokással, sem pedig az idézett törvencikkek valódi értelmével. Azzal is vádolta végül az Anonymust, hogy egyes helyeken a törvények németre fordításakor teljesen kiforgatta azokat eredeti értelmükből, úgyhogy következtetéseit sok esetben csak a hibás értelmezésre építette. Épen ezért nem ajánlotta, hogy az Anonymus elveit a királyi propositiók alapjává tegyék, mert ez többet ártana, mint használna.

Hasonlóképen vélekedett Izdenczy művéről a kancellária is. Dicsérte a kerületi biztosok és a helytartótanács megjegyzéseit, hangsúlyozva, hogy ezek megerősítették véleményét. Kifogásolta a felsorakoztatott érveket és bizonyítékokat és megjegyezte, hogy szükség esetén találhatók azoknál sokkal jobbak és meggyőzőbbek is. Módszéről pedig azt mondta, hogy az insurrectio lényegét mellőzi és sok fontos ezzel kapcsolatos kérdést is. Munkája csak időrendi gyűjteménye a nemesi felkelésre vonatkozó törvényeknek, melyekhez megjegyzéseket csatolt. Ezek a glossák azonban már előre kialakított felfogásának az alátámasztására szolgálnak és így

csak azokat a törvénycikkeket idézi és veszi figyelembe, melyek ennek a célnak megfelelnek. Végül ide kever még sok olyan kérdést is, amely az insurrectióval egyáltalán nem áll kapcsolatban. Ha a kancellária is ugyanezt az utat akarta volna választani, nagyon egyszerűen járhatna el. Mellőzné az Izdenczy által idézett törvényeket és helyettük csak olyanokat idézne, melyek az ő felfogását támogatják. Azonban helyesebbnek tartotta más út választását: először tisztázni akarja az insurrectio fogalmát, különböző fajait és azután tér majd rá az Anonymus elveinek a megcáfolására.

Izdenczy természetesen nem hagyta szó nélkül a kancellária megjegyzéseit, midőn azok tudomására jutottak. Különösen az a megállapítás háborította fel, mely a hiúságát is sértette, hogy az ő érvei gyöngék és nincs elegendő bizonyító erejük. Kívánta, hogy a kancellária közölje a maga érveit, neki öröme fog szolgálni, ha azok az általa felhozottakat felülmúlják. Majd kijelentette, hogy a manuscriptum szerzője, tehát ő maga, nem valami újat kívánt alkotni, hanem csupán ezt a fontos kérdést akarta tisztázni és megvilágítani, mivel ezt Werböczy és Huszty is nagyon röviden és felületesen tárgyalják és épen ezért nagyon sokan a magyarok közül az insurrectio dolgában tévesen gondolkoznak. Végül büszkén hangoztatta, hogy a téves előítéleteket, amelyekben a kerületi biztosok, a helytartótanács és a kancellária felfogása alapszik, ki fogja mutatni és azokat sorra meg fogja cáfolni röviden, mert a hosszadalmasság és terjengősség csak még bonyolultabbá teszi ezt az úgyis elég bonyolult kérdést.

Tehát a nemesi felkelés kérdésében hasonló végnélküli vita kezdődött, mint Izdenczy egyéb elaboratumai esetében. Így természetesen a célt, amelyért készült, elérni nem tudta és ennek a műnek az elintézése is hasonló volt, mint Izdenczy korábbi elaboratumaié. Izdenczy később maga mondta el, hogy midőn ezt a munkáját circulációba kellett volna bocsátani, Magyarországon anarchia volt, ezért II. József azt parancsolta neki, hogy további utasításig elaboratumát tartsa vissza. 1790. március 20-án jelentette ezt a tényállást gr. Hatzfeld vezető államminiszternek és mivel azok az állapotok, melyek József császárt a mű visszatartására indították, továbbra is fennállottak, ő maga kérte, hogy elaboratumát egyelőre ne használják fel. Egy nappal később, március 21-én gr. Hatzfeld az egész ügyről jelentést tett Lipótnak. Óvatos eljárást tanácsolt. Nem volna ajánlatos a magyar álláspontnak nyíltan ellenmondani, mert ez csak elkeseledést keltene, ami megakadályozná a megegyezést az onus insurgendi eltörlésének és megváltásának a kérdésében. Ezt mindenképen el kell kerülni. Így azt ajánlotta, hogy Lipót helyeztesse el az egész elaboratumot

a titkos akták közé, a nélkül, hogy ezt az ügyet még további circulációba bocsátaná, vagy pedig a kancelláriához ebben a kérdésben resolútiót bocsátana ki. Javaslata mellett szolt az is, hogy II. Józsefnek is ez volt az intenciója és maga Izdenczy is ezt kérte. Az uralkodó ilyen értelemben határozott. Érdekes még gr. Hatzfeld nézete az egész műről. A vitás kérdés eldöntését nagyon nehéznek látta, mert mind a két részről távoli korokra történik hivatkozás, amikor az eseményeket még nem jegyezték olyan pontosan fel, hogy azok mibenlétét meg lehetne állapítani.¹²²

Ekkor a kérdés egyelőre lekerült a napirendről, de az 1802-i országgyűléssel kapcsolatban Izdenczy újból szóba hozta. Elmondta művének a sorsát II. József óta, s előadta álláspontját, mely most is ugyanaz volt, mint 1789-ben. De elismerte, hogy a kérdés most sem időszerű, mert a nádor nem akarta ezen az országgyűlésen tárgyalni az insurrectio szabályozásának az ügyét, amivel ő is egyetértett.¹²³ Tehát 1802-ben az egész ügyet valószínűleg csak hiúságból hozta szóba, hogy így emlékeztesse az uralkodót érdemeire.

Az insurrectio kérdésével még egyszer foglalkozott Izdenczy „Ad Hungaros” című röpiratában, mely 1798-ban Bécsben jelent meg. Nagyon érdekes megfigyelni a műnek a célját és a hangját és összehasonlítani az előbbi elaboratummal. A bevallott cél itt is ugyanaz volt. Mivel a magyarok azt a téves felfogást vallják, hogy a portalis insurrectio 1715-ben megszűnt, Izdenczy ezt meg kívánta cáfolni. A bizonyítékok és az egész mű hangja azonban lényegesen különböznek az „Ignoti nulla cupido”-étől. A praefatióban a magyar nemzet dicséretéből indult ki: tisztá-

¹²² St. R. 3174/1789. Gr. Hatzfeld szavai: „So wie ich die Sache, nach genauer Einsicht dieser voluminösen Akten betrachte, so scheint mir, dass selbe nur auf eine gelehrte Streitfrage hinauslauffe; deren Entscheidung hart seyn würde, weil beyderseitige Gründe zum Theil, sich auf das entfernteste Alterthum beziehen, wo die Handlungen nicht mit jener Pünktlichkeit aufgezeichnet worden sind, um deren wahre Beschaffenheit bestimmen zu können.” „E. M. gefällig seyn möchte diesen Gegenstand, ohne ihn weiters in die Circulation zu geben, lediglich bey dem Staatsrath unter den geheimen Actis hinterlegen zu lassen.”

¹²³ „Ich meines Orts bin der Meinung, dass die Insurrection vermög den Landesgesetzen in Personalem, Banderialem, Portalem iuxta Sessiones Colonicales et Decimalem eingetheilt werden müsse; ob ich diesfalls recht daran bin, oder nicht, mag seiner Zeit aus meinem, unter der Regierung K. Joseph des 2. glorw. Andenkens gelieferten Elaborato beurtheilt werden. Sage seiner Zeit, weil S. K. H. der E. Palatinus in das Regulierungsgeschäft der Insurrection sich im letzten Landtag nicht einlassen wollten; welches meines Erachtens ganz vorsichtig geschehen ist.” Animadversiones in Diaetam Anni 1802. M. N. Múzeum kéziratár.

ban voltak Plinius Caecilius Secundus mondásának¹²⁴ az igazságáival és a sors minden fordulata közepette bátran és nagylelkűen viselkedtek. Különösen szívesen áldozták fel életüket szükség esetén uralkodójukért. Bátran harcoltak, győzelmeiket okosan használták fel. A meghódított népeket nem igázták le, nem bántak velük kegyetlenül. Akik ennek az ellenkezőjét állítják, azok rágalmaznak és a magyaroknak ellenségei. Allításai bizonyítására közölte Attila király életét Bajtay műve alapján és Mátyás király háborúit Pray György „Historia statistica”-jából kivonatolva. A két kivonat közlésének — Izdenczy szerint — a jelenlegi helyzetben még az a haszna is meglesz, hogy a magyarok visszaemlékezve őseik dicsőségére, tudatában lesznek erejüknek, ha új háborúra kerül sor. A két király életrajzához csatolta még az insurrecciónról Mátyás alatt hozott törvényeket, mert ezekből is kitűnik, hogy a magyar nemesek, akiknek előjogai Európa összes nemzetének kiváltságait felülmúlják, háború esetében vagyonukat és életüket is szívesen áldozzák a királyért és a hazáért. A király és nemzet között fennálló szoros kapcsolat tette lehetővé, hogy a magyar nemzet ősi alkotmányát oly hosszú időn át fenn tudta tartani. Elsősorban az insurrecciónnak köszönhető, hogy a magyar alkotmány annyi háború között sértetlenül megmaradt. Így arra a megállapításra jutott, hogy ezt az intézményt továbbra is fenn kell tartani. A praefatio végén buzdította a magyarokat, hogy őseik példáját követve most is, ha a király kívánja, álljanak helyt bátran és küzdjenek vitézül.¹²⁵ A mű igazi céljára jellemző még a röpirat végén lévő *appendicula ad scriptum*,¹²⁶ amelyből szintén kitűnik Izdenczy nagyfokú hiúsága. Ennek a különös műnek a létrejöttét úgy magyarázhatjuk, hogy miután a bécsi kormánynak Napoleon ellen a magyarok fokozott támogatására és segítségére volt szüksége, a nemzetnek kedvében akartak járni. Így készült a röpirat, mely dicsérte a magyarok kiváló tulajdonságait: hűségüket és vitézségüket. Mivel pedig gyors és hathatós segítséget a nemesi felkelés révén remélhettek, a röpirat elkészítésével ennek a kérdésnek nagy szakértőjét, Izdenczyt bízták meg. Ő a megbízatásnak eleget is tett, de az

¹²⁴ *Habet has vices conditio mortalium, ut adversae ex secundis, ex adversis secundae nascantur.* Ad Hungaros, 2. 1.

¹²⁵ Ad Hungaros, Praefatio. „Agite igitur natio nobilissima! natio celebris! dum patria et Princeps vester optimus postulaverit, constitutioni vestrae conformiter pectora vestra omni discrimini opponite.”

¹²⁶ „Quantum inerat veritatis vaticinio Izdenczyano de minus prospero moliminum gallicanorum eventu: tantumdem ludificationis prae se ferebant eorundem Francorum spes amplissimae, quis ultra modum turgentes, jus imperii in orbem universum pene iam devoraverant.”

adott körülmények között és a kitűzött cél érdekében természetesen más hangot használt, mint azokban a felterjesztésekben, amelyek nem a nyilvánosság számára készültek, hanem kizárólag az uralkodó és legbizalmasabb tanácsosai elé kerültek. Ez jól is sikerült neki. Izdenczy szerzőségét a praefatióban legfeljebb a klasszikus citátumok alkalmazása mutatja. A munka három része közül a megfelelő törvényeknek az összegyűjtése és kivonatolása már egészen megfelel az ő módszerének. Végül kétségtelenül mutatja, hogy a mű tőle származik, a végén lévő függelék, amelyben Izdenczy büszkén említette jóslatának beteljesedését. Ezenkívül Izdenczy szerzőségére vall még az a körülmény is, hogy itt sem tudta megtagadni önmagát és ebben a művében is előadta véleményét a portalis insurrectio további fennállásáról és magyarázta az 1715-ben bevezetett állandó adó jelentőségét és annak következményeit, bár ezek a fejtegetések nem állanak teljesen összhangban az egész mű céljával és tendenciájával.

*

Allamtanácsosi működésének ebben a korszakában Izdenczynek igen fontos és jelentős szerepe volt a magyar nyelv kérdésében. Midőn a rendek 1790-ben azt kívánták, hogy az országban a magyar legyen a hivatalos nyelv, Izdenczy ezen rendkívül felháborodott és ennek még a gondolatát is a limine elutasította. Mert ilyet kívánni annyit jelentene, mint az uralkodótól azt követelni, hogy tanuljon meg magyarul, a német minisztériumot a magyar ügyek intézésétől távol tartani és a nemzetiségeket, amelyek magyarul nem tudnak, valamint a külföldieket a hivatalokból teljesen kiszorítani. Ez szerinte meggondolatlan, méltánytalan és „unpolitisch” kívánság, mert az ilyen patriotizmus kölcsönösen engesztelhetetlen gyűlöletet támaszt, ami méltó jutalma az ilyen vakmerő gögnek. Kifejtette, hogy ezt a törekvést egyetlen törvénnyel sem lehet igazolni, mert Magyarországon Szent István idejétől egészen II. József-ig a hivatalos nyelv a latin volt és nem a magyar nyelv. Így továbbra is meg kell maradni a latin mellett. Végül azért is nagyon meggondolandónak találta ezt az intézkedést, mert sértené és felingerelné az országban élő különböző nemzetiségeket, amelyek nem tudnak magyarul és számuk a magyarokét legalább háromszor felülmúlja. Még a barbárság legvadabb korszakában, midőn az V. században Attila király uralkodott Magyarországon, sem jutott senkinek eszébe azzal a követeléssel fellépni, hogy hatmillió ember, akik maguknak Magyarország felvirágoztatásában igen nagy érdemeket szereztek, kétmillió magyar kényekedve szerint igazodjék. Hozzáfűzte még, hogy a tanulmányi alap számára is nagyon terhes volna minden

állami iskolában egy tanárt alkalmazni a magyar nyelv tanítására. Ilyen megfontolások alapján megállapította, hogy az, amit a magyar nyelv érdekében tenni lehet, a nélkül, hogy a többi itt élő nemzetiséget megsértsék és elégedetlenségüket felkeltsék, annyi, hogy az egyetemen, az akadémiákon és a gimnáziumokban egy magyar tanárt alkalmaznak és ezáltal azoknak, akik a magyar nyelvet megtanulni vagy abban magukat tökéletesíteni akarják, erre az alkalmat megadják. Azonkívül ajánlotta egy záradék beiktatását is, amely kimondja, hogy továbbra is a latin marad a hivatalos nyelv. Ezeket a javaslatokat az uralkodó el is fogadta és némi változtatással a törvényhozás is becikkelyezte. Hivatkozott még ezzel kapcsolatban Izdenczy a II. Lipót által lefektetett irányelvekre, amelyek értelmében a magyar nemzettől nem szabad semmit sem megtagadni, amire a törvények szavai értelmében joga van, ezen túl azonban egy lépéssel sem szabad menni és így azt ajánlotta, hogy az 1780-i állapotot kell minden vonatkozásban fenntartani.¹²⁷

Mikor Révay kezdeményezésére lelkes magyar emberek a magyar nyelv kiművelésére egy társaságot akartak alapítani és Sándor Lipót nádort kérték fel védnökül, Izdenczy ezt a törekvést is ellenszenvvel fogadta valószínűnek tartva, hogy az előbbi, szerinte meggondolatlan javaslat is ugyanezeketől származott. A helytartótanács és a kancellária ezt az ügyet az országgyűlés elé kívánta terjeszteni, de Izdenczy ez ellen is sikraszállott. Felháborodva kérdezte, hogy mi mindent akarnak az országgyűlés elé vinni, ahová csak fontos és az ország általános javát érintő tárgyak tartoznak. Ezért a legridegebben visszautasította ezt a tervet.¹²⁸ Később is megnyilvánult a magyar nyelv iránti ellenszenv. Midőn 1791-ben az előző évi 16. törvénycikket egyes megyék úgy értelmezték, hogy a megyei jegyzőkönyvek magyarul is vezethetők, szembeszállott ezzel a magyarázattal. Bár ezt a kívánságot a kancellária, sőt maga a nádor is pártolta, az uralkodó resolútiójában Izdenczy javaslatára újból elrendelte, hogy a jegyzőkönyveket a megyéknek latinul kell szerkeszteniük. Ebben az esetben is, majd később is, 1802-ben, midőn ez az ügy újra előkerült, a rendi kívánságok alaptalan voltának a bebizonyítására hivatkozott Szent István Admoníciójának sokat vitatott pontjára is: De acceptatione exterorum et nutrimento hospitum (Caput VI. St. Steph. Decreti I.).¹²⁹

¹²⁷ St. R. 2226/1790, 2998/1790. és 3113/1790., kiadva Szekfű: i. m. 5., 6. és 9. sz. irat.

¹²⁸ St. R. 2802/1790.

¹²⁹ St. R. 3360/1791, 4825/1791. Animadversiones in Dietam Anni 1802, 3—4. l.:

Végül 1795-ben, midőn Vályi Andrásnak, a pesti egyetem magyar nyelv tanárának a fizetésemelési kérelmét tárgyalták az államtanácsban, Izdenczynek alkalmá nyílt összefoglalni, hogy mit tett ő addig a magyar nyelv körül folyó harcban. Vályi kérésének elutasítását javasolta, egyetértve a kancelláriával. Ehhez még a következőket fűzte: a 10.300 forintot, amit a tanulmányi alap eddig évenként a magyar nyelv tanítására költött, valami hasznosabb célra is lehetett volna fordítani. Majd előadta, hogy napról-napra jobban látni, miért sürgették annyira a magyarnak hivatalos nyelvvé való tételét. Ő küzdött ez ellen a törekvés ellen, így az 1790. dec. 24-i konferencián sikerült is megváltoztatnia a 16. törvénycikk szövegét. Azonban a következő országgyűlésen az ő befolyása és közreműködése nélkül létrejött a 7. artikulus, tette hozzá panaszosan. Végre ekkor sem mulasztotta el az Attilára való hivatkozást a rendek kívánságát „nomadisch”-nak és „unpolitisch”-nak nyilvánítva.¹³⁰

Izdenczy ezt a kérdést is szellemi irányának megfelelően kizárólag közjogi szempontból tekintette. Elsősorban az érdekelte, hogy mennyiben tartozik ez az ügy az országgyűlés elé. A magyarnak hivatalos nyelvvé való tételét összmonarchiai szempontból ellenezte: féltette tőle a monarchia egységét. Jelentős szerepet játszott ebben a küzdelemben, mert elsőnek ő fogalmazta meg az ellenérvet, amelyet a magyar követelésekkel szembeszegeztek. Valahányszor a magyar nyelv ügye tárgyalásra került, mindig felhozta, hogy ez a kívánság jogosulatlan, mert az országban élő nem magyar nemzetiségek a magyarság számát háromszor felülműlják, kétmillió magyarral szemben áll hatmillió idegen. Ezt az adatot, amely nem felel meg a valóságnak, ő alighanem a „Manch Hermaeon” című röpiratból vette. Tehát ebben az esetben is Izdenczy kizárólag a monarchia szemszögéből ítélte meg a kérdést és a legcsekélyebb megértést sem mutatta a magyar érdekek iránt. Minden befolyását latbavetette a magyar nyelv érvényesülése ellen, úgyhogy nagyobb engedményt a rendek csak

„Die Abfassung des Diarii Comitialis in hung. Sprache habe ich unter der Regierung des höchstseel. K. Leopolds bestritten; theils, weil im Königreich Hungarn die lateinische die legale Sprache ist und in der nämlichen Sprache sowohl die Landesgesetze als auch die Diaria Comititalia bis dorthin immer abgefasst worden sind; theils aber, weil dieses im Königreich Hungarn die übrigen Nationen, die der h. Sprache nicht kundig sind und letztere an der Zahl beynahe in tripto übersteigen, ein übles Geblüth mit der Deutung hervorbringen werde, dass man die h. Sprache in rebus officii allgemein einführen wolle. Es wäre zu wünschen gewesen, dass man diesen Zankapfel zu beseitigen, nicht aber neuerdings auszuwürmen sich bestrebt hätte.”

¹³⁰ Szekfű: i. m. 31. sz. irat.

az 1805-i országgyűlésen tudtak az udvartól kieszközölni, mikor az ügyet már Somogyi referálta és Izdenczy személye háttérbe szorult.¹³¹

*

Hasonlóképen nagy szerepet játszott Izdenczy a kilencvenes években vallási kérdések tárgyalásában. Egyházpolitikai felfogásában bizonyos fejlődés figyelhető meg. Még amikor a kancellárián szolgált, előfordult néha, hogy vallásügyeket kellett referálnia, Ürményit, ezeknek a kérdéseknek az állandó referensét helyettesítve. Ilyen esetekben javaslatai mindig a Mária Terézia alatti felfogást tükrözik. Viszont, midőn II. József trónraléptével az egyházpolitikában új irány következett be, teljesen ennek az új szellemnek a hívévé szegődött. E korból származó votumai a jozefinizmus elvei szerint készültek.¹³² Sok vitára adott alkalmat az 1790-i országgyűlésen az a kérdés, hogy mi történjék, ha katolikus hívő át akar térni a protestáns vallásra. A kancellária javaslata szerint az ilyen áttérést a törvény ugyan tiltja, de azért az áttérőket nem kell megbüntetni, hanem a konkrét eseteket az uralkodónak kell jelenteni, hogy ő a polgári és vallásszabadság sérelme nélkül a megfelelő intézkedéseket megtehesse, nehogy az ilyen áttérések gyakoriakká váljanak. Izdenczy votumában kifejtette, hogy a bécsi béke pontjai az áttérés büntetését kizárják, azért a Carolina Resolúcióval bevezetett *fiscalis processus ex crimine apostasiae* is törvényellenes. Szerinte a „*transitus a religione catholica actus lege admissus, adeoque licitus, qui autem versatur in actu licito et lege admissio culpa expers est, et ubi culpa abest, ibi poena locum sortiri nequit*”. Arra az ellenvetésre, hogy az áttérés megengedéséből nagy vesztesége lesz a katolikus egyháznak, azt válaszolta, hogy ez legjobban úgy kerülhető el, ha a klérus hivatását mindenkor pontosan teljesíti. Eger teljes mértékben egyetértett ezzel a véleménnyel; szerinte ellenkezik a józan törvényhozással valamit megtiltani vagy csak meg nem engedettnek is nyilvánítani, a nélkül, hogy a tilalmat megszegőkre büntetés lenne kiszabva. Kaunitz azonban közvetítő megoldást ajánlott és tanácsosnak tartotta a *resolutio mérséklését*, mert erre a pontra mind a két párton nagyon nagy súlyt helyeznek. Miután a kérdéshez még Ferenc főherceg is hozzászólt és hangsúlyozta, hogy itt nincs helye *fiscalis actiónak*, az uralkodó Kaunitz votuma értelmében döntött.¹³³

Hasonló vita folyt arról, hogy az uralkodót lehet-e a protestáns egy-

¹³¹ U. o. 41—53. és 76—77. l.

¹³² Mályusz E.: A türelmi rendelet. Bp., 1939, 288—89. l.

¹³³ St. R. 4076/1790.

ház fejének nevezni. A katolikus klérus ezt kifogásolta és ezeknek a szavaknak a törvény szövegéből való kihagyását kívánta. A kancellária álláspontja is hasonló volt. Izdenczy azonban más véleményen volt, ő ezt a kifejezést nagyon lényegesnek tekintette, (als ein essentielle). Nem is tudta megérteni, hogy a katolikusok miért akadnak fel ezeken a szavakon. Véleménye szerint az uralkodó valóban gyakorolta az akatolikusok fejét megillető jogokat, így miért ne nevezhetné magát az ő egyházuk fejének, amikor valóban az. Ha a római szent birodalom császára a katolikus valóság minden sérelme nélkül a birodalmában élő protestánsok feje lehet, miért ne tehetné ugyanezt az apostoli magyar király is. Hasonlóképpen érvelt Eger is, aki azt is felhozta, hogy a pápa is feje az Egyházi államban élő zsidóknak, a nélkül, hogy a katolikusok közül bárki is ezen megütköznék. Végül Kaunitz szólt hozzá a kérdéshez. Elismerte ugyan, hogy a vitás kifejezés a közjog elvei értelmében a magyar királyt megilleti, mivel azonban ez a katolikusok közül némelyeket nagyon megbotránkoztatna, ebben az esetben is közvetítő megoldást javasolt, úgy, hogy javaslata értelmében csak a kifejezést változtatnák meg, a lényeg változatlan maradna.¹³⁴ Az uralkodó elfogadta ezt a javaslatot.

Érdekes még a különböző felfogásokat a válás kérdésével kapcsolatban megfigyelni. Izdenczy szerint nagyon terhes volt a protestánsok számára, hogy házassági ügyeik a katolikus püspökök hatáskörébe tartoztak, mivel ezek legfőbb kötelességüknek a protestánsok üldözését tartották. Így az akatolikusok jogosan panaszkodtak és félték a szentszékektől. Ezért ellentétben a kancelláriával, azt javasolta, hogy a protestáns elvek szerint felbontott házasságokat ismerjék el a katolikus püspökök is válásnak. Így tehát, ha az egyik ilyen elvált fél a válás után áttérne a katolikus vallásra és ismét házasságot akarna kötni, legyen köteles az illetőt a katolikus pap megesketni, „als wirklich ledig“. Ez volt Eger felfogása is. Azonban az államtanács többi tagjai: Reischach, Kaunitz és Ferenc főherceg a kancellária mellé álltak, illetve az államkancellár ebben az esetben is közvetítő javaslatot tett. Kifejtette, hogy ennek a pontnak

¹³⁴ Izdenczy votuma: „E. M. üben ja in Ansehung der Akath. wirklich alle Rechte eines Oberhauptes aus, warum sollen sie sich dann nicht auch den Namen dessen was Sie wirklich sind, beylegen können?“ Kaunitz: „Da jedoch solcher die Köpfe sowohl der Bischöfe als eines grossen Theils der Katholischen schwindlich macht und ihnen zum Scandal gereichet, so könnte dieser Ausdruck weggelassen und statt desselben der vollkommen das nämliche bedeutenden Worte sich bedienet werden: *salvisque reliquis juribus Majestaticis Nobis circa Sacra ecclesiae Evangelicae utriusque confessionis competentibus.*“ (Az eredeti kifejezés ez volt: *ut supremo capiti Ecclesiae evangelicae.*) U. o.

Izdenczy fogalmazásában való törvénybeiktatása nagy megütközést keltene a katolikusok táborában, mert ellenkezik az egyház tanaival és a püspökök és teológusok felfogásával. Végül szerinte ez a pont az akatolikusok számára nem is lehet olyan fontos és lényegbevágó, mert hiszen itt csak olyanokról van szó, akik a protestáns vallást elhagyták és katolikus hitre tértek.¹³⁵ II. Lipót ezt az ügyet is Kaunitz javaslata értelmében döntötte el.

Az 1790-i országgyűlésen ezeknek a vallási kérdéseknek a tárgyalásánál a katolikusok és protestánsok nem tudtak megegyezni, ezért az uralkodót kérték fel döntőbírául, aki 1790. november 7-i resolútiójában a protestánsokra kedvezően döntötte el a kérdést. Ebbe azonban a katolikusok nem akartak beletörődni és a sérelmesnek vélt uralkodói döntésnek legalább is egyes pontjait szerették volna megváltoztatni. Ez a kérdés az udvari konferencián is nagy vitákra adott alkalmat, ahol a primás szállott legerélyesebben síkra a katolikus álláspont védelmére.¹³⁶ Azért kellett tekintetbe vennünk a vallási kérdések tárgyalásának hátterét, hogy megállapíthassuk, melyik oldalon állott Izdenczy. Az előbb említett kérdések mindegyikében, amelyekre mind a két párt igen nagy súlyt helyezett, Izdenczy a protestánsokra kedvező november 7-i döntés fenntartása mellett foglalt állást és azt vallotta, hogy ettől hajszálnyira sem szabad eltérni. Semmi megértést sem mutatott a katolikus klérus aggodalmai és kívánságai iránt. Magatartását ebben az esetben is a jozefinizmus elveihez való merev ragaszkodás jellemezte; mint egyéb ügyekben, itt is mindig csak azt vizsgálta, hogy mi van a törvényekben. Hasonló felfogást vallott Eger is, aki azonban nézetét már egyéb érvekkel is tudta támogatni, nem csupán törvénycítátumokkal. A másik két államtanácsos, Reischach és Hatzfeld inkább a kancelláriának a nézetét fogadták el és a katolikus álláspontot védelmezték. Kaunitz volt az, aki az ellentétes álláspontok

¹³⁵ Izdenczy votuma: „Ich dächte daher, dass das Einrathen der Hofkanzley gegen dem genehmigt werden soll, dass die nach den Grundsätzen der Evangelischen gefällten Ehescheidungs Sprüche auch in Ansehung der kath. Bischöfe ihre Wirkung haben sollen und müssen, mithin wenn eine protestantische divorzierte Person nach der Ehescheidung die kath. Religion annehmen sollte und sich abermals verehelichen wollte, die katholische Geistlichkeit verpflichtet sey, ersterwähnte Person als wirklich ledig zu kopuliren. Sententia enim in legitimo foro legitime lata, relata ad quemcunque effectu suo destitui nequit.” Kaunitz: „Ich sehe auch gar keine Ursache, warum die acatholici hierauf versessen seyn sollten, weil hier nur immer die Frage von solchen Personen ist, welche die acatholische Religion verlassen haben und zur katholischen übergetreten sind.” U. o.

¹³⁶ Mályusz: i. m. 7, 11, 13, 14. és 15. sz. irat.

között közvetíteni szokott és nagy tapasztalatai és bölcsesége segítségével rendszeresen meg is találta a megfelelő megoldást. Így Izdenczy mereven elutasító votumait összhangba tudta hozni a katolikus párt kívánságaival és ha egyet is értett a jozefinizmus elveivel, mindig tekintettel volt arra, hogy mit lehet ezekből gyakorlatban keresztülvinni. Épen ez a képessége óvta meg minden túlzástól és ezért fogadta el II. Lipót rendszerint az államkancellár javaslatát.

Izdenczy votumaiban általában kedvezett a protestánsoknak, minek oka az volt, hogy legpontosabban és szinte szolgálai alázattal követte mindenben II. József egyházpolitikai elgondolásait is, tehát az uralkodó halála után is minden törekvése arra irányult, hogy a türelmi rendeletet régebbi magyar törvényekkel igazolja. Jellemző erre az a mód, ahogyan azt akarta bebizonyítani, hogy a protestánsoknak joguk van tisztségek viselésére és hivatalok betöltésére, épen úgy, mint a katolikusoknak. Abból indult ki, hogy ha az akatolikusoknak joguk van a nádorságra, amely az első méltóság az országban, akkor ez a joguk nem vonható kétségbe a kisebb tisztségekre vonatkozólag sem. Így tehát az, amit József a türelmi rendelettel elrendelt, a törvényeknek megfelelő és méltányos.¹³⁷ Hogy valóban ez a magyarázata toleráns magatartásának, nem pedig valami mélyebb protestánsok iránti rokonszenv, azt mutatja az a körülmény, hogy szükség esetén a protestánsok ellen is védelmébe vette a türelmi rendeletet. Midőn 1790-ben Hont megye kifogásolta, hogy a protestánsok a türelmi rendeletben csupán tolerálták és kívánta „repositionem ad statum legalem”, Izdenczy a katolikusokat vádolta, hogy a protestánsokat a türelmi rendelet ellen ingerelték, hogy így Magyarországon II. József ellen elégedetlenséget szítsanak. Hangsúlyozta, hogy az akatolikusoknak meg kellene elégedniök a császár nagy jóindulatával. Végül felhasználta ezt az alkalmat arra is, hogy a katolikusokon kívül szokása szerint még támadást intézzen a szabadkőművesek ellen.¹³⁸

¹³⁷ „Wenn den Akatholiken das Recht zusteht, wie es ihnen auch wirklich gebühret, auf das Palatinat, als die erste Landes Charge Anspruch zu machen, so kann ihnen ja selbes in Ansehung der minderen Chargen und öffentlichen Bedienstungen keinerdings abgesprochen werden; a maiori enim tenet argumentum ad minus; es ist daher jenes, was S. Maj. der Kayser höchstseel. Gedächtniss durch das eingeführte Toleranz System diesfalls angeordnet habe, gesetzmässig und billig.” Privibibl. fasz. 32.

¹³⁸ „Wegen der Akath. sagt dieser Komitat mehr, als er sagen sollte. Es war eine besondere Gnade, dass der Kaiser Joseph höchstseel. Andenkens die Akatholiken durch das Toleranz System zu ihrer grössten Zufriedenheit begünstigt hat. Allein einige Vornehmere der übelgesinnten Katholiken, um das Atachement für den grossen Kaiser Joseph zu stöhren, haben sie irre geführet, zur Undankbarkeit verleitet und mit

Vallási kérdésekben is gyakran vitatkozott a kancelláriával Izdenczy és itt is előfordult, hogy az ő felfogását, mint egy Anonymus nézeteit közölték a magyar hatóságokkal, így akarván azokat meggyőzni az udvar álláspontjának helyességéről. Ez történt az erdélyi tized kérdésében. Különösen két ponton érdemel figyelmet Izdenczy álláspontja. A kancellária szerint a tizedet Szent István eredetileg az egyháznak adta, követve az ó-testamentum és a keresztény zsinatok példáját és ez csak akkor került a királyi jövedelmek közé, midőn az egyházi javakat Erdélyben saecularizálták. Tehát a fiscusnak, amely csak az egyház örökébe lépett, nem lehet a tizedre több joga, mint amennyivel eredetileg az egyház birt. Ebből a szóbanforgó esetre azt a következtetést vonta le, hogy ha az egyház a tizedet bérbe adta, a kincstárnak nincsen joga a bérlet felmondására. Izdenczy viszont épen az ellenkező véleményen volt: a tized eredetileg királyi jövedelem, melyet Szent István átengedett az egyháznak. Ennek tehát csak annyi joga van a tizedre, mint amilyen feltételek mellett a kincstár ezt a jövedelmet eredetileg ráruházta. Ha a papság jogtalanul el is idegenítette a tizedet, ennek a visszaszerzése a királynak egyenesen kötelessége. Állításának igazolására idézett a pannonhalmi alapító oklevélből is. Végül nézetét ebben a néhány szóban foglalta össze: „Nemo enim dat, quod non habet, et nullus plus juris in alium transferre potest, quam ipse habet.” Eger javaslatára névtelenül kiadták ezeket a fejtegetéseket a magyar hatóságoknak és a *causarum regalium* directorának. Természetesen ez esetben sem sikerült ilyen módon igazolnia az uralkodó eljárását, aki elrendelte a tizedárendák felmondását Erdélyben. Sőt Izdenczy még az államtanácsban sem tudta érvelését mindenkivel elfogadtatni. Gróf Hatzfeld kimutatta, hogy az Izdenczy által döntő érvként idézett latin mondás csak *inter privatum et privatum* érvényes, az uralkodó esetében azonban nem, mert ő átengedhet valakinek olyan jogot is, amelynek maga nincs is élvezetében.

A kérdés tárgyalása közben a kancellária idézte Mátyás és II. Ulászló törvényét, melyek szerint tized csak az ott megállapított termékek után jár. Mivel itt a kincstár jogainak és érdekeinek védelméről volt szó, Izdenczy igyekezett az Ulászló-féle törvény (Decr. 3. Art. 51. §. 9.) érvényességét kétségbevonni, mégpedig a következő ravasz meg-

in das Komplot gezogen.“ Miután beszélt erről a berlini udvar által szított lázadásról, így fejezi be: „jedoch trifft dieser Tadel keineswegs das ganze Land, sondern nur einen Theil davon, die den Nahmen des ganzen sträflich missbrauchten und Mitglieder der geheimen Maurer Gesellschaft waren die im Königreich Hungarn von jeher wegen ihren gefährlichen Folgen sub Nota Infidelitatis verboten waren.“ K. F. A. fasz. 80.

gondolás alapján: Báthory erdélyi vajda méltóságáról Bakáts esztergomi érsek miatt kénytelen volt lemondani és ezért az érseken és az egész kléruson bosszút akarván állni, pártjával keresztülvitte, hogy ez a megszorítás törvénybe kerüljön. Mivel ennek a törvénynek forrása Izdenczy magyarázata szerint csak pártoskodás és bosszúvágy, így ez érvénytelen és helyette a régebbi törvények szerint kell eljárni, amelyek értelmében tized „ ab omnibus terrae nascentiis” jár. A bérletek felmondása után tehát ezt a korlátozást hatályon kívül kell helyezni. Ez a nyakatekert érv még kevésbé győzhette meg gróf Hatzfeldet, aki votumában kifejtette, hogy még ha igaz is Izdenczy állítása, ebből nem lehet Ulászló törvényének érvénytelenségére következtetni, mert akkor a rendeknek egyetlen határozata sem lenne érvényes, hiszen rendi gyűlés factiók nélkül elképzelhetetlen. Végül hosszú, egy évig tartó vita után, miközben az Anonymus és kancellária egymás ellen kölcsönösen vádakot emeltek és miután egyik sem tudta a másikat meggyőzni, II. József resolúciója az egész ügyet lezárta és egyszerűen tudomásul vette, ami addig történt.¹³⁹ Izdenczy ebben az esetben is votumát teljesen II. József intencióinak szellemében fogalmazta és a legkörülmönfontabb okoskodással élt, hogy a kincstár érdekeinek megfelelően dönthesse el a szóbanforgó ügyet. Célját azonban ez alkalommal sem érthette el, mert végül is gróf Hatzfeld mutatott rá érveinek gyenge oldalára és az uralkodó is belátta az ilyen jogi viták hiábavalóságát.

*

Azok az ügyek, amelyekkel kapcsolatban Izdenczy felfogását eddig vizsgáltuk, csaknem mind közjogi természetűek vagy legalább is van az illető kérdésnek közjogi oldala is, amelyre Izdenczy figyelme elsősorban irányul. A felhozott példákból kitűnik, hogy ilyen kérdésekben votuma majdnem mindig a magyar álláspontra kedvezőtlen volt. Mielőtt működésének harmadik korszakára rátérnénk, szemügyre kell venni Izdenczy nézeteit még egy területen, mégpedig gazdasági kérdésekben.

Egész irányának megfelelően érdeklődését ezek kevésbé kötötték le. Mutatja ezt az a körülmény is, hogy nyomtatásban megjelent röpiratai közül csak egy tárgyal ilyen problémát, míg túlnyomó többségük közjogi kérdéseket fejteget. Gazdasági kérdéseket tárgyaló műve az „Unmassgebliche Gedanken”, melynek keletkezési körülményeit már fentebb láttuk. Hogy őt az adórendszer reformjának kérdése sokat foglalkoztatta, azt erdélyi tartózkodása is mutatja. Ugyanis 1772-ben, nagyszebeni tar-

¹³⁹ St. R. 4089, 4804/1787. és 2239/1788.

tözkodása idején tanulmányozta az erdélyi adórendszert és bírálat tárgyává tette a Bethlen-, Buccow- és különösen a Bruckenthal-féle szisztémát. Sorra kimutatta a három adórendszer hibáit és gróf Auersperg gubernátor megbízásából egy új tervezetet is dolgozott ki. Főcélja volt az adórendszert egyszerűbbé és a köznép számára is érthetőbbé tenni.¹⁴⁰ Bruckenthallal szemben azonban Izdenczy nem tudta keresztülvinni tervezetét Mária Teréziánál. Erdélyből való visszatérése után fogott hozzá a magyarországi adórendszer megreformálását célzó javaslatának kidolgozásához és ezzel a munkával 1777-ben készült el.

Izdenczy bevallott célja ekkor is a magyar adórendszer egyszerűbbé és érthetőbbé tétele volt. Elgondolása a következő volt: Az érvényben lévő szisztémát az teszi bonyolulttá, hogy a jobbágyoknak nagyon sok különböző dolog után kell adót fizetni, úgyhogy végeredményben 51 különböző címen szedik azt be.¹⁴¹ Ezen a bajon könnyen lehet segíteni. Az adóztatásnál az ingatlant feltétlenül erősebben kell sújtani az ingó vagyonnal szemben, ezért az adórendszer alapjává az előbbit kell tenni: vagyis a szántóföldet, legelőt, kertet, szőlőt. Viszont az ingó vagyonnak az adó alól való felmentését ajánlotta, mert ebből az országra különböző gazdasági előnyök is származnának. Így a hízott marhák után fizetendő adó eltörlése előmozdítaná a magyar marhakivitel és bizonyos mértékig megakadályozná az országból a pénz kiáramlását. Azonkívül még azért is méltányosnak találta ebben az esetben az adó elengedését, mivel a jobbágy a legelők után már úgyis adózik egyszer és így jogosan panaszkodik, hogy a marha után duplán kell adót fizetnie. Végül ennek az adónak az eltörlésével a húsárak is csökkennének, ami az egész országra jó hatással lenne, mivel az iparcikkek ára és az egész élet is olcsóbbá válnék, ha a húsnak, az egyik legfontosabb élelmiszernek az ára alacsonyabb lenne.¹⁴² Hasonlóképen érvelt a ménesek adómentessége mellett is, amiből az országnak szintén nagy haszna lenne. A lótenyésztés felledülésével ugyanis kevesebb pénz menne külföldre a hadsereg számára szükséges lovak megvásárlására és legalább ennek az összegnek egy részét Magyarország kaphatná. Így az ország aktív és passzív kereskedelmének az aránya is némileg megjavulna az aktív kereskedelem javára.

¹⁴⁰ Copien einiger Noten an S. M. M. Nemz. Múz. kéziratár.

¹⁴¹ Grellmann: i. m. III. k. 539—40. l.

¹⁴² „indem es bekannt ist, dass jeder Künstler und Handelsmann, dann die Handwerker und Tagelöhner den Preis ihrer Feilschaften und respectiven Arbeit, nach Maass der theuern oder wohlfeileren Lebensmittel erhöhen oder mässigen.“ Unmassgebliche Gedanken 7—9. l.

A házi állatokat általában mentesítette az adó alól, kivéve a kecskéket, mivel ezek az erdőkben nagy károkat okoznak. Épen ezért darabjára 24 krajcár adó kivetését ajánlotta és így remélte, hogy a kecsketartás meg fog szünni.¹⁴³ Az iparosokat és kereskedőket Izdenczy tervezete csak csekély adóval sujtotta, hogy ezek az aktív fogyasztók jó anyagi helyzetben legyenek. Ez ugyanis előfeltétele annak, hogy a termelő terményeit jó áron tudja értékesíteni. Mert ha már külföldön nem sikerül az értékesítés, legalább jó belföldi piacról kell gondoskodni. Izdenczy remélte, hogyha a magyar adórendszert ilyen elvek szerint átalakítják, abból több előny fog származni. Az egyik az lesz, hogy megadja a módot Magyarországon az ipar fellendítésére. Ez csak úgy lehetséges, ha a paraszt jó anyagi viszonyok közé kerül, amit ez a javaslat szintén lehetővé tesz. A másik előny pedig abban fog állni, hogy az egész rendszer egyszerűbbé és könnyebben áttekinthetővé válik, mert a rubrikák száma az eddigi 51-ről 11-re csökken. Így az adózó jobbágy maga is ki tudja számítani, hogy mennyit kell fizetnie és védve lesz a kiuzsorázás és különböző visszaélések ellen. További haszna még a tervezetnek, hogy nagyon könnyűvé válik az adó beszedése és kezelése. Nem lesz szükség ezentúl az ingó vagyonnak évenkénti, nagy fáradsággal járó összeírására.¹⁴⁴

Az Izdenczy által javasolt adórendszernek különösen két vonása szembetűnő. Az egyik az, hogy minden törekvése a szisztéma egyszerűsítésére irányul. Racionális elképzeléssel úgy gondolta, hogy az egyszerűsítés végrehajtása után a jobbágy mindenféle elnyomás és kiuzsorázás ellen biztosítva lesz. Azt vélte, hogy így tehet legkönnyebben eleget Mária Terézia intencióinak, aki nagyon szíven viselte a jobbágyok sorsának könnyítését. Ezt azonban nemcsak az uralkodó és tanácsadói hirdették, hanem így kívánta a XVIII. században uralkodó felvilágosodás is, mikor azt tanította, hogy minden ember egyenlő és az uralkodónak minden alattvalójára egyformán kell gondot viselnie.¹⁴⁵ Kitűnik még a vizsgált munkából, hogy az adózás alapjává Izdenczy kizárólag a földet akarta tenni, vagyis teljes mértékben a fiziokrata tanításnak megfelelően járt el. A

¹⁴³ „es dürfte wohl rathsamer seyn, das beträchtliche Geldquantum, welches für die Remontirung der k. k. leichten Cavallerie fremden Staaten zufließet, wenigstens zum Theil dem Königreiche Hungarn zu Guten kommen zu lassen, damit dadurch dessen Activ-Commerz, welches ohnehin mit dem derzumaligen Passiv-Commerz in keinem Vergleich gezogen werden kann, einigermassen ausgedehnt, das Passiv-Commerz hingegen erträglicher werde.“ U. o. 11—13. l.

¹⁴⁴ U. o. 24—32. l.

¹⁴⁵ Bakács I. J.: A magyar jobbágy a XVIII. században. Századok, 1936, 303. l.

KVIII. század második felében Bécsben ez a gazdasági rendszer uralkodott és így érthető, hogy javaslatát teljesen ennek a felfogásnak szellemében fogalmazta és a hivatalos tanoktól ez alkalommal sem tért el. Érdekes még, hogy a magyarellenes tendencia ebben a munkájában nem nyilvánul meg olyan élesen, aminek oka az, hogy itt nem a magyar nemesekről és a rendi felfogásról volt szó, hanem elsősorban a magyar jobbágyokról, akiktől a magyar király jogait nem kellett úgy féltetni, mint az önző rendektől. Ebben az esetben tehát nem kizárólag az uralkodó érdekeit tartotta szem előtt, hanem e mellett figyelembe vette Magyarország gazdasági érdekeit is. Épen ezért néhány más gazdasági kérdésben is meg kell figyelni álláspontját, hogy vajjon egyéb ilyen tárgyú votumai-ban is így járt-e el.

Még II. József idejében sok vita folyt az államtanácsban a körül a pont körül, hogy milyen feltételek mellett szállítható bor Magyarországra a német örökös tartományokból. Addig az volt a szokás, hogy ilyen borok szállításakor meg kellett fizetni Ausztriában a kiviteli (Essitzoll), Magyarországon pedig a fogyasztási vámot (Konsumozoll). Midőn az államtanácsban felmerült a kérdés, hogy továbbra is fenntartsák-e ezt a rendszert, vagy pedig az osztrák borokat az illető vámok megfizetése alól felmentsék, Eger és Izdenczy ellentétes álláspontot képviseltek. Eger a vámok alól való felmentést javasolta, mert a fennálló állapotot mindig meg nem érdemelt büntetésnek tekintette az örökös tartományok számára és nem megfelelő eszköznek arra, hogy Magyarországgal szemben kárpótolják magukat. Különösen azért tartotta indokoltnak ennek a könnyítésnek az engedélyezését az örökös tartományok számára, mivel az uralkodó már megengedte az onnan származó iparcikkek szabad bevitelét Magyarországra és Erdélybe. Így csak ugyanazt kellene elrendelni a bor és egyéb élelmicikkek esetében is. Izdenczy azonban határozottan ellenezte ezt a javaslatot, mert az az adott körülmények között Magyarországra nézve nagyon terhes volna. Van azonban mind a két votumnak egy-egy nagyon fontos része, amelyben a két államtanácsos a Magyarországgal szemben követendő gazdaságpolitikát általánosságban körvonalazta. Eger arról írt, hogy az örökös tartományoknak kárpótolniuk kell magukat Magyarországgal szemben. Izdenczy viszont azt fejtette ki, hogy a vámok elengedésével várni kell addig, amíg elérkezik az időpont, hogy a magyar és német tartományok között meg lehessen szüntetni minden korlátozást és megengedni a szabad forgalmat.¹⁴⁰ Izden-

¹⁴⁰ St. R. 2024/1786. Eger: „Die Belegung der deutscherbländischen Weine und

czy itt kétségtelenül a magyar álláspont védelmére kelt és javaslatát az uralkodó is elfogadta, miután ahhoz Reischach is csatlakozott. A bor szállításának a kérdése négy évvel később, 1790-ben is az államtanács elé került, akkor azonban már a magyar borról és annak külföldre való szállításáról volt szó. A magyar rendeknek ezzel kapcsolatban két kívánságuk volt. Az egyik az, hogy a magyar borokat az örökös tartományokba ne csak tengelyen, hanem vízi úton is lehessen szállítani. Azonkívül azt is kérték, hogy tranzitvám lefizetése ellenében a magyar borokat az örökös tartományokon keresztül külföldre is ki lehessen vinni a nélkül, hogy a kereskedő fele részben osztrák borokat volna köteles magával vinni. Izdenczy mind a két kívánságnak a jogosságát elismerte, mert a tényleges állapot nagyon érzékenyen sújtja Magyarországot. Ennek igazolására kifejtette, hogy az első intézkedésnek az volt a célja, hogy a magyar borokat költséges szállítás által drágábbá tegyék és így eladásukat az örökös tartományokban megnehezítsék. Ennek az intézkedésnek fenntartása Izdenczy szerint az egész monarchia aktív kereskedelme szempontjából is nagyon káros. Ha pedig a második intézkedés tovább is érvényben marad, a magyar rendek joggal panaszkodhatnak és kívánhatják, hogy tiltásuk el teljesen osztrák boroknak Magyarországra való bevitelét. Így az örökös tartományoknak is kára származnék ebből az állapotból.¹⁴⁷

ihrer anderen wenigen Naturprodukte nach Hungarn, hier mit Essito-, dort mit Consumozölln, hab ich immer für eine unverdiente Strafe und Züchtigung der deutschen Erblände und keineswegs als das Mittel sich gewissermassen an Hungarn zu repressiren angesehen.“ Izdenczy: „Die Aufhebung des Essito- und Consumozölls in Ansehung der deutscherbländischen Weine und ihrer anderen Naturprodukte gegen Hungarn, würde für das Königreich Hungarn zu drückend seyn und wäre daher mit dieser Aufhebung in so lang zurückzuhalten, bis der Zeit Punkt eintreten wird, zwischen den deutsch- und hungarischen Erblanden den freyen Handel und Wandel gestatten zu können.“ V. 6. Csapodi Cs.: Az államtanács közgazdasági felfogása II. József korában. Domanovszky emlékkönyv, 96—109. l.

¹⁴⁷ St. R. 2226/1790. „Ich finde der Billigkeit ganz angemessen, dass die hung. Weine auch mittels des Donau Flusses nach Wien gegen den derzeit bestehenden Zoll sollen heraufbefördert werden können, wie auch in die fremden Länder gegen den bestimmten Transito Zoll, welch letzteres jedoch nur gegen dem gestattet wird, wenn man zur Helfte österr. Weine mitausführet; ersteres aber ist darum verbotnen, damit die hung. Weine, welche nur auf der Achse einzuführen erlaubt ist, im Preis steigen und andurch ihr Absatz in den deutschen Erbländern erschwert werde. Beides ist ein empfindlicher Druck für Hungarn und das erstere ist sogar dem Staatsreichtum äusserst abträglich, nachdem hierdurch die österr. Monarchie eines namhaften Zweiges an Aktiv-Handel für überflüssige Natur-Produkte verlustiget wird. Soll aber auch das letztere noch forthin zu bestehen haben, so werden die hung. Landesstände mit Fug und Recht ihre so oft rege gemachte Klage wiederholen, dass nämlich auch

Tehát Izdenczy teljes mértékben a magyar álláspont mellé állott és annak védelmére kelt. Végleg azonban ekkor nem dőlt el a kérdés, mert még 1802-ben is szerepelt a rendi postulatumok között az a kívánság, hogy a magyar borral ne kelljen osztrák bort is kivinni külföldre. Ezenkívül az 1790/91-i országgyűlés által kiküldött *regnicolaris deputatio* és a kancellária is kívánták ennek a kényszernek az eltörlését. Izdenczy most is egyetértett kívánságukkal és megemlítette, hogy ezt a kérdést már II. József idejében is tárgyalták. Felhozta még, hogy az érvényben lévő rendelkezés az örökös tartományokat is megkárosítja, mert a tranzítókereskedelmet megakadályozza. Végre ekkor, 1802-ben az uralkodó elfogadta ebben a pontban is a kancellária és Izdenczy egyértelmű javaslatát.¹⁴⁸

A magyar gazdasági élet szempontjából nagyon fontos volt gyárak alapítása. 1786-ban egy ilyen gyáralapítási kérelem kapcsolatban két vállalkozó kérte az uralkodótól, hogy Magyarországon alapítandó gyárukat (Türkischrothgarnfabrik) vegye védelmébe, nyilvánítsa privilegizálnak és engedélyezze a gyártmány vámmentes szállítását egyik örökös tartományból a másikba. Nézeteltérés a kérdés tárgyalásakor csak a vámmentesség engedélyezése körül volt. A magyar kancellária egyetértésben a Zollregiével pártolta a kérést, az osztrák kancellária viszont ellenezte. Az államtanácsban Izdenczy a gyár támogatását és így a vámmentesség engedélyezését ajánlotta; azzal érvelt, hogy az osztrák kancellária maga is elismerte, hogy az örökös tartományokban ez az iparág nem fejlődött ki és ezért évenként 3—4000 mázsa fonalat hoznak be külföldről. Eger azonban votumában, melyhez Reischach is csatlakozott, ellenezte a vámmentesség megadását, mert ez a vám ügyis olyan csekély tétel, hogy nem terheli meg érezhetően az árut. Tehát nem javasolta azt, aminek megadását ő maga más esetben az osztrák borok számára méltányosnak tartotta. Az uralkodó is Eger javaslatának megfelelően döntött és nem engedélyezte a vámmentességet.¹⁴⁹

Ebből a néhány példából kitűnik, hogy Izdenczy felfogása gazdasági kérdésekben nem mondható magyarellenesnek, ilyen ügyekben a magyar érdekek iránt jóval több megértést tanúsított, mint közjogi kérdésekben. Igaz viszont, hogy gazdasági problémákkal votumaiban kevesebbet foglalkozott, mint jogi ügyekkel. Az is gyakran előfordult azonban, hogy gaz-

die Einfuhr der österr. Weine in die hung. Erbstaaten, von welchen jährlich eine beträchtliche Quantität dahin verführet wird, ganz verboten werde."

¹⁴⁸ St. R. 1373. és 1608/1802

¹⁴⁹ St. R. 39/1786.

dasági kérdéseket is közjogi szempontból ítélte meg. Így tett az 1802-¹ országgyűlés idején is. Mikor a rendek arra kérték az uralkodót, hogy segítse őket a magyar kereskedelem fejlesztésére irányuló törekvésükben és arra vonatkozólag javaslatokat is terjesztettek elő, Izdenczy nem vitatta ugyan, hogy ez igen fontos kérdés, azonban a lényeg, a kereskedelem fejlesztése helyett formai kérdést tartott szükségesnek hangsúlyozni. Kimondta, hogy ez a tárgy nem tartozik „ad tractatus diaetales”, mert ilyen kérdésekben a rendelkezés joga az uralkodót illeti. Elismerte, hogy vannak ilyen sérelmek, sőt maga is felhozta újra a magyar bor kivitelét, azonban ezek nem a diaetán, törvény útján orvosolhatók, hanem „Hof-decret”-tel, melyet az országgyűlés diariumába szóról-szóra be kell iktatni. Jellemző érve az is, amellyel ki akarta rekeszteni ezeket a kérdéseket az országgyűlésről: a diaetán nem lehetne a kérdés tárgyalásába az örökös tartományokból szakértőket bevonni.¹⁵⁰

Ezzel nagy vonásokban áttekintettük Izdenczy működésének második korszakát. Hosszabban kellett ezzel foglalkoznunk, mert ebben az időszakban nagyon sok Magyarország szempontjából döntő jelentőségű ügy került az államtanácsban tárgyalásra és ezeknek az eldöntésében Izdenczynek igen nagy szerepe volt.

III.

A Martinovics-féle összeesküvés után megkezdődött államtanácsosi működésének harmadik, végső szakasza, amelyben Izdenczy szerepére jellemző, hogy befolyása nagyon nagy mértékben megnőtt. Ez érthető is, mert ekkor már sikerült megbuktatnia azokat a magyar államférfiakat, akik 1790-ben legveszélyesebb ellenfelei voltak, azonkívül a Martinovics-féle összeesküvés Izdenczy korábbi vádjait a főúri ligáról látszólag igazolta. Világosan mutatja a különbséget az 1790-es évekkel szemben az a körülmény, hogy az uralkodó most József főherceget nem nádorrá, hanem csupán Magyarország helytartójává nevezte ki, ami Izdenczynek az eszméje volt. A kinevezés Zichy, Ürményi és Haller nyugdíjazásával egyszerre történt meg 1795. július 20-án. Nagyon ellenezte Izdenczy azt is, hogy Ferenc a következő évben országgyűlést hívjon össze, ezt azonban nem volt képes megakadályozni és így meg kellett azzal elégednie, hogy

¹⁵⁰ Animadversiones: „Hierüber konnten ja nicht in diesem Fach wohlbewanderte Männer aus den deutschen Erblanden zum hungarischen Landtag beygezogen werden.“ — Hogy Izdenczy felfogása gazdasági kérdésekben nem magyarellenes, arra más Csapodi is felhívta a figyelmet i. m.

az országgyűlés lefolyásáról különböző jelentéseket továbbított uralkodójához.¹⁵¹ Tehát minden törekvése arra irányult, hogy Ferencet a magyar alkotmány elleni támadásra és annak ledöntésére bírja.

Befolyásának erősödését azonban legveszélyesebb ellenfeleinek a megbuktatásán kívül még egy másik körülmény is lehetővé tette. Míg előbb nézeteit és felfogását leginkább az államtanácsban volt alkalma kifejtetni és azok votumok formájában jutottak az uralkodó elé, addig most más utak is megnyíltak előtte, amelyeken keresztül javaslati egyenesen Ferenc elé jutottak, sőt gyakran személyesen is megjelenhetett az uralkodó előtt. Írásbeli felterjesztéseiből kitűnik, hogy 1799-ben minden héten egyszer megjelent kihallgatáson és ez alkalommal referált az összes időszerű magyar vonatkozású ügyekről.

Ferenc bizalmának megnyerésére azt a módot követte, hogy minden lehető alkalommal igyekezett kidomborítani az érdemeket, amelyeket az uralkodó érdekeinek a védelmében szerzett és az eseményeket lehetőleg a maga igazolására magyarázta. Így 1795. szeptember 25-én egy levelet terjesztett elő, amelyben le volt írva, hogy milyen nagy lelkesedéssel fogadták József főherceget Budára érkezésekor. Ebből a tényből azonban mindjárt további következtetéseket is vont le. Ismét hangsúlyozta, mint már gyakran, hogy a magyar nemzet nagy többsége jóindulatú, majd megjegyezte, hogy az első érvágás, amelyet az uralkodó a főherceg kinevezésekor eszközölt, nagyon jó hatású volt. Még egy néhány ilyenre van szükség és minden baj teljesen el fog tűnni.¹⁵² Tehát büszkén célzott arra, hogy áskálódásainak áldozatul estek az országbíró, a personalis és gr. Haller. Még kirívóbb azonban az az eset, amikor régebben történt eseményeket hozott elő és azokkal kapcsolatban óhajtotta érdemeit kiemelni. Így járt el, midőn Ferenc előtt magának tulajdonította az érdemet, hogy 1790-ben megakadályozta József valamennyi rendeletének visszavonását. Hozhatunk fel azonban Ferenc korából olyan esetet is, midőn még távolabbi eseményre hivatkozott: 1808. április 20-án előadta Izdenczy, hogy még Mária Terézia idejében megbízást kapott, hogy a németül megjelent Nemesis Theresiana-t fordítsa le latinra, a fordítást a curia regia által

¹⁵¹ St. R. 2573/1795. V. ö. Domanovszky: i. m. I. k. 3. sz. irat. továbbá 122. l.

¹⁵² K. F. A. fasz. 80. „der angeschlossene Brief, der zum Beweise dienen kann, dass die übelgesinnten in hungarischen Erbstaaten, so den Namen der ganzen Nation auf die vermessenste Art missbrauchen, respectu der Gutgesinnten unbedeutend sind, dann, dass die erste Aderlass, die E. M. bey Ernennung S. Königl. Hoheit des Erzherzogs Josephs zum Locumtenenten vorgenommen haben, von sehr guter Wirkung war. — Noch ein Paar solche und das Uebel wird gewiss aus dem Grunde gehoben werden und ganz verschwinden.”

vizsgáltassa felül, hogy majd Magyarországon is ezt a büntetőjogi kódeket vezethessék be. Ezért a munkájáért állítása szerint 3000 forint remunerationt helyezett neki kilátásba az uralkodó. A munkát el is készítette, azt be kellett volna vezetni Magyarországon per rescriptum regium, nem pedig az országgyűlés elé utalni. Az elaboratum azonban nem került napvilágra és neki sok sürgetés után és évek mulva is csupán 1000 forintot fizettek ki, aminek az okát máig sem tudja. A megígért jutalom elmaradását egy másik ügyben is panaszolta, szintén évekkel később. 1803. január 18-án egy felterjesztésében elpanaszolta, hogy 1790-ben a megyék felterjesztéseit lefordította németre, mindegyik ponthoz hozzászólt, egy szóval nagyon nagy és fáradságos munkát végzett. Ehhez képest a kilátásba helyezett jutalom is Lipót fennkölt gondolkozásának megfelelően nagy volt, azonban a király hirtelen és felejtethetetlen halála miatt ez is csak ígéret maradt.¹⁶³ Izdenczy tehát annak kidomborításával akarta megnyerni a gyanakvó király bizalmát, hogy Ferenc elődei közül is hárman: Mária Terézia, II. József és II. Lipót mennyire fontos és felelősségteljes megbízatásokkal látták őt el. Ezenkívül buzgóságában odáig ment, hogy néha Ferencnek magának kellett őt mérsékelnie. Ez történt 1802-ben, midőn december 23-án jelentette Izdenczy, hogy ő jelenleg a Corpus Juris cenzurázásával foglalkozik. Meg akarja ugyanis tisztítani a veszélyes és hamis törvényektől, amelyek a király és az ország érdekeire egyaránt károsak. Az uralkodónak erre a felterjesztésre adott válaszából kitűnik, hogy Izdenczy ilyen munkára nem kapott külön megbízást. Az uralkodó attól félt, hogyha Izdenczynek ez a tevékenysége nyilvánosságra kerül, ebből az a hiedelem támadhatna, hogy a király az alkotmány megdöntésére készül. Mivel ez a resolutio szerint nem áll Ferenc szándékában és azonkívül nagyon káros volna az ország hangulatát felizgatni a küszöbönálló országgyűlési tárgyalásokra, ezért óvatosságra intette munkájában

¹⁶³ U. o. „Unter der Regierung der K. K. Maria Theresia wurde mir aufgetragen, die in deutscher Sprache zum Druck beförderte Nemesis Theresiana gegen eine Remuneration von 3000 Fl. für das Königreich H. in die lateinische Sprache zu übersetzen und diese Uibersetzung durch die Curiam Regiam mutatis mutandis revidiren zu lassen. Dieses geschah und die Uibersetzung hätte sonach im Druck erscheinen und per Rescriptum Regium im Königreich H. pro cinosura publiziert. keinerdings aber dem Landtag zugewiesen werden sollen. Wo aber vorerwähntes Elaborat sich befindet und warum der höchsten Absicht gemäss nicht ans Taglicht getreten sey, ist mir unbekannt, wohl aber dieses, dass man mir statt der zugesicherten Remuneration von 3000 Fl. nach vielem Sollizitiren und Verlauf mehrerer Jahre lediglich 1000 Fl. zahlbar angewiesen habe.“

Izdenczyt.¹⁵⁴ Ez az ügy még azt is megmutatja, hogy a király Izdenczyvel szemben sem tudta bizalmatlanságát teljesen leküzdeni. Kétségtelen ugyanis, hogy a felterjesztésére adott választ nem maga az uralkodó fogalmazta meg, hanem egyik kabineti referense. Tehát Izdenczynek, aki maga is ilyen kabineti referens volt, az előterjesztéseit is kiadta egy másik bizalmas emberének és azzal bíráltatta azokat felül, amint más esetekben Izdenczynek adta ki véleménynyilvánítás céljából mások felterjesztését, így gyakran a nádor javaslatait, sőt az államtanácsosok votumait is.

Ebben a korszakban is jutottak Izdenczynek fontos feladatok. Gyakran előfordult, hogy az uralkodó egy-egy aktát, amely már circulált az államtanácsban, újra kiadott neki másodszori véleménynyilvánítás végett. Különösen nagy előszeretettel Vogel államtanácsos votumait tette bírálat tárgyává Izdenczy, akivel úgy látszik, rossz viszonyban volt. Ilyen jellemző eset történt 1799-ben. Egy áttérési esetet terjesztettek az uralkodó elé az 1791-i 26. Art. rendelkezése értelmében. A helytartótanács azon az állásponton volt, hogy hatheti oktatás után az áttérést meg kell engedni, mert az illető belső meggyőződésből kíván a protestáns vallásra áttérni. A kancellária viszont ellenezte ezt, mert szerinte az áttérés forrása ebben az esetben nem belső meggyőződés. A nehezen eldönthető kérdésben az államtanács tagjai is ellentétes álláspontot foglaltak el, Izdenczy a kancellária véleménye mellé állott, viszont az államtanács többi tagja: Vogel, Eger, gr. Rottenhan, gr. Zinzendorf, br. Reischach és gr. Kollowrath a helytartótanács álláspontjára helyezkedtek. Ilyen előzmények után 1799. február 6-án Izdenczy az ügyben újabb votumot adott. (Votum über das Gutachten des Str. v. Vogel, dem alle nachfolgenden ad Circulandum 344. a. c. beygetreten sind.) Ebben fenntartotta első votumát, kijelentve, hogy nem enged Vogelnek. Kifejtette, hogy lelkiismerete ellen cselekednék, ha hatheti oktatás engedélyezését javasolná, olyan esetben, mikor még a látszólagos meggyőződésre sincsenek bizonyítékok. Ez ugyanis „*temerarius transitus contra legem*” volna. Három nappal később a reso-

¹⁵⁴ U o. Izdenczy: „ich aber habe die schwere Bürde über mich das ungeheure Corpus Juris Hungarici von der grossen Menge falscher und gefährlicher Sätze, die nicht weniger den Vorrechten des Königs, als des Königreiches selbst, äusserst nachtheilig sind, zu reinigen.“ Ferenc: „die Rectificirung des Corpus Juris Hungarici welche Sie aus Privatfleiss vornehmen, werden Sie dergestalt behandeln, das nicht etwa durch die Kundwerdung dieser Arbeit, die widrige Meinung erregt werde, als wenn Ich zur Umstürzung der hungar. Gesetze vorbereitungsweise Mitteln sammeln wollte; denn, gleich wie dies nie Meine Absicht war, so wollte Ich es auch nicht, dass durch einen unzeitigen Ruf den Landeseinwohnern zum Misstrauen Anlass gegeben würde, welches in den künftigen Landtügen eine nachtheilige Stimmung hervorbringen könnte.“

lutio is a kancellária javaslata értelmében döntötte el az ügyet,¹⁵⁵ így tehát Izdenczy az államtanács többségével szemben győzött. Ebben egyéb okok mellett bizonyára része volt annak is, hogy neki módjában állott álláspontját másodszor is kifejteni.

Fontos feladata volt Izdenczynek az is, hogy feljelentések ügyében véleményt mondott. A Martinovics-féle összeesküvés felfedezésekor nagyon sok feljelentés érkezett gyanús személyek ellen, akik állítólag a forradalmi körökkel állottak összeköttetésben és azok eszméivel rokon-szenveztek. Izdenczy az ilyen feljelentéseket mindig komolyan vette és votumában rendszerint a gyanúba vett személyek szigorú megbüntetése mellett volt. Jellemző ilyen eset Deling János, Kreil Antal és az egyetem több más gyanús tanárának ügye. Izdenczy ezeknek állásukból való elbocsátását kívánta a legridegebben és az államtanács tagjai közül legkevesbé vette tekintetbe a méltányosságot. Érvelésében arra hivatkozott, hogy amint bármelyik magánembernek joga van alkalmazottját elbocsátani, ha nincs vele megelégedve, ugyanazt megteheti az uralkodó is az állami alkalmazottakkal. Jellemző még Izdenczyre, hogy midőn az államtanácsban a pécsi akadémia filozófia tanárának, Delingnek az ügyét tárgyalták, majdnem ő volt az egyetlen a tanácsosok közül, aki a szóbanforgó metafizikai kérdésekhez nem szólt, míg Eger és különösen Zinzendorf részletesen kifejtették nézeteiket Kant filozófiája tekintetében. Izdenczy e helyett megelégedett annak hangsúlyozásával, hogy milyen káros következményekkel járt a tanuló ifjúságra a következő két téves tannak tanítása: „regem tyrannum licet occidere” és „omnis potestas est a populo, non a deo”.

Másik hasonló feljelentés a zemplénmegyei nyugtalanságra vonatkozott. Ennek az ügynek a kivizsgálásával még 1795-ben Sándor Lipót nádor javaslatára Szent-Ivány sárosi főispánt bízták meg. A vizsgálat lefolytatása után 1797-ben került az ügy az államtanácsban tárgyalás alá. Izdenczy akkor is a gyanúsítottak szigorú megbüntetését kívánta, sok esetben még József főherceg helytartóval szemben is. Ferenc király resolutiója is öccsével szemben Izdenczy javaslatának megfelelően intézte el az ügyet.¹⁵⁶

¹⁵⁵ U. o. v. ö. St. R. 344/1799. „Ich habe daher keine Ursache von meinem bereits erstatteten gehorsamsten Voto abzuweichen und dem bekannten Widerspruchsgeist des Str. v. Vogel in Ansehung meiner Person nachzugeben.” Resolutio: „Ich genehmige das Einrathen der Hofkanzley.”

¹⁵⁶ Domanovszky: i. m. I. k. 8. és 46. sz. irat és Mályusz: i. m. 199. és 176. sz. irat

Ilyen országos fontosságú vizsgálatokon kívül azonban gyakran adó-
tak elő kisebb jelentőségű feljelentések is, amelyekben csak egy-egy gya-
nús személy szerepelt. Ő maga is kapott ilyeneket Sáros megyéből, ahol
családjának birtokai voltak. Ha nem látta komolynak az ügyet, akkor
azt ajánlotta, hogy egyszerűen napirendre kell felette térni. Ellenkező
esetben a nádor értesítését javasolta és rögtön meg is fogalmazta a főher-
ceghez intézendő kézirat szövegét. A legkülönbözőbb ügyek kerültek így
hozzá. Már 1795. november 21-én jelentette, hogy Péchi Józseftől Sáros
megyéből nyert értesülése szerint Bihar megyében egy jakobinus katekiz-
mus van forgalomban. Javasolta ennek elkobzását és a nádor értesítését
is szükségesnek tartotta. Hasonló értesülést szerzett Izdenczy egy másik
ügyről, ugyancsak Sáros megyéből, melyet december 14-én hozott Ferenc
tudomására. Balpataka faluban él egy Pohl nevű nemes, akinek tudomása
van arról, hogy zemplénmegyei nemesek összeköttetésben állanak a len-
gyel Kosciuskóval és azt tervezték, hogy szeptember hónapban 24.000
lengyel tör be Magyarországba. Izdenczy az ügyet nagyon komolynak
látta. Kívánta a dolog kivizsgálását és a bűnösök szigorú megbüntetését,
nehogy az a haszon, amely eddig az ilyen hazaárulók megbüntetéséből
származott, veszendőbe menjen.

Az ilyen tárgyú feljelentéseket Izdenczy nagyon komolyan vette,
mert nagy veszélyt látott a forradalmi eszmék Magyarországon való elter-
jedésében. Így járt el 1799. október 4-én is, pedig akkor már több év
elmult a Martinovics-féle összeesküvés óta. Gr. Podmaniczky Károly ellen
az volt a vád, hogy felforgató törekvései vannak. A vizsgálat azonban
megállapította, hogy nem veszélyes és rosszindulatú ember, hanem inkább
csak rajongó. Ezért gr. Saurau rendőrminiszter és a nádor azt ajánlották,
hogy meggondolatlan beszédei miatt csupán rendőri felügyelet alá kell
helyezni. Izdenczy azonban tovább ment és hivatalból való elbocsátását
is kívánta, azzal érvelve, hogy erre méltatlan az, aki a forradalom eszméi
iránt rokonszenvet érez és elítélt államfelforgatókkal is tartott fenn össze-
kötötést, sőt ilyenekkel barátságban volt.¹⁶⁷ Tehát szigorúbban kívánt
fellépni, mint a nádor és a rendőrminiszter.

¹⁶⁷ K F. A. fasz. 80. „Ein Mensch, der mit Errichtung einer platonischen Re-
publik schwanger herumirret; das französische Abentheuer und ihre Missgeburt der
monarchischen Regierung vorzieht; und mit mehreren abgeurtheilten Staatsverbrechern
in enger Verbindung stand, seine Freundschaft und Zuneigung schenkte; Noscitur ex
Socio. qui non cognoscitur ex se; ist wohl nicht würdig, in einer Staats-bediensung
geduldet zu werden; ich bin daher der unmassgebigst- gehorsamsten Meinung, dass
Podmaniczky seines Dienstes entlassen und im übrigen das übereinstimmende Gut-

Előfordult azonban, hogy teljesen alaptalan feljelentésekkel kellett foglalkoznia Izdenczynek és ami még különösebb, ezek Ferenc elé is kerültek. A legjellemzőbb erre Adorján István feljelentése. Ez a nemes előadta, hogy Birinyi János egri csizmadiától a következőket hallotta: az egri jezsuiták a rend feloszlatakor sietve egy harangot öntöttek és abba pénzt rejtettek. A harang állítólag még most is a feljelentésben megadott helyen van. Izdenczy 1799. március 24-én adta le votumát ebben az ügyben és úgy nyilatkozott, hogy ezzel a feljelentéssel nem érdemes tovább foglalkozni, mert az teljesen alaptalan. A csizmadiát pedig bolondnak vagy legalább is holdkórosnak tartotta. Érdekes azonban, hogy Ferenc — alighanem ismét egyik kabineti referensének a javaslatára — elrendelte az ügy kinyomozását és a szükséges expedíciók megfogalmazására Izdenczynek megbízást adott. A nyomozás megállapította, hogy az egész feljelentés alaptalan. Kiderült, hogy az elrejtett kincsről szóló mesét egy egri diák, Papp János találta ki és mondta el tréfából kapzsi és kíváncsi háziurának, a csizmadiának.¹⁵⁸ Jellemző, hogy ilyen ügygel az uralkodó kabinetjében majdnem féleven át foglalkoztak és Fáy Bertalan hevesi alispánnak hivatalos vizsgálatot kellett indítania a kérdés kivizsgálására. Ez az apróság is mutatja Ferenc kormányrendszerének egyik legfőbb hibáját, az ügyek késedelmes elintézésének okát. Az állandó késlekedés miatt, melynek forrása az uralkodó határozatlansága, Izdenczy is gyakran kénytelen volt emlékeztetni az uralkodót olyan ügyekre, amelyek elintézése, bár sürgős lett volna, mégis sokáig húzódott. Hiába sürgette azonban a döntést írásban és szóban is, az audienciákon, nem sikerült az ügyek elintézését gyorsabbá tennie.

Ebben az időben fontos szerepe volt még Izdenczynek annak a kérdésnek eldöntésében, hogy a magyar országgyűlést mikorra és hová tanácsos összehívni, valamint, hogy mi legyen a tárgya. József nádor a diaeta összehívását 1802. március hónapra ajánlotta, ezúttal Budára. Javasolta továbbá, hogy az országgyűlésen vegyék elő a bizottságok munkálatait és tárgyalják azokat. Mégpedig öt pont napirendre tűzését kívánta. Izdenczy 1801. július 2-án adta le ebben a kérdésben votumát. A rendek sérelmeit

achten S. K. H. des Erz. Palatinus und des Polizey Ministers Gr. Saurau genehmiget werde."

¹⁵⁸ U. o. „Der Zschismenmacher, der mit vorberührter Erzählung aufgetreten ist, muss entweder wirklich ein förmlicher Narr, oder wenn man es noch so gering mit ihm aufnehmen will, wenigstens ein mondsüchtiges Geschöpf (noctiambula) seyn, ich glaube daher, dass von dieser unwahrscheinlichen Anzeige gar kein Gebrauch zu machen und selbe lediglich ad acta zu hinterlegen sey."

nem tartotta veszélyeseknek, mert nézete szerint a legtöbbről ki lehet mutatni, hogy teljesen alaptalanok. A bizottsági munkálatok tárgyalásához azonban részletesebben szolt hozzá. Elmondta, hogy II. Lipót annak idején kérdést intézett hozzá, milyen kérdések tárgyalását tűzzék ki a koronázó országgyűlésre. Ő csak két kérdés tárgyalását ajánlotta: *coordinato et regulatio celebrandarum deinceps diaetarum* és *coordinatio et regulatio qualiter dehinc celebrandarum congregationum comitatum*, mert a diaeta és a megyegyűlés megfelelő organizálásából nagyon sok jó származhatik minden kerülő és huzavona nélkül. Majd elpanaszolta, hogy ezt a javaslatát közölték néhány államférfivel, akiket nem akar megnevezni; ezek lényegesen kibővítették tervezetét, hogy az ne érhesse el a kívánt célt. Az eredmény megfelelt a várakozásnak, semmi sem jött létre, mindent a *regnicolaris deputatiókra* bízta, amelyeknek az *elaboratumát* azonban még a kancellária sem vette elő. Végül megemlítette, hogy már az egész *regnicolaris cassa* kiürült, sőt még a kamarának kellett előlegeket is folyósítani a bizottsági tagok napidijának fedezésére. Ezeknek a visszafizetését pedig egyáltalán nem látta biztosítottak. Okulva ezeken a tapasztalatokon, Izdenczy a nádor által javasolt öt pont közül csupán az első háromnak (*coordinatio diaetae et comitatum, rectificatio portarum, norma repartitionis contributionis és regulatio urbarialis*) napirendre tűzését ajánlotta, míg a másik két pontnak (*coordinatio fororum iudicialium ac rei montanae és emendatio ordinis processualis*) a következő országgyűlésre való halasztását kívánta. Az uralkodó úgy döntötte el a kérdést, hogy az országgyűlést 1802. május hónapra hívta össze és csupán a *gravamenek* tárgyalását vette be a királyi propositiók közé, a *regnicolaris deputatiók* munkálatait ellenben nem.¹⁵⁰

¹⁵⁰ Domanovszky: i. m. I. k. 151. és 152. sz. irat és St. R. 2205/1801. „Belangend die *Gravamina Statuum*: diese anzubringen, kann nicht versagt werden und sie werden nicht eben so schwer zu beheben seyn, weil die meisten, als ungegründete *Recocta* dargestellt werden können. E. M. höchstseel. Herr Vater haben das gnädigste Zutrauen zu mir gehabt und mich zu befragen geruht, was für königl. Propositionen im Krönungs Landtag den Ständen vorgelegt werden sollten? ich habe mich lediglich auf zwey beschränkt (v. ö. a szövegben). Weil von der Coordination dieser zwey Versammlungen, wenn sie zweckmässig organisirt sind, sich alles Gute ohne Umtrieb und gehässiger Weitläufigkeit zuverlässig hoffen lasse. Dieser Vorschlag ward einigen, die ich nicht nennen will, mitgeteilt, welche denselben, damit ja nichts Gutes erzielet werde, merklich erweiterten. Die Wirkung entsprach der Absicht, es kam nichts zu Stande, alles wurde auf die *Regnicolar-Deputationen*, die nach Beendigung des Landtages berichtigt werden sollten, verwiesen, derselben ihre *Elaborata* sind aber bis zur Stunde grösstentheils nicht einmal hier, bey der h. Hofkanzley aufgenommen worden. *Dederunt verba, sed non rem*. Die ganze *Regnicolar-Kasse* ward ausgeleert und über-

Ilyen előzmények után ült össze az 1802-i országgyűlés, amellyel kapcsolatban ismét nagy tevékenységet fejtett ki Izdenczy. Panaszolta is, hogy e teendői miatt abba kellett hagynia Lakics közjogának cenzurázását, mellyel akkor foglalkozott. Mivel kiadták neki a regnicolaris deputatiók 1792. és 93. évi vaskos munkálatait, hogy elsőnek adja le votumát azokról, a tartalmukat gondosan át kellett tanulmányoznia. Azonkívül még egyéb országgyűlési aktákat is fel kellett dolgoznia. Ilyen irányú munkájának eredménye volt az „Animadversiones in diaetam anni 1802.” Érdekes, hogy ebben, az időrendben utolsó nagyobb művében is kitartott régebbi álláspontja mellett egyik legfontosabb közjogi kérdés tekintetében. Itt is minden törekvése arra irányult, hogy az uralkodó felségjogainak csorbitását megakadályozza, ezért teljes mértékben fenntartotta eredeti nézetét a törvényhozó hatalmat illetőleg. Az egyik törvénycikk fogalmazását kifogásolva ismét kifejtette, hogy a királyt illeti privative a potestas legislativa és a rendek semmiképen sem tekinthetők uralkodótársaknak. Hogy se az uralkodót nyíltan ne kompromittálják, sem pedig a felségjogokat a király utódainak rovására ne csorbítsák, a szóbanforgó paragrafus szövegének megfelelő átalakítására tett javaslatot.¹⁶⁰ Módszere tehát ugyanaz maradt, mint régebbi műveiben. Végül, miután az országgyűlés munkáját befejezte, az a feladat jutott Izdenczynek, hogy a diaetán hozott 34 articulust fordítsa le latinból németre. Néhány hét múlva december 23-án már jelentette, hogy a munkát elvégezte és haladéktalanul az uralkodó elé terjesztette annak eredményét.¹⁶¹ Ezzel véget ért az 1802-i országgyűléssel kapcsolatos szereplése.

Ezután már fokozatosan csökkent Izdenczy tevékenysége, nevével egyre ritkábban találkozunk, a magyar ügyeknek más szakértői kerültek előtérbe Bécsben. Az elmondottakból kitűnik, hogy működésének ebben a szakaszában bírt ő a legnagyobb befolyással. Ferenc király környezetében körülbelül olyan szerepet játszott és azt a helyet foglalta el, mint Vogel államtanácsos, akinek szintén gyakran kiadta az uralkodó az államtanács circulandumait és aki ugyancsak fontos szerepet töltött be az uralkodó kabinetjében.

dies, musste das h. Kameral Aerarium zur Bestreitung der Diurnen, der zu diesen Deputationen abgeordneten Deputirten Vorschüsse leisten, für deren einstige Rückzahlung, ich nicht wohl die mindeste Bürgschaft leisten könnte.”

¹⁶⁰ Animadversiones, a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában, 25. és 62. L „da ich noch immer den Satz behaupte, dass die protestas legislativa dem König von Hungarn privative allein gehöre und die h. Stände keinerdings als Mitregenten des Königreiches von Hungarn anerkenne.”

¹⁶¹ K. F. A. fasz. 80.

Összefoglalás.

Miután Izdenczynek az államtanácsban kifejtett működését különböző időpontokban áttekintettük és felfogását elméletben, valamint a legkülönbébb konkrét esetek kapcsán is megismertük, nem lesz érdektelen megfigyelnünk, hogy miképen vélekedtek az államtanács első magyar tagjáról kortársai hazánkban és Bécsben, továbbá, hogy mennyiben felel meg ez annak a képnek, amelyet mi alkothatunk magunknak Izdenczyről az adatok világánál. Végül meg fogjuk kísérelni megadni a magyarázatát annak, hogy miért volt Izdenczynek ilyen a mentalitása.

Az első vélemények, amelyeket Izdenczyről ismerünk, még Mária Terézia korából származnak. Midőn báró Bruckenthal meghallotta a hírt, hogy gróf Auersperg gubernátor kíséretében Izdenczy is Erdélybe fog jönnie, ez nagy aggodalommal töltötte el és véleményét nem is titkolta az uralkodó előtt. Emlékiratában előadta, hogy csak hírből ismeri Izdenczyt, de úgy hallja, hogy gonosz, tudatlan, nagyon öntelt és hiú ember. Nem sok jót várt attól, hogy a gubernátor mellé épen ilyen kísérőt adtak. Bruckenthal szerint Auersperget is büszke és gőgös embernek mondták. Izdenczynél azonban ezekhez a tulajdonságokhoz még alattomoság is járult. Miután Auersperg kíséretében Szebenbe érkezett és ott tevékenységét megkezdte, úgy látszik, hogy valóban igazolta a róla előre érkezett híreket. Heidendorf Mihály önéletrajzában mindig nagy keserűséggel emlékezett meg Izdenczyről, őt azzal vádolta, hogy állandóan üldözte a szász nemzetet és végül is tönkretette azt. De ezenkívül is érdekesen jellemzi Izdenczyt és azt a szerepet, melyet ő akkor Erdélyben játszott. Szerinte nagyon nagy befolyást gyakorolt a titkár a gubernátorra és ezért őt általában a „kis gubernátor”-nak nevezték. Végül, amikor 1774-ben Auersperg Krajnába távozott, ahol gubernátor lett, Izdenczyt pedig a galíciai kancelláriánál alkalmazták, Heidendorf örömmel jegyezte fel, hogy végre a nációnak ez elkeseredett ellensége elkerült az erdélyi ügyek intézésétől.¹⁶² A két szász államférfinál teljesen érthető, hogy

¹⁶² Bruckenthal emlékiratát közli Arneth: i. m. X. k. 772. l. „Von Person kannte ich diesen Izdenczy nicht; ich hatte aber von dem Hung. Herren Hofkanzler Gr. Esterházy und einigen anderen so viel von ihm gehört, dass ich mich nicht entbehren konnte, ihn für einen bösen, unwissenden und von sich sehr eingennommenen Mann zu halten. Die erfahrene Gemüths- und Sinnesart d. Gubernators hatte bey mir schon viele Besorgnisse für den Dienst sowohl als meine Ruhe erwecket; diese Ernennung vermehrte sie um vieles und machte sie weit drückender. Jener war bey seinem Stolz ein ehrlicher Mann und hatte die Meynung eines Gerechtigkeitsliebenden für sich.

Izdenczy személye előttük ennyire ellenszenves volt, mert ő, mint láttuk, a magyar ügyekben is, kizárólag az egész monarchia érdekeit tartotta szem előtt és így a szászok pártikuláris érdekeinek ugyanolyan esküdt ellensége volt, mint a magyar rendiségnek. Bár Heidendorf panaszai túlzottak, kétségtelenül volt némi alapjuk.

A magyar nemesség előtt hasonlóképen gyűlöletes volt Izdenczy személye. Érzelmeiknek teljesen szabad folyást engedtek az 1790-es években a megyegyűléseken, sőt felterjesztéseikben is. Izdenczy tisztában volt azzal, hogy róla Magyarországon miképen vélekednek és ezért igyekezett megvédeni magát a vádakkal szemben. A legjellemzőbb erre a következő eset: 1790-ben a dunántúli kerület diplomatervezetében az a megállapítás szerepelt, hogy II. József törvénytelen uralmáért valójában az ő gonosz tanácsadói felelősek. Midőn ez Izdenczy elé került, megjegyezte: világos előtte, hogy itt elsősorban ő róla van szó. Ennek bizonyítására mellékelte az aktához testvérének, Izdenczy Antal volt sárosmegyei szolgabírónak levelét. Ebben az öccse elpanaszolta, hogy milyen borzasztó helyzetbe jutott. Miután a nemesek a II. József alatti összes nemességre sérelmes újítások okozójának és kezdeményezőjének Izdenczy államtanácsost, a megboldogult uralkodó befolyásos tanácsadóját tartják és mivel rajta nem tölthetik ki bosszújukat, Izdenczy Antal ellen fordultak. Határozatot hoztak a megyegyűlésen, hogy a volt szolgabírót és leszármazóit harmadiziglen mindenféle megyei tisztségből kizárják Sáros megyében. Ezért fordult Izdenczy Antal Bécsben élő bátyjához és nagyon alázatos és udvariashangú levelében támogatását kérte. Az államtanácsos a vádakat önérzetesen visszautasította és hivatkozott öt éven keresztül az államtanácsban leadott votumaira, valamint egy mellékelt művére, melynek címe: „Empörungen, welche sich seit der österr. Regierung im Königreich Hungarn ereignet haben, und die Ursachen derselben.” Ezzel kapcsolatban ismét előadta. hogy ő volt az, aki II. Józsefet élete utolsó napjaiban arról igyekezett

Dieser aber sollte der Sage nach nicht allein mehr Stolz besitzen, sondern ihn auch mit der Eigenschaft eines tückischen Hertzens verbinden, die mich alles befürchten liessen.“ — M. C. Heidendorf: Selbstbiographie. Archiv des Vereins f. sbg. Landeskunde XVI. 1880. 195. l. „Dieses ist der unselige Mensch, der die Nation immer verfolgte und nachgehends verdorben hat sammt meinem Hause und mir.“ 438. l. „der ihn (t. i. Auersperget) völlig regierte und in seiner Gewalt hatte, so dass er durchgehends der kleine Gubernator genannt wurde.“ 657. l. „Der bekannte Izdentzky, welcher den Grf. Auersperg an seiner grossen Nase geführt und verführt hatte, wurde in Gallicien angestellt und kam mithin von den sbg. Geschäften weg.“

meggyőzni, hogy nem igaz az állítás, mintha Magyarországon az elégedetlenség miatt nagy lázadás volna kitörőben.¹⁶³

Hogy a kilencvenes években Magyarországon milyen nagy volt az elkecseregés Izdenczy ellen, mutatja egy abban az időben megjelent gúnyvers, melynek címe „A hazához”. Ez a vers József rendszerét támadja és főleg tanácsadói ellen irányul. Hatzfeld és Nicky után kerül sor a tanácsosok sorában Izdenczyre, akire öt versszak vonatkozik. A versíró hívja őt haza, mert „üresek az akasztófák, hogy fölmagasztaltassál”.¹⁶⁴

Arra vonatkozólag is vannak Izdenczy kortársaitól adataink, hogy ő miképpen élt Bécsben, milyen társasággal érintkezett és hogyan fogadta a hozzá forduló magyarokat. Farádi Vörös Ignác naplójában elmondja, hogy egy ügy elintézése miatt Bécsben járt és először az volt a szándéka, hogy Izdenczyt is felkeresi. Egyik barátja azonban, aki jól ismerte az államtanácsost, nagyon lebeszélte szándékáról Vörös Ignácot. Ettől hallotta, hogy Izdenczy társaságában leginkább csak német urak vannak, magyarok nem is igen mernek megjelenni nála. Ezenkívül arra is figyelmeztette, hogy Izdenczy egyes hozzáforduló magyar emberekkel gorombán és durván bánt. Így azt ajánlotta, hogy inkább ne menjen el hozzá.¹⁶⁵ Vörös Ignác meg is fogadta barátja tanácsát.

¹⁶³ St. R. 2226/1790. „Dass der Ausdruck „malevolorum quorumpiam Assentatorum Regium Solium Suum stipantium inductus limis consilii” hauptsächlich auf mich abzwecke, bestätigt auch der in Urschrift beygegebene Brief meines Bruders vom 30-ten März l. J.” A levél legfontosabb része: „ex eo vel maxime, quod Illustr. D. Frater, qua Minister pie et recenter defunctae Suae Majestatis constitutus, omnium introductarum praejudicialium Nobilitati Hungaricae Novitatum causa et origo fuisse palam hic loci proclametur et quod in Illustr. D. Fratrem virus conceptum nulla ratione effundere queant, in me miserum prolibus minorennibus obrutum cum hac expressa declaratione, ut tertia etiam mea generatio sentiat, conspirarunt et me, prolesque meas ab officio omni penitus excludendum decreverunt. Quare Illustr. D. Fratrem serie, si quae in me etsi indignum fratrem, fraterna charitas interpellandum esse duxi, quatenus mihi misero patronis caeteroquin omnibus destituto, quaquam demum ratione possibile est, opem ferre, agendaque agere non dedignaretur, ne ego, qui nulla ratione reus esse possum per Nobilitatem Comitatus nostri affligar et simpliciter ab officio amovear, verum pro gesto his criticis temporibus officio meo, tam ego quam successio proles mea consolationem aliquam obsequi valeant.” „Ob ich aber dessen, was man mir zur Last legt schuldig sey, oder nicht? werden die Vota, welche ich seit 5 Jahren als Staatsrath abgegeben habe, ausweisen, wie auch die beygehende Schrift (Empörung, welche . . .).”

¹⁶⁴ Téglás J. B.: A történeti pasquillus a magyar irodalomban. Szeged, 121. l.

¹⁶⁵ Madzsar I.: Farádi Vörös Ignác naplója. (Fontes). Budapest, 148–149. l. „Elöttem beszéllették, hogy bánt ezzel vagy amazzal. Azt is tudták, hogy ha vélem durván beszélt volna, aki semmi hivatalokat vagy gratiakat soha nem kerestem, hogy nem oly könnyen hallgattam volna el Izdentzinek is [aki igen nagy tekintetben volt

Azon, hogy a magyar nemesség körében így vélekedtek Izdenczyről, nem csodálkozhatunk, ha tekintetbe vesszük azt az álláspontot, amelyet ő a magyarság közjogi törekvéseivel szemben következetesen és ridegen képviselt. Azonban az uralkodó környezetében sem örvendett közkedveltségnek. Erre vonatkozólag elegendő Sándor Lipót nádornak néhány Izdenczyre tett megjegyzését felhozni. Ferenc főherceghez intézett 1791. február 15-i levelében a nádor nyíltan megmondta véleményét a király bécsi tanácsadóiról. Sajnálkozott, hogy Lipót királyt olyan alattomos emberek veszik körül és Izdenczyt társaival együtt tréfásan mesebeli szörnyetegeknek festette. Következő esztendőben pedig január 10-én kelt levelében a nádor kérte atyját, tiltsa meg Izdenczynek, hogy a nála megforduló magyaroknak azt beszélje, hogy Lipót a diaetán elért eredmények visszavonására törekszik. Végül az 1792. június 21-én tartott koronatanácson is a nádor teljesen Zichy országbíró mellé állott, midőn ez magyar tag kinevezését is kívánta az államtanácsba. Kitűnik ebből, hogy Izdenczyt nem tekintették magyarnak,¹⁶⁶ aminthogy nem is lehetett a magyar érdekek védelmezését és képviselését tőle várni. Hasonlóképen emlékezett meg Izdenczyről halála után az államtanács akkori magyar tagja, Atzél államtanácsos: „A halottakról csak jót vagy semmit”, ezért inkább nem beszél róla részletesen. De röviden is nagyon találóan jellemezte Izdenczyt: értekezéseinek főcélja volt Werbőczy ócsárlása, valamint annak a kimutatása, hogy Magyarország ősidőktől fogva örökös királyság.¹⁶⁷

Az előbb idézett személyek egyaránt elítélően nyilatkoztak Izden-

az udvarnál) azon durvaságait, amelyeket másokon elkövetett. Azért jó barátim intettek és kértek, Izdenczyhez ne mennek, de kivált dél után.” „Egy jó ismerősömre és barátomra akadtam Bécsben, azt kérdeztem, ha ismeri-e Izdenczyt? Felele, igen jól, sőt minden héten legalább kétszer, ha nem többször estveli társaságban nála megjelenni szokott. Ki nékem házának és szokásának minden környül állásait elbeszélte. Kérdeztem őtet, kik szoktak hozzá járni s kikkel vagyon barátságban? Ez mind németh dicasterialistákat és referendariusokat mondott és magyarok igen ritkán s nagy alázatossággal jelennek meg estveli társaságokban.”

¹⁶⁶ Mályusz: i. m. 20. sz. irat. „Doleo quidem, quod talpae in negotiis nostris laborant. Dammo afficient parum boni, quod usque nunc efficere potuimus. In monumento dignus eris, si profligare poteris belluas virum ex ore flantes et semper gotas tumeficientes, stomachum porrigentes, pedesque ut psittaci tenentes oculosque in gyro moventes latissimeque experefacientes.” és 60. és 76. sz. irat, I. 3. v. ő. Szekfű: i. m. 49. l.

¹⁶⁷ St. R. 690/1810. „Ich habe auch diesen Mann (t. i. Izdenczyt) sehr genau gekannt und will das beobachten: de mortuis aut nihil aut bene. Seine mehrere heftige und wiederholte Dissertationen giengen hinaus auf Schmähungen über Verbözt und Behauptung, dass von allem Ursprung das Königreich Hungarn war hereditarium ad utrumque sexum und zwar secundum ordinem geniturae.”

czyról, akár a magyar nemesség túlzó köreibez tartoztak, akár mérsékeltebbek voltak. Egyformán a magyarság ellenségének tartották őt és szávaikból kicsendül a panasz, hogy ilyen ember tölti be az államtanács magyar tagjának fontos pozícióját. Érdekes ezzel szembeállítani azt, hogy miképen ítélte meg saját működését Izdenczy. Midőn 1790-ben az államtanácsban a magyar borok kivitelét tárgyalták és Izdenczy ebben a kérdésben a magyar érdekeknek megfelelő votumot adott, akkor ehhez még jónak látja hozzáfűzni, hogy ő már 1787 és 1788-ban is hasonlóképen ítélte meg ezt az ügyet, midőn az az államtanács elé került. Hangsúlyozta, hogy működésében mindig az a törekvés vezette, hogy egyaránt védelmezze a király érdekeit és épségben tartsa hazájának jogait. Épen ezért fájdalmasan érinti őt, hogy gonosz tanácsadónak tüntették fel a II. József uralkodása végén tartott congregatiókon, mert cselekedetei épen ennek az ellenkezőjét bizonyítják.¹⁶⁸

Kétségtelen, hogy Izdenczy működése és állásfoglalása nagy befolyása következtében, amellyel a bécsi udvarban bírt, káros volt és nagyon sokat ártott a magyar ügyeknek. Az sem tagadható, hogy viszont a kormánynak igen nagy szolgálatokat tett. Ugyanis senki sem volt nála alkalmasabb arra a feladatra, hogy a magyar törekvéseket megghiúsítsa és keresztesse. Segítségére voltak ebben jogi ismeretei, amelyek, ha egyoldalúak is, de kétségtelenül alaposak, azonkívül tapasztalatai, amelyeket hosszú szolgálata alatt a különböző kancelláriákon szerzett, mielőtt az államtanácsba került volna. Ő ugyan azt a szép elvet tűzte ki maga elé, hogy az uralkodó és a magyar nemzet érdekeit összhangba hozza és azt állította, hogy mind a kettőt egyformán óhajtotta szolgálni. Láttuk azonban, hogy ezt csak elméletben hirdette, a gyakorlatban egészen másképen festett ennek a

¹⁶⁸ St. R. 2226/1790. „Die Priora sub. No. 4312/1787. et 107/1788. dienen zum Beweise, dass ich wegen der transitierenden hung. Weine in die fremde Länder, die nämliche Sprache geführt habe, mit der ich jetzt auftrete, indem mir immer so sehr am Herzen lag, die Rechte des Königs zu vertheidigen, als die Gerechtsamen meines Vaterlandes Aufrecht zu erhalten. Sollte aber jemand glauben, dass ich in einem oder dem anderen diesfalls meine Pflicht zu erfüllen unterlassen habe, so gewärtige ich seine Aufforderung. Die Widerlegung wird mir nicht viele Mühe kosten, obgleich Übelgesinnte aus Nebenabsichten seit mehreren Jahren befließen waren, mich mit schwarzer Farbe zu schildern und dann, als man W. K. Joseph II. unter verschiedenen wichtigen Verheissungen dahin vermochte, General Komitats Congregationen abhalten zu lassen, die Gelegenheit erhielt, mich für einen bösgesinnten Rath auszuschreyen, als einen solchen in einigen Komitats Vorstellungen darzustellen, auf meine Entfernung zu dringen und mich im ganzen Land um meine Ehre unverdienterweise zu bringen, dieses ist wahrlich ein Schicksal, das einem Mann, dessen Handlungen gerade das Gegentheil beweisen, sehr empfindlich fallen muss.“

szép és tiszteletreméltó elvnek az alkalmazása. Valahányszor a király és a magyar nemzet érdeke egymással szembekerült, mindig fenntartás nélkül az uralkodó oldalára állott és általában csak olyankor fogalmazta votumát a nemzet érdekének is megfelelően, ha a kettő összhangban állott egymással, ami azonban elég ritka eset volt. Tehát ugyanúgy járt el, mint az uralkodó más bécsi tanácsadói, akik teljesen idegenek voltak a magyarságtól, sőt néha az uralkodó érdekeinek védelmében és szolgálatában még náluk is nagyobb buzgóságot tanúsított. Vagyis teljes mértékben asszimilálódott bécsi környezetéhez.

Megfigyelhettük, hogy szavának súlya és az uralkodóra gyakorolt befolyása államtanácsosi működésének egyes korszakaiban más és más volt, de általában azt lehet mondani, hogy nagy tekintéllyel bírt a bécsi kormánykörök előtt és ez pályája utolsó szakaszában emelkedett aránylag a legmagasabbra. Befolyását elsősorban nagy munkabírásának, szorgalmának, szolgálatkészségének, mely sok esetben már szolgálalkúség, köszönhette és nem annyira széleskörű műveltségének vagy rendíthetetlen elhűségének. Mert csak egy dologhoz ragaszkodott kitartóan és rendületlenül, és pedig az uralkodó érdekeinek szolgálatához, így akarván magának új érdemeket szerezni, valamint azokat növelni és öregbiteni. Azonban nemcsak elhűségének voltak gyenge oldalai, hanem műveltsége is több ponton volt sebezhető. Ennek erőssége, de egyszersmind gyenge pontja is nagy jogi tudása. Ez a tudás azonban formalisztikus lévén, kimerült a magyar törvények és a Corpus Juris Hungarici alapos és beható ismeretében. Épen ezért annyira szárazak és kietlenek votumai, melyek rendszerint nem állanak egyébből, mint törvényszövegek idézetéből és terméketlen jogi vitákból. Mivel érdeklődése a Corpus Jurison nem terjedt túl, nem tudott érdemlegesen hozzászólni az örökös tartományok ügyeihez vagy olyan kérdésekhez, amelyeknek eldöntése szélesebb látókört és nagyobb áttekintést kívánt. E miatt vette ki rendszerint a gazdasági kérdésekből is a közjogi oldalt és éles jogi elmével azt kezdte boncolni. Érdeklődése közjogi kérdéseken kívül kiterjedt még a latin sentenciákra, amelyekből nagyon sokat ismert és ezeket votumaiban nagy ügyességgel is alkalmazta. Votumait szépen és hatásosan rendszerint egy-egy odaillő és a szóbanforgó kérdéshez találó latin közmondással fejezte be. Ez a módszere egészen sajátos jelleget kölcsönöz írásainak, úgyhogy szerzősége abban az esetben is megállapítható, ha votumát névtelenül adta vagy pedig egyéb okból jónak látta nevét elhallgatni.

Műveltségének ez az egyoldalúsága néha még annak is akadálya volt, hogy az uralkodó valódi intencióját megértse és követni tudja. Különösen

Jellemző erre az az eset, hogy midőn Lipót a magyar nemesség ellen a városi polgárságot és a jobbágyságot akarta felhasználni, az államtanácsban éppen Izdenczy foglalt állást a polgárság kéréseinek a teljesítése ellen és így, ha csak közvetve is és tudtán kívül, ő maga vette védelmébe a magyar nemességet uralkodójával szemben.¹⁶⁹

Láttuk azt is, hogy Izdenczy, ha kérlelhetetlen ellensége is volt a nemességnek és általában a magyar rendiségnek, a jobbágyságot igyekezett pártfogolni és védelmébe venni és így tőle telhetőleg ebben is eleget tenni uralkodója intenciójának.

Megállapítható tehát, hogyha Izdenczy személyét az adatok objektív világánál vizsgáljuk, ez a kép általában összevág azzal, amelyet kortársai alkottak róla, ha leszámítjuk a harag és szenvedély által okozott túlzásokat. Hátra van még azonban, hogy megállapítsuk, milyen forrásokból fakad Izdenczy magyarellenes mentalitása és mivel magyarázható az. Láttuk, hogy sem származása, sem tanulmányai és neveltetése nem adnak erre kielégítő és megfelelő magyarázatot. Így azt másutt kell keresni. Minthogy ő nagyon nagy mértékben asszimilálódott bécsi környezetéhez, alighanem itt kell keresni magyarellenes mentalitásának főokát. Közismert tény és elég gyakran előfordult, hogy olyan magyar emberek, akik valamely bécsi hivatalhoz kerültek, teljesen az ott uralkodó szellem befolyása alá jutottak és a magyarság számára egészen elvesztek. Különösen gyakran előfordult ez az eset a Bécsben székelő magyar kancelláriánál, ahol kevés volt az olyan tanácsos, aki a magyar érdekeket hathatósan védelmezte volna. Tehát Izdenczy életében is igen nagy szerepet kell tulajdonítani annak a ténynek, hogy ő 1758 óta szinte megszakítás nélkül Bécsben tartózkodott és valószínűleg egészen haláláig állandóan ott élt, mindig osztálytársaságában volt és így teljesen alkalmazkodott a bécsi államférfiak felfogásához. Mint állami tisztviselőnek, létkérdés volt számára állásának megtartása és így minden képességét és tehetségét a kormány érdekeinek szolgálatába állította, úgyhogy végül valósággal vérévé vált az abszolutizmus szolgálatába. Tehát, amint ő maga is hangsúlyozta néha votumaiban, meggyőződés is vezette őt ténykedésében és nem pusztán szolgálalkúság. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy általában minden nemzeti törekvés ellenszenves volt előtte, mert ezektől a monarchia egységét féltette, így nemcsak a magyar törekvéseket látta veszélyeseknek, hanem az erdélyi szászokét is és éppen úgy megbuktatni törekedett Zichyt vagy

¹⁶⁹ Mályusz E.: A magyarországi polgárság a francia forradalom korában. Bécsi Magyar Tört. Intézet Évkönyvei, IV. 4. k.

Ürményit, mint Bruckenthalt. Épen ez az, ami megkülönbözteti az ő felfogását a későbbi korok bécsi államférfiaiétól, akik már a többi nemzetiséget óhajtották felhasználni a magyarság ellen. Ennek nála még nincs nyoma.

Hogy azonban a róla alkotott képünk teljes legyen, e mellett még tekintetbe kell venni egyéniségének néhány uralkodó vonását. Így nagyra-vágyását, indulatosságát, hiúságát, bosszúálló természetét, amelyek mind közrejátszottak mentalitása kialakításában. Ő ugyanis törtető ember volt, minél magasabb rangra igyekezett és épen ezért is szolgálta olyan feltétlen odaadással az uralkodót.¹⁷⁰

Ilyen összetevőkből magyarázhatjuk meg Izdenczy magyarellenes felfogását. Kétségtelen, hogy nagy szerepet játszott ebben a korban nemzetünk sorsának irányításában, sokszor nagyobbat, mint amilyen őt tehetsége alapján joggal megillette volna. Valószínű, hogyha más gondolkozású ember lett volna az államtanács tagja, aki nem hangolta volna még jobban a nemzet ellen állandó vádjaival és rágalmaival az amúgy is már eleve bizalmatlan bécsi államférfiakat, a magyarság nehéz küzdelme egy nagy nekilendülés korában több eredménnyel járt volna.

Strada Ferenc.

¹⁷⁰ Izdenczy jellemzésére l. Szekfű: i. m. 39—44. l. és Mályusz: Sándor Lipót 30—32. l.

AZ 1822. ÉVI NEMZETI ZSINAT ÉS A KORMÁNYHATÓSÁGOK.

Az előzetes tárgyalások.

A jozefinizmus korának egyházi viszonyai ismereteseek. A külső keret szép volt, irigylésreméltónak látszott a katolikus egyház helyzete a be nem avatottak előtt, hiszen maga a királyi család, az akkori Európa egyik leghatalmasabb uralkodó családja, katolikus volt, őszintén ragaszkodott is vallásához és támogatta azt; a katolicizmus az államvallás szerepét töltötte be, előnyös helyzetben volt a vegyesházasságoknál, továbbá állami törvények nehezítették meg, hogy valaki elhagyja katolikus hitét és más felekezet tagjai közé lépjen.

Amilyen szép volt azonban így első pillanatra a külső keret, annyira üresnek és vigasztalannak látszott az egyház benső élete. Az államhatalom gyámkodása nemhogy virágzó vallási élet kifejlődéséhez segítette volna az egyházat, hanem ellenkezőleg megmértelyezte azt és nagyban hozzájárult, hogy a „vallástalanság, hitközömbösség és erkölcstelenség”, amiről az egykorú akták oly sokat panaszkodnak, mindig jobban és jobban, mindig szélesebb rétegekben, elterjedt.

A jóakarát megvolt ugyan a bécsi kormányban is, hogy változtasson a rossz helyzeten, de intézkedései a dolog természete szerint csupán a külsőre szorítkoztak. Így rendeletek jelentek meg, amelyek szorgalmazták a vasárnap megszentelését és az egyház bűjtjeinek a megtartását, attól a vendéglőstől pedig, aki bűjti napokra is csak húsételt készített, megvonták az üzleti engedélyt, büntetést szabtak ki a káromkodásra, a könyvcenzúra nem engedett könyvet kinyomatni, amely az egyházat vagy a vallást támadta volna, s még sok más hasonló rendelkezés látott akkoriban napvilágot.¹

¹ Archivum Vetus Primatiale Strigoniense, Acta Rudnayana Synodus Nationalis (röv. Arch. Prim.) Fasc. 7., 5. és Haus- Hof- und Staatsarchiv (röv. St. A.) St. R. 2510, 1808.

Ezek a rendeletek azonban, amelyeknek a végrehajtását senki sem ellenőrizte szigorúan, egyáltalán nem voltak alkalmasak mélyebb vallási megújulás megteremtésére. A kormány nem is akarta azt. Ellenkezőleg, minden olyan megmozdulás, amely a lelkek benső megújulását, igazi katolikus reneszánszát célozta, mindjárt a kormány ellenkezésével találkozott, mert minden ilyen törekvés egészen természetesen a katolikus egyház középpontja felé tekintett, be akart kapcsolódni az egyházi életnek abba a lüktetésébe, amely Rómából áradt szerteszét az egész világra. Rómával pedig az akkori kormányzat sehogyszem rokonszenvezett. Ezen bukott meg aztán nagyrészt a nemzeti zsinat is, amelyet az egyházi férfiak a reformok megbeszélése és meghatározása céljából tartottak.

Zsinattal akarták a reformok útját elkezdeni s ebben a nagy trienti zsinat szellemében jártak el, mert ez a zsinatok tartását nagyon fontosnak és üdvösnek mondja. A 24. sessióban külön elő is írja, hogy évente tartassék egyházmegyei, három évenként pedig egyháztartományi zsinat. Ám ezt az előírást szószerint sehol és sohasem valósították meg. Nálunk a XVI., de főleg a XVII. században nagyon gyakoriak voltak a zsinatok s ebben különösen az esztergomi érsekek jártak elől jó példával.² Később azonban egyre ritkultak, sőt egészen el is maradtak. Az állami hatalom túlságos beavatkozása, a vallási buzgóság hanyatlása, a gyakori összeütközések a püspökök és a velük szemben álló káptalanok és exemt kolostorok között és még sok egyéb ok játszott közre abban, hogy a Tridentinumnak ez a rendelkezése teljesen feledésbe ment.

Pedig a zsinatok tartása biztosan jó hatással lett volna a vallási életre. „Közös tanácskozás megkönnyíti a döntést, közös határozat erősíti az egyesek akaratát, közös vizsgálat könnyebben meglátja a megjavítandó hibákat, közös dorgálás pedig jobban hat a tévelygőre.”³ Ahol ez a közös tanácskozás elmarad, ott gyorsabban ellanyhul az igazi élő hit, gyorsabban süllyed az emberek erkölcsi élete. Ezért írja VII. Sándor pápa a zsinatról: *Nihil populorum salutis ac veteri disciplinae instituendae... accomodatius, quo intermisso magna in moribus continuo ad omnem improbitatem ac peccandi licentiam facta est immutatio.*⁴

Tekintettel arra a fontos és áldásthózó szerepre, amelyet a zsinat-

² Dr. Vanyó Tihamér Aladár O. S. B.: Püspök jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről 1600—1850. Bp. 1933 XXVI; 1.

³ Fessler Josef: Über die Provinzial-Concilien und Diözesan-Synoden. Innsbruck, 1849. 21. l.

⁴ Sanctissimi Domini Nostri Benedicti Papae XIV: De Synodo Dioecésana libri tredecim. Augustae Vindelicorum MDCCLXIX. I. kötet 7. l.

tok kezdve a legelsőtől egészen a legújabb időkig az egyház életében és a magyar zsinatok is hazánk vallási életében betöltötték, továbbá a trienti zsinat említett rendelkezésére, a magyar egyház vezetői ebben keresték azt a hathatós eszközt amelynek segítségével a vallási életet megint a régi buzgóságra s az erkölcsi életet magasabb szintre emelhetik.

A zsinat gondolata legelőször 1802-ben vetődött fel. A magyar egyház helyzetével elégedetlen papság és a vármegyék képviselői ekkor terjedelmes emlékiratban mutattak rá a hibákra és ajánlották az eszközöket, amelyek azokat képesek volnának megszüntetni. Gravamina et postulata ex parte cleri regni Hungariae et respective comitatum a címe ennek az emlékiratnak, amelyet a kancellária, saját véleményét is hozzá csatolva, a királyhoz benyújtott.⁵

Ebben az iratban a 11 pont közül a negyedik úgy szövelt, hogy egy nemzeti zsinat az egyetlen eszköz az egyházi fegyelem helyreállítására és a becsúszott visszaélések megszüntetésére. Ezért kéri, külön törvénynyel kötelezzék a püspököket, hogy az országgyűlés befejezése után rögtön üljenek össze zsinatra és azon tárgyalják meg a szükségesnek látszó reformokat és egyúttal határozzák meg, hogy mikor és hogyan tartsák meg az egyes egyházmegyei zsinatokat.

A bécsi kormánykörök állásfoglalása a zsinattal szemben kedvező volt. Ezen nem is lehet csodálkozni, hiszen a felvilágosodott jozefinista szellemű kormányok mind pártolták a zsinatokat, s a régi elv: concilium supra papam szerint ezekkel gondolhatták kikapcsolni és helyettesíteni a pápa befolyását. A zsinatok általános elmaradását az ilyen szellemű írók éppen Róma rovására írták, mert a pápáknak, mint ahogy Fleury írja, nem állott érdekükben, hogy a püspökök teljes hatalmukat gyakorolják.⁶

Elvileg tehát mindenki örömmel üdvözölte a zsinat gondolatát, mint a vallási megújulás kezdetét, gyakorlatilag azonban mégsem valósult meg. Az udvari kancellária ugyanis nem tartotta az időpontot alkalmasnak, mivel akkor a magyar katolikus egyháznak nem volt vezetője, — lévén az esztergomi érseki szék Batthyány halála óta s mellette még sok más püspöki szék is üresedésben. Amint azonban ezek be lesznek töltve — vélte a kancellária — a püspökök rögtön üljenek össze, tanács-

⁵ St. A. St. R. 1286. és 1609., Márc. 20-án adta be a kancellária.

⁶ Claudius Fleury: Non viedo, Synodos Provinciales defuncto S. Carolo in Italia esse coactos. Qua de re minime miror. Curiae enim Romanae, cujus placita per totam Italiam praevalent, non interest, ut Episcopi totam suam potestatem exerceant. Discours sur l'histoire eccles. X. 19.

kozzanak a zsinat megtartásának módozatairól s terjesszék elhatározásukat a király elé. A kancelláriának ezt a véleményét József nádor is osztotta s e vélemények alapján a király is így döntött.⁷

Amint Károly Ambrus főherceg személyében Esztergom megint főpáztort, az ország pedig primást kapott s így a zsinattartás említett nehézsége megszűnt, az uralkodó intézkedett is rögtön, hogy kérdezzék meg az új primás véleményét.⁸

Az 1802-es terv azonban még most, 1808-ban sem tudott megvalósulni. Megbukott Károly Ambrusnak az állásfoglalásán. A hercegprimás ugyan nagy örömmel hallott a királynak buzgóságáról, hogy nemcsak most, hanem későbbre is minden negyedik esztendőben zsinatokat akar tartani, de szerinte ennek nagy akadálya a háborúval járó szükség.⁹ Ilyen körülmények mellett ő úgy véli, hogy a király terve „in modernis rerum temporumque adiunctis procurari non posse, sed ad feliciora securioraque tempora differi debere”. A primás állásfoglalásának meg is volt az eredménye; a zsinat tervét nem ejtették el, de jobb és békésebb időkre halasztották a megtartását.

Mivel a napoleoni háborúk még néhány évig eltartottak, befejezésükkor pedig már megint nem volt az országnak primása, aki a zsinatot szorgalmazta és megvalósította volna, késett a megtartása, míg 1818-ban megint fel nem vetették az események.

Ebben az évben feljelentés érkezett a királyhoz a szombathelyi püspök, Somogy Lipót és az egyházmegyéje területén élő papság ellen. A premontreieket általában, de a szombathelyieket különösen, botrányos étellel vádolta a névtelen feljelentő; szerinte a püspöki szeminárium nagyon alacsony színvonalon áll, a papságban a fegyelem és buzgóság mindinkább fogy, s mindennek oka maga a püspök, mert túlságosan szelíd és gyenge a visszaélésekkel szemben.¹⁰

Előzetes rendőri nyomozás után¹¹ az uralkodó intette a püspököt, hogy szigorúbb felügyeletet gyakoroljon egyházmegyéjében és egyúttal megkérdezte véleménye felől, hogyan lehetne a helyzeten javítani.

Somogy püspököt mélyen bántotta a meg nem érdemelt megróvás

⁷ Arch. Prim. Fasc. 70, 19.

⁸ U. o.

⁹ U. o.

¹⁰ Dr. Géfin Gyula: A szombathelyi egyházmegye története. Szombathely, 1929. I. kötet, 300. l.

¹¹ St. A, St. R. 8356, 1818. Sedlnitzky jelentése.

s nemsokára igazolta magát a királynál.¹² Levelének komoly hangja s a benne foglalt igazságok mély hatással voltak az uralkodóra és döntő befolyást gyakoroltak a vallási reformeszmék kialakulására.

A premonstreieknél a püspök szerint különös bajok nem fordultak elő, csak azt lehet róluk joggal mondani, hogy a rendi élet színvonala nagyon süllyedt. Ugyanez áll a többi rendre is, mert mind eltértek az alapítójuktól megkívánt szigorúságtól, különösen a tökéletes szegénységet és engedelmisséget illetőleg.^{12a} A korszellemet okolja mindezért a püspök. A gyermekek mindenütt csak az erköcstelenséget, az isteni és egyházi törvények áthágását látják; az iskolában is éppen csak hogy vallás-oktatást nyernek, „nulla alia pietatis exercitia praticare assvescent” és ha papi pályára mennek, ott is csak világi célok és lehetőségek lebegnek szemük előtt. A noviciusok nemcsak magasztos hivatásukra való előkészületre használják a noviciátus idejét, hanem sok mindenféle más dologgal is foglalkoznak. Egyáltalán nem lehet tehát a püspök szerint azt mondani, hogy ez és ez a rend rossz, nem felel meg hivatásának, ennek és ennek az egyházmegyének a papsága hanyag és erköcstelen, hanem ezek az állapotok általánosak, megvannak mindenütt és éppen azért általános érvényű orvosságot is kellene alkalmazni, amely az egész ország katolicizmusát áthatja, a legkisebb iskolába járó gyermektől kezdve a legmagasabb egyházi méltóságokig.

I. Ferencre, aki élete végéig kitartott a jozefinista szellemű egyházpolitika mellett, de személy szerint buzgón vallásos ember volt, s a vallás ügyét mindig szíven viselte, hatott Somogynek őszinte hangú felterjesztése. Nem engedte elaludni többé az ügyet, hanem megküldötte a püspök levelét br. Fischer Istvánnak, az egrí érseknek, aki az esztergomi és kalocsai szék üresedése miatt az ország legelső egyházi méltóságának számított, hogy Vurum Józseffel és Kurbélyi Györggyel, a székesfehérvári és veszprémi püspökökkel, tárgyalják meg Somogy püspök felterjesztését és terjesszenek elő valamilyen hathatós eszközt a bajok orvoslására.¹³

Fischer magát Somogyit is bevonta a tanácskozásba, mivel ő hangsúlyozta elsők az átható általános reform szükségességét és megkérdezte,

¹² Géfin: i. m. 300. l.

^{12a} Omnes Ordines a primaevo per sanctos fundatores intento rigore, praeprimis quoad plenam temporalium et proprietatis abdicationem, item quoad subjectionem et oboedientiam non parum remisisse. U. o.

¹³ St. A, St. R. 5366, 1819 és Arch. Prim. Fasc. 70, Nnr. 4.

mit találna ő megfelelőnek.¹⁴ Somogy, a régi dicső magyar példákra hivatkozva, arra az álláspontra helyezkedett, hogy egy zsinat volna a legeredményesebb kiindulópontja a magyar egyházi élet megújításának.¹⁵ Legelőször a klérust kellene itt megreformálni, azután a trienti zsinat határozatait kihirdetni, a főiskolákon pedig a tanszabadságot korlátozni és a püspöki hatalom intenzívebb gyakorlását lehetővé tenni.

Br. Fischer, Vurum és Kurbélyi Székesfehérváron jöttek össze tanácskozásra s itt érett megfontolás után csatlakoztak püspöktársuk véleményéhez. Hangsúlyozták a király előtt a felfogásukat, hogy „eine Versammlung und gemeinsame Beratschlagung aller Bischöfe von Ungarn” volna egyedül megfelelő arra, hogy „umfassende Erkenntnis der Sache und Entdeckung allgemein wirksamer Abhilfsmittel” lehetséges legyen.¹⁶

A püspökök véleménye tehát egyhangúan szükségesnek találta a zsinatot. Az udvari kancellária is teljes mértékben támogatta ezt a kérésüket és pártfogólag terjesztette I. Ferenc elé,¹⁷ így a király hozzájárulása is nagyon valószínűnek látszott már. Mivel azonban közben az elárult esztergomi széket is betöltötték a rendkívül buzgó és agilis Rudnay Sándor erdélyi püspökkel,¹⁸ a kancellária és a befolyásos államtanácsos, Lorenz, szükségesnek látták az ő megkérdezését is. Ez az 1819. szept. 11-i királyi kéziratral meg is történt.

Rudnay tisztalátású, határozott irányú ember volt; világosan látta a teendőket és azoknak kersztülvitelében semmiféle akadálytól sem riadt vissza. Egyike a legnevesebb és legnagyobb esztergomi érsekeknek, kinek nevét számos alkotása örzi az utókor számára. A nemzeti zsinat ügyé-

¹⁴ Géfin: i. m. 307. I. Fischer levele Somogyhoz 1819 febr. 18.

¹⁵ Arch. Prim. Fasc. 70, Nr. 4. A szombathelyi püspök synodus provincialisról ír, de nem valószínű, hogy szorosan vett tartományi zsinatokra gondolt volna, amelyek Esztergom, Kalocsa és Eger tartanak meg, hanem általános nemzeti zsinatra. A régebbi időkben is ilyen értelemben használták már a synodus provinciális megjelölést, mert Péterffy szerint Forgách, Pázmány, Lippai és Lósy zsinatait mindig csak synodus provincialisnak nevezték, még a hivatalos összehívó iratban is, pedig a valóságban mind nemzeti zsinatok voltak, hiszen a kalocsai érsek is résztvettek azokon suffraganeusaikkal együtt. Péterffy Carolus: *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae celebrata ab Anno Christi MXVI. usque ad Annum MDCCXXXVII. Accedunt Regum Hungariae et Sedis Apostolicae Legatorum Constitutiones Ecclesiasticae. Personii, 1741–42.* 2. kötet, Forgách zsinata 190 sqq, Pázmány 305 sq, Lósy 346 sq és Lippai 376 sq.

¹⁶ St. A, St. R. 5366, 1819. és Arch. Prim. Fasc. 70, Nr. 4. 1819. július 22-én nyújtották be a királynak.

¹⁷ St. A, St. R. 4792 1819.

¹⁸ U. o. 1819. júl. 12-én nevezték ki.

ben is az ő beavatkozása adott határozott irányt az eseményeknek, mert azok az ő közbejötté nélkül talán sohasem értek volna ki. Míg a püspökök csak általánosságban hangoztatták, hogy zsinati tárgyalás lenne a legmegfelelőbb orvosság minden bajra, ő már egészen határozottan lekötötte magát a nemzeti zsinat mellett.¹⁹ Felírásában minden szépitgetés nélkül beismeri az új primás, hogy az állapotok nemcsak rosszak, hanem nagyon is súlyosak is, egyház meg állam számára egyaránt veszedelmesek, mindkettőt végveszéllyel fenyegetik.²⁰ Éppen ezért minden lehető módon törekedni kell arra, hogy az állapotokat megint kissé javítsák, a vallási életet mélyítsék, a fegyelmet megszilárdítsák és az erkölcsöket nemesítsék. Minderre egy nemzeti zsinat a legmegfelelőbb eszköz, „quo et vulnera longe lateque scipientia facilius detegere et causis eorum remotis fructibusque obstructis salutarem iis curandis adferre valeant medicinam.”²¹ Ezt az utóbbi állítását a magyar történeti példákkal is igazolja, amennyiben felsorol nyolc nemzeti zsinatot, kezdve a szabolcsi zsinattól Szent László és Szerafin esztergomi érsek alatt egészen Lippai primás 1648-ban megtartott zsinatáig, amelyek mind kitünő eredménnyel és erkölcsi megújulással jártak s pusztá számukkal is bizonyítják, hogy ez az intézmény egyáltalán nem idegen Magyarországon.

A nemzeti zsinatnak ez a minduntalan felbukkanó terve Severoli nunciusz jelentése szerint sokakat, de különösen az államtanács tagjait kellemtlenül érintette.²² Mert ha általában, elvi szempontokból, mint a Rómától való függetlenítésnek egyik fontos eszközét elfogadták és pártfogolták is, hic et nunc mégis csak ellene foglaltak állást. Ismerték ugyanis eléggé a magyar egyházi körök gondolkodását, amelyek korántsem nyugodtak bele olyan könnyen a jozefinizmus egyházpolitikai rendszerébe, mint az osztrákok; tudták, milyen élénk, eleven és bensőséges volt mindig a kapcsolat a történelem folyamán a magyarság és az apostoli Szent-

¹⁹ Arch. Prim. Fasc. 70, Nr. 4.

²⁰ „Fatendum est ac deplorare ea nos tempora vivere, quibus impietas et irreligio summum quasi apicem attigit: fatendum est sive pastoralis officii neglectu, sive avaritia sacerdotum et luxu, sive vanitatum voluptatumque saeculi connectatione, disciplinam ecclesiasticam non labefactatam modo, sed convulsam prorsus ac prostratam esse, ut prava vivendi exempla ab utroque clero in fidelem populum... traducta... verendum sit, ne contagione serpente aetas parentum pejor avis, progeniem det vitiosiore, quae non tantum sacris cathedris, sed et tribunalis imo ipsis thronis ruinam, si non adferat, certe minuetur.” Arch. Prim. Fasc. 70, Nr. 3.

²¹ U. o.

²² Meszlényi Antal dr.: A jozefinizmus kora Magyarországon (1780—1846.). Budapest, 1934. 252 l

szék között; ismeretes volt előttük az is, hogy a legszigorúbban kuriális érzelmű s épp emiatt a bécsi kormányköröknél oly népszerűtlen Severoli nuncius mily meleg dicsérő hangon emlékezett meg mindig az ő magyarjairól, a „buoni ungheresi”-ről.²³ Azért az államtanácsosok, kik féltékenyen őrködtek a királynak az egyházi ügyek körüli jogain (ius circa sacra), attól féltek, hogy a zsinat esetleg rést üt a rendszeren s talán oly határozatokat hoz, amelyek csökkentik az államhatalom befolyását az egyházra.

Rudnay nem hiába volt a helytartótanácsnál és az udvari kancelláriánál az egyházi ügyek előadója. Ismerte jól a bécsi kormánykörök egyházpolitikai felfogását és előre számított már arra, hogy nehézséget fog-nak gördíteni a zsinat megtartása elé. Ezért mindjárt a legelső felterjesztésében²⁴ biztosította a királyt, hogy az állami hatalomnak a legkisebb oka sem lehet az aggodalomra, mert a zsinaton résztvevő főpapok mind tisztelői és előmozdítói az uralkodói jogoknak, törekvéseiket a király törekvéseitől és javukat az állam javától nem akarják, de nem is tudnák szétválasztani.²⁵ Hogy azonban a talán még ezek ellenére is felmerülő bizalmatlanságnak elejét vegye, hozzáfűzi még a primás, hogy a zsinati határozatokat különben úgyis Ófelsége elé fogják majd terjeszteni, hogy azokat is, akik az egyház szavára nem hajolnak, a királyi tekintély figyelmeztesse kötelességeik teljesítésére.²⁶

Rudnaynak ez az alapos, körültekintő, minden nehézséget eloszlató felterjesztése meg is tette a hatását. A kancellária jóváhagyólag küldte

²³ Meszlényi: i. m. 213. l. Severoli szigorúan egyházas magatartása miatt az 1823-as konklávéban a zelantiak jelöltje volt s megválasztása már biztosnak látszott, midőn Albani bíboros, a bécsi udvar megbízottja, kimondta ellene a vétőt. U. o. 278. l.

²⁴ Arch. Prim. Fasc. 70, Nr. 3.

²⁵ „Quot enim in hac synodo nationali latus meum cingent praesules, tot erunt augustorum iurium strenui vindices, tot erunt maximarum reipublicae promotores, ut qui sua studia a regis Apostolici studiis, sua commoda a reipublicae commodis separare prorsus non possunt.” Arch. Prim. Fasc. 70, Nr. 3.

²⁶ Rudnay itt nagyon ügyesen fejezte ki magát. Mind Bécs, mind pedig Róma elfogadhatta ezt, mert a király legfőbb jogát az ellenőrzéshez biztosítva láthatták, viszont a Szentszék is megnyugodott, mivel a primás csak a határozatok keresztülvitelében való segítség címén szándékozott a döntéseket Bécsnek előterjeszteni. Teljesen megfelelő így a római bírálója véleményének, aki a királyi jóváhagyással kapcsolatban azt mondotta: „... súlyos igazságtalanság volna a primás érzelmeinek a tisztaságában egy pillanatig is kételkedni arra nézve, hogy más címen, mint a királyi védelmén, királyi megerősítés alá bocsátotta volna a határozatokat.” Vanyó: i. m. XXVII.

fel az államtanácsnak, ahol aztán Lorenznek a kezébe került, aki mint az egyházi referens elsőnek véleményezte a primás írását.

Lorenztől függött akkoriban nagyrészt az egyházi ügyek elintézése,²⁷ az ő állásfoglalása döntötte el most is a zsinat ügyét. Kezdetől fogva nagy előny volt, hogy Rudnayt személyesen ismerte, a jozefinizmus határozott követőjének gondolta; épp ezért teljes bizalmával ajánlkozta meg őt, megnyugtatta a királyt, hogy ahol Rudnay van, ott semmi baj sem történhet, sőt akárhányszor védelmébe vette ellenségeinek áskálódásai ellenében is.²⁸ Akármiről is tárgyalnak a zsinaton vagy bármit is határoznak ott el — mondotta Lorenz — Rudnay személye garancia arra, hogy a királyi jogokban csorba nem esik.²⁹

A jozefinizmus rendszerét tehát nem féltette Lorenz a Rudnay által vezetendő zsinattól, elvi szempontból meg úgyszólván teljesen a zsinatok mellett foglalt állást, amennyiben ezekben látta megtestesítve és valóra váltva a püspököknek Rómától független egyházi hatalmát.³⁰ Így Lorenz

²⁷ Lorenz 1801—1808., majd hat évi megszakítás után 1814—1828-ig volt az államtanácsnak tagja. Elsőnek ő véleményezte mindig az egyházi és közoktatásügyi vonatkozású ügyeket, de I. Feren nagyon gyakran privatim is kikérte a tanácsát. A királyra való nagy befolyása miatt tréfásan csak osztrák pápának nevezték, aki a római pápáról lehetőleg sohasem akart hallani. Bővebbet I. Dr. Ignaz Beidtel—Alfons Huber: *Geschichte der österreichischen Staatsverwaltung 1740—1780*. II. kötet, 253. l. és Dr. Karl Hock—Dr. Ignaz Bidermann: *Der österreichische Staatsrat, 1740—1848*. Wien 1879. 651. l.

²⁸ Nagyon dicséri „... die Standhaftigkeit und Freimütigkeit Rudnays, mit welcher derselbe sein bischöfliches Jurisdiktions — wie nicht minder zugleich auch das a. h. Schutzrecht Euer Majestät über die Minoriten Ordens-Konvente in der Wallachei gegen die Anmassungen des vormaligen päpstlichen Nuntius Severoli, dieselben aus ihrem Eigenthum zu verdrängen und selber den dortigen Propagandisten und Hofbauerischen Ordensbrüdern, als Vorläufer und freres und Compagnons der Jesuiten zuzuwenden, zu behaupten wußte. „St. A. K. A. 261, 1819, Rudnay kinevezése előtt, júl. 28-án. Erdemes itt mindjárt megjegyezni, hogy Rudnay azért teljességgel bírta Severoli bizalmát is, annyira, hogy egy jelentésében azt írja róla: „... Il prelate é un pastore omnibus numeris absolutus,“ minden képessége megvan, ami egy főpásztornak kell s emellett hűségesen ragaszkodik szent Péter székéhez. Meszlényi: i. m. 228. l.

²⁹ Régi működésére gondolt Lorenz, amelyet mint a helytartótanács tagja, majd mint az udvari kancellária előadója fejtett ki. „Ich kann nicht umhin — írja ugyancsak Lorenz egy másik alkalommal — ihm das schuldigste Zeugnis zu geben, daß weder seine zweien Vorfahrer Kosos und Kurbélyi, und noch weniger sein Nachfolger, Alagovich so geläuterte und offene Grundsätze in Absicht auf die königl. Rechte circa sacra, wie er in jedem vorkommenden Falle... geäußert haben.“ St. A. K. A. 261, 1819.

³⁰ A jó cél elérésére Lorenz szerint ez az egyetlen helyes út — a zsinat —, amelyet a VIII századig a legnagyobb eredménnyel jártak is. „Aber nachher kam

mindenben megegyezett Rudnayval, örömmel pártolta a zsinat megtartásának a gondolatát és ezzel a többi államtanácsosnak és a királynak a hozzájárulását is megszerezte.³¹

Egészen Rudnay felterjesztése szerint azonban mégsem történt a döntés. Az államtanácsosok többsége ugyanis még mindig bizalmatlan volt a magyar nemzeti zsinat gondolatával szemben s ezért kapóra jött a kancelláriának a javaslata, mely szerint a királyi jogokhoz circa sacra tartozik, hogy az uralkodó résztvehet az egyházi zsinatokon. Mivel azonban ez a valóságban már évszázadok óta nem fordult elő, azért küldjön ki Ófelsége egy királyi biztost, aki részvegyen a tárgyalásokon, azokat ellenőrizze és szükség esetén vétőjával a zsinati atyákat arra kötelezze, hogy a kormány szándéka szerint tárgyalják az egyes ügyeket és főleg eszerint fogalmazzák meg az egyes határozatokat is.

Lorenz nem tagadta, hogy a királynak természetesen jogában állt ezt megtennie, az adott esetben azonban mégis úgy gondolta, nem szükséges és nem helyénvaló ennek a jognak az érvényesítése. Meg lehet ugyan kérdezni a kancelláriát, hogy újabb időkben szokásos volt-e a királyi biztos kiküldetése a zsinatokra, ő azonban előre megnyugtatta az uralkodót, hogy akár lesz ott királyi biztos, akár egyedül Rudnay vezetése mellett tárgyalnak majd a zsinati atyák, Ófelségét mint *sacrorum canonum tutorem et ecclesiasticae disciplinae defensorem et protectorem* fogják mindig tisztelni s mindenkor szem előtt tartják Jézusnak a mondatát: Adjátok meg a császárnak, ami a császáré és Istennek, ami Istené, s a rájuk bízott híveket is erre fogják mindig buzdítani. Minthogy a többi államtanácsos is azon a véleményen volt, hogy a kancelláriától felvilágosítást kellene kérni az utolsó idők szokására vonatkozólag, királyi leirat megkérdezte a kancellária véleményét, vajjon „non exstent vestigia aliqua commissariorum, qui a parte regis apostolici synodis illis interfuisent.”³²

Koháry herceg, az udvari kancellár nem válaszolt rögtön, hanem Rudnaynál érdeklődött, hogy azokon a zsinatokon, amelyeket a király-

Isidor und später im 12. Jahrhundert Gratianus, welche die Provinzial — oder Nationalsynoden dem Interesse der Kurie, in deren Sold beide standen und schrieben, minder entsprechend fanden, und daher die Wirksamkeit dieser Synoden bloß auf das Ermahnen und Korrigieren des ausgearteten Klerus beschränkten und ihnen ohne Vorwissen und Erlaubnis des römischen Stuhles das Recht neue Disziplargesetze zu machen nie zugestehen wollten.“ St. A. St. R. 7987, 1819.

³¹ 1829. júl. 10-én jelent meg a királyi elhatározás. U. o.

³² Arch. Prim. Fasc. 70, Nr. 12 és St. R. 6224, 1820.

hoz intézett felterjesztésében megemlített, vettek-e részt királyi biztosok vagy sem.

Rudnay mint mindig, most is gyorsan és alaposan intézkedett. Legelőször is két szakvéleményt készített, amelyek kimerítően igazolták, hogy soha senki a király képviselőjében nem vett részt a zsinaton ellenőrzés céljából, bár akárhányszor olyan dolgokról is döntöttek, amik már a felségjogokhoz tartoztak s így a királyi ember jelenléte méltányos lett volna.³³

Rudnay, hogy minél biztosabban célt érjen s a kormányhatóságok tervét el ne gáncsolhassák, közvetlenül a királyhoz fordult először, aug. 8-án s csak egy hét múlva, 16-án válaszolt Koháry kancellár kérdésére.

A primás felterjesztésében mély bizalmát fejezi ki az uralkodónak atyai jóságáért és gondoskodásáért. Mivel azonban „nihil tam sanctum est, quod sinistris hominum judiciis non pateat“, kéri Őfelségét, hogy előadhassa véleményét: Mindazoknak a zsinatoknak az aktáit, amelyeket előzőleg felterjesztésében említett, gondosan átvizsgálta — írja Rudnay — s arra az eredményre jutott, hogy mióta a magyar katolikus egyház áll, a leghalványabb nyom sem található arra nézve, hogy valamikor valamelyik zsinaton királyi biztos jelent volna meg.³⁴ Protestánsok gyűlékezeteinél előfordult ugyan ez, de katolikusoknál soha. A dolgok ily állása után, ha most, nyolc évszázad állandó szokásával szemben, egyszerre biztos jelennék meg, a lehető legkellemetlenebb hatást keltené. A zsinat tagjait őszinte fájdalommal és bánattal töltené el, mert azt gondolnák, hogy Őfelsége nem bízik meg jószándékukban és hűségükben. A másvalásúak és a vallás ellenségei viszont diadalmas érzéssel fogadnák ezt az intézkedést, mert alkalmat adna annak a téves rosszhiszemű állításnak a terjesztésére, hogy minden vallás csupán az államhatalom találmánya a népek leigázására és fékentartására. Magától értetődik, hogy ezáltal még szélesebb körökben elterjedne az a balhit, hogy a vallás csak egyik

³³ Mindkét vélemény megvan még az esztergomi levéltárban, Fasc. 70, Nr. 8 és 9. Hogy kik a szerzői az iratoknak, azt teljes homály fedi. Az egyik az, „Animadversiones contra commissarii regii synodo nationali praesentiam“ valószínűleg Bélik Józseftől származhat, aki akkor általános helynöke volt a primásnak, később 1823-tól szepesi püspök s aki az esztergomi érseki szék jogaira vonatkozólag a kalocsai-val szemben szintén készített egy történelmi forrásokon nyugvó szakvéleményt.

³⁴ „In harum omnium actis, diligenter discussis, tantum abest ut vel levissimum commissarii aliquando praesentem appareat vestigium, ut potius fidenter asseverare et ad testimonium omnium, qui rerum Hungaricarum notitia pollent, tuto provocare possim, inde ab ecclesiae Hungaricae origine nullam unquam synodum catholicam cum interventu commissarii regii esse celebratam.“ Arch. Prm. Fasc. 70. Nr. 11.

megnyilvánulása az államhatalomnak. A primás még más hátrányos körülményre is rámutat, amely a zsinattal kapcsolatban a királyi biztos megjelenése miatt támadna. A papság körében előforduló bajok tárgyalásánál ugyanis a zsinati atyák nem mernének olyan nyílt, őszinte és energikus hangot használni egy laikus előtt s így a gyökeres, alapos javítást esetleg meggátolná éppen a királyi biztosnak a zsinaton való jelenléte. Mindezeket megfontolva kéri Rudnay a királyt, tekintsen el a biztos kiküldetésétől, bizzék magyar papsága hűségében és tegye lehetővé a teljes siker elérését.

A primás azonban nemcsak a királyt akarta megnyerni. Tudta nagyon jól, milyen nagy befolyással bírtak az udvar emberei, különösen éppen I. Ferenc mellett. Bizonyára önekik szól az a Rudnaytól kissé szokatlan és erőshangú bizonyítgatás és ígéret, hogy az államnak és a polgári rendnek semmiféle kára sem származik a zsinatból, hiszen minden egyes határozat Öfelsége elé lesz terjesztve a kihirdetés előtt, úgy hogy nem kell egyáltalán attól félni „ut Gregorii 7-i et Innocentii 4-i obscurorum saeculorum exempla unquam reviviscant in historia.” Rudnaytól, aki Severolói és Leardi nunciusok szerint oly nagyon buzgó és serény főpásztor volt s aki más megállapítás szerint egy új, római stílust kezdett ismét a jozefinizmus korában meghonosítani,³⁵ nagyon erősnek hat ez a kifejezés. Úgy látszik azonban, minden egyéni kiválósága és buzgósága ellenére is sok megmaradt benne egyházpolitikai tekintetben a régebbi működési idejéből, mikor, Lorenz szerint, éppen ő hirdette a legtisztább jozefinista tanokat. Bizonyára számítás is volt ezekben a szavakban: így akarta megnyerni az udvari körök osztatlan bizalmát magával és a zsinattal szemben.

Befejezésül még egyszer kéri Rudnay az uralkodót, hogy mivel ő „doch beständig allen Eifer für die Aufrechterhaltung der allerhöchsten Rechte an den Tag gelegt“, ne sújtsa őt a bizalmatlanságnak ily feltűnő jelével.

A célratörő, határozott akaratú primás azonban nem elégedett meg ezzel a király elé terjesztett emlékirattal, hanem minden más eszközt is megragadott a maga álláspontjának győzelemreviteléért. Mivel Lorenznek egyházi ügyekben való nagy befolyását ő is jól ismerte, hozzá for-

³⁵ Geist János, nyugdíjas pap 1821. okt. 26-án Leardihoz intézett levele: „...érseki és primási székében mégcsak másfél éve ül s máris mindenütt... lehet hallani: vele egészen új, római stílus honosodt meg, amit pedig a jelen idők ú. n. felvilágosult századában senkisé ismert remélni.” Meszlényi: i. m. 230. l.

dult és őt igyekezett a maga számára megnyerni.³⁶ Jelezte neki, hogy a király a biztos megjelenése ügyében kérte a kancellária véleményét; hogy ez a nyilvános széken „quam nobis protestantes haud dubie suggerent, quamve omnes boni catholici deplorabunt” elő ne fordulhasson, kéri Lorenzet, járjon közben Ófelségénél. Lorenz, mint majd látni fogjuk, eleget is tett kérésének.

Miután így a királynál és legfőbb tanácsosánál mindent megtett az ügy sikere érdekében, ekkor válaszolt csak a primás Koháry kancellárnak kérdésére.³⁷ Úgy látszik, Rudnay nagyon biztos volt már a dolgában vagy tán úgysem bízott nagyon Koháry segítségével, azért csak a királyhoz küldött felterjesztés másolatát juttatta el a kancellárhoz azzal a megjegyzéssel, hogy a királynak már részletesen megvilágította az egész ügyet és így csak kéri a kancellárt, hogy szintén pártfogolja ura előtt a kérését.

Koháryt mélyen sértette a primás eljárása s a királyhoz intézett emlékirata. Méltatlankodva jegyzi meg,³⁸ hogy ő egyáltalában nem a protestáns gyülekezetek analógiájára akart a nemzeti zsinatra is legátust küldetni, — mint ahogy Rudnay mondotta, — minthogy ő nagyon is jól tudja, milyen nagy különbség ez utóbbi és a protestáns gyűlések között. Őt csupán az a meggyőződés vezette, hogy a király jogköréhez tartoznak a iura circa sacra is, amelyek az advocatio ecclesiasticat, az egyház védelmét és az inspectio saecularist foglalják magukban. A kancelláriát tehát egyedül ennek a jognak a biztosítása vezette véleményében. Vitába száll azonban Koháry Rudnaynak történelmi bizonyítékaival is, amennyiben szerinte egyáltalán nem olyan hallatlan eset, hogy katolikus zsinaton a király megbízottja megjelenjen, sőt két praecedens is van rá. Az egyik az 1733-i zsinat, amikor Esterházy primás nem emelt kifogást egy megbízott megjelenése ellen, csak azt kötötte ki, hogy a klérus teljes tárgyalási szabadságát ez semmiben se korlátozza. A másik eset 1786-ban volt, amikor szintén elhatározták, hogy a zsinaton egy királyi biztos vesz majd részt. Azt azonban a tények alapján a kancellár is kénytelen beismerni, hogy mindkettő csak elméletben cáfolja Rudnay állítását, csupán éppen elhatározták, hogy királyi kiküldött fog majd megjelenni, valójában azonban ez nem történt meg egyik alkalommal sem, mert 1733-ban a háborús

³⁶ A Lorenzhez intézett levél egy nappal a királyhoz küldött felterjesztés utánról van keltezve, 1820 aug. 9-ről. Arch. Prim. Fasc. Nr. 11.

³⁷ U. o. Fasc. Nr. 12. Rudnay válasza 1820 aug. 16-án.

³⁸ St. A., St. R. 6224, 1820.

viszonyok miatt nem tarthatták meg a tervbevett zsinatot, 1786-ban pedig II. József nem engedélyezte a megtartását. A mellette és ellene szóló érvek mérlegelése után azonban és tekintettel arra, hogy a főpapság hűsége és ragaszkodása az uralkodója iránt nem érdemli meg, hogy első ízben a magyar történelemben királyi biztost küldjenek a nemzeti zsinatra, a kancellária is pártfogolja a primás kérését, miután még egyszer leszögezte, hogy a királynak joga van az ellenőrzéshez és ezt a zsinati határozatok átnézése és jóváhagyása által úgyis gyakorolni fogja.

A kancellária kedvező állásfoglalása mellett segítségére volt még a primásnak egy pesti jogtudósnak, Kovachich József Miklósnak a tanulmánya, amelyet a kormányhatóságokhoz nyújtott be ebben az ügyben.³⁰

Három kérdést vet fel és tárgyal Kovachich emlékiratában: Milyen jogokkal rendelkezik a magyar apostoli király a katolikus zsinatokkal kapcsolatban, küldhet-e ezekre megbízottat és vajjon szokás-e ez egyáltalán?

Az elsőre vonatkozólag megállapítja, hogy a királynak joga van a zsinaton megjelenni, annál is inkább, mivel még az egyetemes zsinatokon is vettek részt uralkodók s a magyar király *patronus et defensor ecclesiae*, hozzá még apostoli király is, úgy hogy több joga van, mint egy katolikus vagy legkeresztényibb királynak. A zsinatokon azonban csak Szent László vett ténylegesen részt a királyok között, később egyetlen egy sem, de természetesen megmaradt a joguk, hogy helyettük küldjenek oda. Kovachich szerint nemcsak a *jus supremae inspectionis*ból következik ez, hanem ismeretes erre vonatkozólag egy külön magyar törvény is, az 1791. 26. t.-c., amely negyedik bekezdésében azt mondja: „*Regium hominem sine religionis discrimine non quidem pro directione aut praesidio, sed solum pro inspectione ad synodos unius vel alterius confessionis admittere teneantur.*” Ezt a jogot azonban a király ne gyakorolja a jelen esetben, hisz az egész magyar történelemben egyetlen egyszer sem került erre még sor. Különben — mondja Kovachich — a primás mint *summus et secretarius cancellarius regius* és *spiritualis Majestatis Regiae personalis praesentia* úgyis *homo regius*nak tekinthető már. Meg nem is hehetne erre a megbízatásra egykönnyen alkalmas személyt találni. Laikus férfi jelenléte zavarólag hat a papság gyülekezetében, a primásnál magasabb rangú egyházi személy pedig nincs Magyarországon, külföldi meg nem ismeri a magyar törvényeket és szokásokat s bizalmatlansággal

³⁰ U. o. 6387, 1820 és Arch. Prim. Fasc. 70, Nr. 10. A szerző, Kovachich „*Doctor der Philosophie, mehrerer Gespannschaften Gerichtsbeysitzer und Adjunct der Bibliothek des National Museums*”.

fogadnák maguk közé a magyar főpapok. Summa summarum tehát azon a véleményen van Kovachich, hogy a király az adott esetben ne gyakorolja a jogát, ne küldjön ki megbízottat a nemzeti zsinatra.

Rudnay felterjesztése, a kancellária kedvező véleménye és Kovachich emlékirata jó hatással voltak az államtanácsra is és érvelésüket teljes egészében el is fogadták.⁴⁰ Annál könnyebben teheték ezt, mivel elvileg ezek a megnyilatkozások mind elismerték és sértetlenül hagyták a királynak az egyházzal kapcsolatos jogait, a sokat emlegetett jura circa sacrat, csak a történelmi példák és más körülmények alapján kérték, hogy ebben az esetben tekintsen el a király e jogának a gyakorlásától.

Lorenz, Schwitzen és Mikos, az államtanácsi B. osztályának három tagja tehát pártolta a primás kérését, a negyedik, Br. Stifft azonban külön véleménnyel lépett föl. Ő ugyanis egy lépéssel tovább ment az akkori általános jozefinista felfogásnál. Felesleges öszerinte itt arról beszélni, hogy van-e joga az uralkodónak a zsinatot ellenőrizni vagy nincs; nem ezen fordul meg a kérdés, mert a királynak nemcsak egyszerűen joga, hanem egyúttal kötelessége is, hogy a zsinatokon résztvegyen, a tárgyalások menetét és rendjét biztosítsa és ügyeljen, hogy semmi a polgári rendre káros dolog ott ne történjék. Erre Stifft szerint annál inkább szükség van, mert a történelem eléggé tanúskodik, milyen sok bajt okoztak már a zsinatok. A zsinat tekintélyét az ő véleménye szerint ez egyáltalán nem csökkentené, sőt, ezáltal még csak nyerne jeletőségében. Arra a megjegyzésre pedig, hogy a zsinati atyák szégyelnék egy királyi megbízott előtt nyíltan tárgyalni a papság hibáit, csak azt feleli, hogy erre nincs semmiféle okuk, hiszen olyan általánosak azok a bajok, hogy minden ember előtt úgyis eléggé ismeretesek. S hogy a határozatokat majd a király hagyja jóvá, az Stifft szerint még egyáltalán nem elegendő, mert nemcsak az játszik szerepet, hogy mit határoztak, hanem az is, hogy hogyan jött létre az a határozat. Mindezen érvek mérlegelése után Stifft azt akarta, hogy a zsinaton okvetlenül jelenjen meg egy királyi kiküldött, aki a tárgyalásokat ellenőrizze. Azonban, bármennyire hitt is Stifft a maga álláspontjának a helyességében és akármilyen hévvel képviselte is azt, társait mégsem tudta meggyőzni, azok továbbra is megmaradtak eredeti felfogásuk mellett.

A király a többség véleményéhez csatlakozott és 1820. okt. 24-én megjelent legfelsőbb kézirat megengedi, hogy a nemzeti zsinatot a király képviselőjének jelenléte nélkül tartsák meg; fenntartotta azonban mind-

⁴⁰ U. o. 6387, 1820.

járt a maga számára a jogot, hogy a zsinati határozatokat terjesszék majd eléje jóváhagyás végett.⁴¹

A legnagyobb nehézségek ezzel már le is voltak győzve. Megvolt tehát az engedély a zsinat megtartására, a zsinati atyák szabadon, maguk közt, a primás elnökletével tárgyalhattak, idegennek zavaró jelenléte nélkül. Ha azonban a zsinat így teljesen függetlenül is a bécsi kormányköröktől, az előkészületek folyamán még többször adódott alkalom számukra a beleszólásra, bár az mindig jóakarattal történt.

Így érvényesítették befolyásukat a tárgyalandó pontok meghatározásánál. Rudnay mindjárt első felterjesztésében öt ügyet talált olyan fontosnak, hogy velük a zsinaton foglalkozzanak, általánosan ismert bajokat, amelyek állandóan előfordultak egyháziak és világiak panaszai között. Ezek voltak: A valláserkölcsei élet általános emelése és a fegyelem és rend helyreállítása a papságnál és a tanuló ifjúság körében, 2. a teológiai főiskolák tanításának és tankönyveinek szabályozása, 3. a teológiai tanárok vitáinak a megszüntetése, 4. a szerzetesi szabályok korszerű módosítása és 5. a Szentírásnak javított új kiadása.

Ezeknek a kérdéseknek a megoldását mindenki szükségesnek látta; a kormánykörök jóvá is hagyták. Csak a kancelláriának volt itt is észrevétele: ezeket a pontokat még másokkal akarta megtoldatni.⁴² Lorenz azonban itt megint teljesen fedezte Rudnayt. Úgy gondolta, hogy Rudnay nagyon jól ismeri a magyar viszonyokat, éles tekintetével jól látja, hol van szükség valami reformra, felesleges tehát teljesen az általa felvetett kérdésekhez még újakat fűzni. Annál is inkább óvatosnak kell lenni — írja Lorenz — nehogy olyan tárgyak kerüljenek véletlenül szőnyegre, amelyeknél szükséges lesz Rómával is érintkezésbe lépni, amit Rudnay láthatóan mindenáron — és nagyobb bölcsen — el óhajtott kerülni.

Bedekovich azonban, az államtanácsnak egyik befolyásos tagja, mégis úgy gondolta, ha már egyszer lesz zsinat, hát minden számításba jöhető dolgot le kell ott tárgyalni és el kell rendezni, hogy így egész munkát végezzenek. Ez egyszer ő győzött Lorenzzel szemben s el is határozták és tudatták Rudnayval, hogy a már ismert öt tárgyalási pont mellett foglalkozzon még a zsinat három másikkal is, nevezetesen az előrölt szerzetesrendeknél alapítványozott misék összevonásával, a szentszéki bíróságok korszerű újjászervezésével, és a bécsi felsőbb papi továbbképző intézet anyagi megalapozásával. Rudnay, midőn tudatták vele ezeket az újabb

⁴¹ U. o. 7987, 1819.

⁴² U. a.

tárgyalási pontokat, örömeinek adott kifejezést,⁴³ hogy a király annyira szívéen viseli a magyar egyház ügyét és személyesen törődik vele, hogy minden bajt megszüntessenek. Nemcsak örömmel tűzi ezeket a zsinat programjába, hanem kéri is a királyt, ha ezeken kívül esetleg még valamit szükségesnek találna, tudassa vele, s ő és a püspökök kötelességüknek fogják tartani, hogy Őfelsége várakozásának a legteljesebb mértékben megfeleljenek.⁴⁴

A kormány befolyása feltétlenül jószándékot árult el, de annyiban mégis kellemetlen volt ez a beavatkozás, hogy a misék redukcióját is felvétette a tárgysorozatba, pedig erre vonatkozólag a zsinat nem volt illetékes, itt csak Róma jóváhagyásával intézkedhettek a püspökök.

A zsinat időpontját illetőleg üdvösen hatott Bécs állásfoglalása. Rudnay buzgalmában minél előbb meg akarta a zsinatot tartani. Láta a bajokat és lelkiismeretében kötelezve érezte magát, hogy gyorsan cselekedjék. Ezért a kinevezése utáni évben, 1820-ban már össze akarta hívni zsinatra a magyar főpapságot.⁴⁵

Erről a tervéről azonban hamarosan le kellett tennie, mert belátta, hogy sokkal több tárgyalásra van szükség a bécsi udvarral, semhogy ilyen hamar meg lehessen azt tartani.⁴⁶ Azonkívül ő maga kívánta éppen, hogy a nagy zsinat előtt minden egyes megyés főpásztor tartson egyházmegyéjében előkészítő zsinatot, ahol az alsópapság képviselői is résztvesznek, mert így minden püspöknek tiszta képe lehetett a való helyzetről és a szükséges reformokról s a nemzeti zsinaton már kialakult tervvel jelenhetett meg. Ezek az előkészítő tanácskozások is időt követeltek. Rudnay a nehézségek láttára későbbi időpontra halasztotta a zsinatot; közben abban is reménykedett, hogy az üres püspöki székeket betölti esetleg a király s

⁴³ Arch. Prim. Fasc. 70, Nr. 13

⁴⁴ Érdekes, hogy Koháry herceg véleménye szerint a zsinatnak a protestánsoknak az egyház kebelébe való visszatéréséről is tárgyalnia kellett volna. A kedélyek most már sokkal nyugodtabbak — okoskodott a kancellár — mint a reformáció első éveiben s így alkalmas az idő egyesek megtérítése helyett az összes protestánsok megtérítésén munkálkodni. Lorenz azonban nem látta olyan kedvezőnek a helyzetet; ellenkezőleg úgy gondolta, hogy a hitetlenség és a vallási közömbösség következtében szó sem lehet róla, annál is kevésbé, mivel a kezdeti reformvallásból „religiöser und politischer Fanatismus und für Religion und Staaten verderblicher Freiheits Schwindel” lett. Koháry javaslatát O. Lt. A. Kanc. 61, 1820 aug. 18-ról. Lorenz véleménye St. A. K. A. 982, 1820.

⁴⁵ U. o. K. A. 267, 1820.

⁴⁶ Azt, hogy királyi megbízott nélkül tarthassák meg a zsinatot pl. csak 1820 okt. 24-én engedte meg az uralkodó. Még tovább tartott a tárgyalás a zsinati tárgyakra vonatkozólag; itt csupán 1821 márc. 25-én történt döntés.

így legalább teljes számban résztvehet a püspöki kar a nagy nemzeti zsinaton.⁴⁷ A legkésőbbi terminusnak azonban 1822. május havát gondolta.

Mint mindenbe, a kormányhatóságok ebbe is beleszóltak. A legteljesebb jóakarat vezette Lorenzet, amennyiben úgy vélte, hogy a Rudnay terve még 1822. májusában sem nagyon vihető keresztül s akkor még nem lehet zsinatot megtartani az új püspökökkel együtt.⁴⁸ Mert ha a király az új egyházföket azonnal ki is nevezné, a római jóváhagyás elintézése legalább 1822. januárjáig elhúzódhatik, a püspökök felszentelése, az egyházmegye elfoglalása szintén időt igényel; meg főleg szükség van arra — állapítja meg Lorenz, — hogy minden egyházmegye főpásztora jól megismerje a viszonyokat, nehézségeket, bajokat a megyéjében, ezeknek okait és a mostani állapotok lassú kiérlelődését. Erre okvetlenül szükség van, hogy a zsinat komoly eredményt és erkölcsi megújítást hozzon.

A Lorenztől javasolt időpont, 1823., Rudnay számára túl későnek tűnt fel, addig nem akart ő sehogysem várni. Az események azonban mégis csak Lorenzet igazolták, amennyiben 1822. májusában tényleg még szó sem lehetett zsinat megtartásáról, hiszen Rudnay még ugyanabban az évben május 30-án fordult Kassa, Munkács és Körös püspökeihez, hogy amilyen gyorsan csak lehetséges, tartsák meg az egyházmegyei zsinatjukat és tudassák vele az eredményt Pozsonyba.⁴⁹

Hogy mennyire szíven feködt a bécsi udvarnak a zsinat legteljesebb sikere és eredménye, mutatja az a körülmény is, hogy a kancelláriához királyi leirat érkezett, amelynek értelmében figyelmeztetni kell valamennyi püspököt „sie sollen vor der Synode die nötigen Vorkenntnisse haben, um nicht blindlings zu handeln, da sie für alle ihre bischöflichen Amtshandlungen selbst und allein Gott und ihrem König verantwortlich bleiben.“⁵⁰

A zsinat előtti tárgyalásokat nézve tehát nem mondhatjuk, hogy Bécs ellenséges álláspontot foglalt volna el a tervvel szemben. Nem lelkesedtek ugyan érte, mert ismerték a magyar papság mélyeséges ragaszkodását és hűségét Róma iránt és félték, hogy a királyi biztos jelenléte nélkül ilyen irányba fognak majd térni a tárgyalások (ami aztán tényleg be is igazolódott), de Lorenznek feltétlen bizalma a primás iránt s kezeségvállalása, ezt az idegenkedést könnyen legyőzték.⁵¹ A zsinati határoza-

⁴⁷ Ebben az időben a kalocsai (1816—21), szepesi (1817—23), nagyváradi, veszprémi, győri és kassai egyházmegye főpásztor nélkül volt.

⁴⁸ St. A. K. A. 270, 1821. Rudnay nov. 21-i beadványának véleményezése.

⁴⁹ Arch. Prim. Fasc. 70, szám nélkül.

⁵⁰ St. A. K. A. 270, 1821. Jellemző, hogy csak Isten és a király előtt felelősek, a pápa nevét az irat nem említi.

tokra vonatkozó meghagyás, hogy azokat királyi jóváhagyásra be kell majd terjeszteni, nem mondható az államtanács állásfoglalásának Rudnayval és a zsinattal szemben, hisz maga a primás elejétől kezdve mint természetes dolgot hangsúlyozta ezt és első felterjesztésében biztosította már róla az uralkodót. A zsinat ellenőrzésének a gondolata királyi biztos kiküldetése által, ez az egyetlen mozzanat, ami tényleg nagy bizalmatlanság és alábecsülés lett volna a zsinattal szemben, nem a magyar ügyekkel kapcsolatban gyakran bizalmatlanul viselkedő államtanács javaslata volt, hanem Koháry herceg, a magyar kancellár vetette azt fel és hozott törvényelmi érveket is javaslata igazolására, míg az államtanács tagjai, az egyetlen Stifft kivételével, mind bizalmukról biztosították a zsinatot s szívesen lemondottak az ellenőrzésnek ilyen módjáról.

Nyugodtan le lehet szegezni: Rudnay személye játszotta a döntő szerepet Bécs állásfoglalásánál. Mindenki úgy ismerte őt a császárvárosban még régebbi működési éveiből, mint a királyi jogoknak bátor, rettenthetetlen védőjét, aki püspök korában még a nunciussal szemben is megvédte a maga főpásztori jogait. Benne látták megtestesítve a jozefinista papnak azt az akkoriban nem egészen ritka típusát, amely egyéni buzgósága, jóakarata, tisztasága mellett egyházpolitikai szempontból teljesen osztotta a jozefinista eszméket. Ezt a férfiút látták Lorenz szemével valamennyien Rudnayban, ezért várták tőle, hogy erélyével tényleg megállítja a rossz eszmék előhaladását s egészséges reformot hoz, anélkül, hogy a fennálló helyzeten, az államnak az egyházi életre gyakorolt befolyásán bármit is változtatni akarna. Mikor később aztán látniok kellett, hogy tévedtek Rudnaynak a megítélésében, hogy ő már egészen más véleményű és beállítottságú ember, hogy a jozefinista szólamok és külsőségek elismerése mellett is bensőleg már erősen Rómához közeledett és az rányomta bélyegét a zsinat munkájára is, akkor egyszerre kegyvesztett lett az azelőtt oly nagyon dicsért és magasztalt primás. Vele együtt elbukott a zsinat ügye is, mert a reformot a jozefinisztikus hagyomány áttörésével akarta elérni. Eleinte tehát támogatták a zsinatot, mert nem láttak benne semmi veszélyt és az állam szempontjából is csak jót vártak tőle, később azonban ellene fordultak, amikor észrevették, hogy negyven év szolgálai alkalmazkodása után új hangot mer megütni.

⁵¹ Lorenz bizalmát annyira bírta még Rudnay, hogy ez megvédte őt ellenfeleivel szemben is, akik pedig épp a zsinat miatt támadták a primást, mert rossz néven vették tőle, hogy bölcsebb és tevékenyebb akar lenni, mint sok elődje a primási székben, akik a Szentszék tudta és beleegyezése nélkül sohasem tartottak volna zsinatot. St. A. K. A. 267, 1820.

A nemzeti zsinat 1822. szept. 8-án ünnepélyes Veni Sancte-vel kezdődött, de már előző nap összegyűltek a primási palotában a résztvevők tanácskozásra és megválasztották az egyes bizottságokat, megállapították az ülések rendjét és többek között a königsbergi egyetem rágalmozó röpíratát visszautasították.⁵² Öt héten keresztül folyt ezután a munka, megtárgyalták azokat a kérdéseket, amelyeket a megelőző egyházmegyei zsinatokon már eléggé megvitattak s eredményüket határozatokba öntötték, hogy ezekkel a magyar egyház számára a fejlődés útját, egy jobb és szebb jövőt biztosítsanak. Ők mindenesetre megtették azt, amit csak tehettek és tenniük kellett, mert egy szívvel-lélekkel s egyetértéssel dolgoztak a közös ügy érdekében.⁵³

A zsinati atyák megtették a magukét. Az egyház minden igaz hívőjét őszinte öröm töltötte el, a vallási élet nagy reneszánszát várták, újabb, élénkebb vérkeringést reméltek a magyar egyházi, vallási életben. A sok remény azonban beteljesületlenül maradt, a szép tervek dugába dőltek. A zsinathoz fűzött ragyogó bizakodások nem valósulhattak meg, az egész nagy zsinat a maga sok-sok munkájával, gondjával, fáradozásával, elszánt erős akarásával, semmi kézzelfogható eredményt sem tudott felmutatni, egyszerűen azért, mert sem a bécsi udvar, sem a Szentszék nem hagyta jóvá a zsinati határozatokat.

⁵² A zsinat eléggé részletes leírását Meszlényi közli idézett művében a 257—262 l. Az egyes nyilvános gyűlésekről, az ott elhangzott beszédekről a *Nachrichten und Betrachtungen über die ungarische Nationalsynode vom Jahre 1822.* Sulzbach, 1824. értesít bőségesen.

⁵³ Akik nem értettek egyet a zsinattal, azok, mint Br. Szepesy Ignác és Makay I.ajos erdélyi ill. besztercebányai püspökök, nem is jelentek meg azon, csak helyettesekkel képviseltették magukat. Rudnay és Klobusiczky Péter kalocsai érsek között is támadt kis ellentét, mert ez utóbbi érseki jogaival ellentétben állónak gondolta, hogy a primás őt egyszerűen meghívja a zsintra, úgy, mint suffraganeusait. A legelső összejevetelen azonban Rudnay biztosította a kalocsai érseket, hogy minden jogát és privilégiumát teljes tiszteletben tartja, mire aztán minden ellentét el is simult közöttük és tökéletes egyetértéssel dolgoztak a nagy művön. Az egykorú krónikás különben erre vonatkozóan azt írja: „...e nagy Gyülekezet a szeretet, békesség és szelidség lelke által vezetettvén, minden munkálkodását, végzéseit arra intézte volt: hogy a hazai ifjúság az Úr félelmében neveltesse; a megélemedett Hívek az ősi istenességre, erkölcsösségre visszaédesgettesse az Egyházi s Szerzetes Rend tudomány és feddhetetlen élet által az Evangéliom szolgálatyára méltóvá tettesse erre való nézve bátran elmondhatni, hogy azt nagy Elülülője mind Istenünkre, mind Nemzetünkre, mind Apostoli Fejedelmünkre nézve 1822-dik eszt. October 16-dikán dűcsőségesen fejezte légyen be.” *Egyházi Értesítések és Tudósítások, 1823, 173 l.*

Miért történt ez így? — merül fel a kérdés; miért nem hagyták jóvá a határozatokat? kérdezték már a kortársak. Ha a királynak annyira szívében feküdt az erkölcsi megújulás, ha a kormányhatóságok mind egyetértettek vele, ha a zsinat előtt olyan szorgosan gondoskodtak, hogy minél alaposabban és minél eredményesebben foglalkozhassanak a főpapok a bajokkal és azok ellenszereivel, miért kellett ilyen előzmények után a magyar egyház legkiválóbbjainak ötheti munkáját ezzel egészen tönkretenni?

Az egykorúak nem kapták meg a feltoluló kérdésekre a választ. Eleinte csak a bürokratikus rendszer rovására írták talán, hogy a zsinati döntéseket még nem közölték ünnepélyes formában a nagy nyilvánossággal. Az évek azonban múltak, egyik a másik után s múlásukkal egyre kevesebb lett az emberekben a remény. Bízta azonban még sokáig és nem felejtették el egyhamar a zsinatot; mutatja ezt az a körülmény is, hogy még 1833-ban, tehát 11 év elmúlásával is hallatszottak hangok és megnyilvánult valami halvány remény, hogy talán mégis jóvá fogják egyszer hagyni a határozatokat.⁵⁴ Utána azonban lassan megfeledkeztek róla, a résztvevő szereplők lassanként elhúnytak, s a zsinatról azóta is csak éppen hogy megemlékeztek könyveink a legutóbbi időkig: 1822-ben Pózsonyban Rudnay primás elnöklete alatt a magyar egyházi vezetők nemzeti zsinatot tartottak, amelynek határozatait azonban nem hagyták jóvá.

A zsinat döntéseit Bécs nem akarta elfogadni és kihirdettetni.

Három példányban készültek el a határozatok; egyet Rómába küldött a primás (a placetum regium miatt persze soha nem jutott el a rendeltetési helyére), a másik Bécs számára készült, a harmadikat pedig megtartotta magának.

A királynak szánt példányt rögtön a zsinat befejezése után elküldötte Rudnay Bécsbe, kísérő irattal,^{54a} amelyben felsorolja mindazokat a határozatokat, (összesen 33-at), amikre vonatkozólag a zsinat egymagában nem tartotta magát illetékesnek a döntésre, azért kéri a király jóváhagyó hozzájárulását.⁵⁵

⁵⁴ Egyházi és Vallási Tár, IV. füzet 1833, 174 l.

^{54a} Arch. Prim. Fasc. 70, Nr. 189. 1822 okt. 30-án küldte el.

⁵⁵ Ezek között a határozatok között vannak az Augustineumra vonatkozó döntés, a szerzetesek szabályainak a megváltoztatása, az alapítványozott misék csökkentése, a jezsuiták magyarországi letelepedése és több döntés még az ifjúság nevelését, a szemináriumok tanrendjét, és a szentszéki bíróságok ügyét illetőleg. Érdekes, hogy míg a király jóváhagyását 33 határozathoz tartotta a zsinat szükségesnek, addig a pápát csupán négyhez kérte mind a négy a szerzetesek szabályainak a módosítással foglalkozik. U. o. Nr. 190.

Rudnay az írásbeli közléssel és kéréssel azonban még korántsem elégedett meg, hanem szóbelileg is kérte a királyt, hogy mivel a határozatok a régebbi zsinatokhoz képest jelentéktelenek és a királyi jogokat a legcsekélyebb mértékben sem sértik, apostoli királyi jogánál fogva hagyja azokat jóvá, anélkül, hogy az államtanácsnak adná ki véleményezés végett. „A Sua Majestate Ssma nomine totius ecclesiae Hungaricae de genui postulavi — írja később Revitzky kancellárnak — atque etiam impetravi, ne quae Spiritus Sanctus dictaverit saecularium dicasteriorum discussioni subjiciantur.”⁵⁶ A zsinati atyák teljesen egyhangúan hozták meg a határozatokat, bízzék meg a király bennük, s ne engedje azokat az államtanács véleményezésén átmenni, mert ott annyit fognak majd törölni és javítani, hogy a zsinat végül is egészen nevetségessé válik. Különösen a vallás ellenségei fognak felette gúnyolódni, ha látják, hogy a zsinati határozatok alapos javításra szorultak.

Rudnay azonban ezúttal hiába kért és könyörgött, a királyi jóváhagyás csak késett. Türelmetlenségében néhány hónap múlva újra megjelent Bécsben, hosszab időt töltött ott⁵⁷ és bizonyos, hogy minden eszközt megragadott a kedvező döntés elérésére. A királynál azonban nem talált meghallgatásra. Ferenc kikérte ez alkalommal is tanácsosai véleményét, bármennyire szerette volna Rudnay ennek az ellenkezőjét kikönyörögni tőle. Rudnay sejtése valóra vált: tényleg találtak a határozatokon javítani meg kivetni valókat s mindehhez hozzájárult még az a kedvezőtlen körülmény, hogy megtudták, hogy Rudnay teljesen ki akarta kapcsolni őket és az ő megkerülésükkal egyedül a királlyal akarta az egész zsinat ügyét elintézni, ami már eleve Rudnay és a zsinat ellen hangolta őket.⁵⁸

Legelőször azonban a király — talán éppen Rudnay kérésének hatása alatt — nem az államtanács laikus tagjainak, hanem kedvelt udvari papjának, Frint Jakabnak adta ki a zsinati határozatokat, hogy mondjon róluk véleményt.

⁵⁶ O. L. Acta Praes. 715, 1831.

⁵⁷ Pedrelli passzionista atyának, aki résztvett mint megfigyelő a zsinaton és utána Rómában jelentést tett róla, Bécsből írt Rudnay egy levelet 1823 jan. 22-én, s ugyancsak innen írt egy barátjának, Pallas Ferenc prágai kanonoknak is febr. 6-án. Arch. Prim. Fasc. 70, Nr. 193 ill 194.

⁵⁸ Rudnay már előzőleg tett egyszer kísérletet, hogy kanonokjai kinevezésénél kikapcsolja a tanácsosokat és közvetlenül a királlyal érintkezhezék. Lorenz véleménye alapján azonban a király akkor is elvetette ezt a javaslatot. St. A. K. A. 271 1821.

Frint három kérdéssel foglalkozik eléggé terjedelmes iratában.⁵⁹ Az első kettőt — vajjon a zsinati döntéseket a pápának is el kell-e küldeni jóváhagyás végett és ha igen, a királyi placetum előtt vagy után-e — csak röviden érintjük itt.

Frint az első kérdésre határozott igennel válaszolt, mert szerinte a zsinati határozatok csak akkor lesznek hatásosak és csak akkor szolgálják a valláserkölcsei reformot nagy súllyal és eredménnyel, ha az uralkodó jóváhagyása mellett a pápa is szentesíti azokat. A sokat szenvedett VII. Piusnak meg éppen nagy öröme fog szolgálni, ha látja „daß es doch ein ansehnliches Land gebe, wo die Bischöfe unter dem Schutze ihres Landesfürsten dem bösen Zeitgeist entgegen arbeiten.“ A határozatokat a királyi döntés előtt kell a Szentatyával közölni, hogy a kihirdetés előtt már ismerjék az ő véleményét. Mert ha csak akkor jutnának tudomására, mikor már nyilvánosan kihirdették a zsinati tanácskozások eredményét — „und das muß denn doch geschehen, wenn nicht die ganze Nationalsynode lächerlich werden soll“ — esetleg másképp itélné meg azokat és nyilatkozna róluk, ami mindenesetre kellemetlen volna.

Hogy a király részéről jóvá kell hagyni a határozatokat s épp ezért előtte át kell nézetni azokat, ahhoz Frint szerint természetesen szó sem férhet. Ő azonban úgy véli, hogy a zsinat számára méltóbb és megtisztelőbb, sőt önmagában véve is helyesebb volna, ha nem a rendes kormányhatóságok vizsgálnák felül, hanem egy külön erre a célra alakított, egyháziakból és világiakból álló bizottság. Az arány 2 : 1, vagy 3 : 2 lehetne s olyan személyekből állhatna, akik mind az egyháznak igaz fiai, mind a királynak is hűséges alattvalói, mindkettőnek a jogait ismerik és tiszteletben tartják. A határozatok hatékonysága megkívánja, hogy minél előbb hirdessék ki azokat az országban; ezért, a munka meggyorsítása céljából, nem kell minden egyes határozatot külön megvizsgálni, hiszen nagyon sok olyan is akad közöttük, amelyek tisztán egyházi jellegűek. Azonkívül a magyar főpapságnak is jól fog esni, ha nem veszik az egész munkáját a legszigorúbb bonckés alá. Ez az ő véleménye, — fejezi be Frint, — erre kéri az uralkodót, mert ezzel nemcsak az ügynek lehetne a legtöbbet használni és nemcsak a főpapságnak szerezne örömet, hanem nagy mértékben megszilárdítaná a király iránti tiszteletet és ragaszkodást is.

Frint véleményezése volt az első; ezzel megindult a mindenféle

⁵⁹ St. A. St. R. 5015, 1823. Márc. 18-ról keltezte.

ellenőrzésnek és vizsgálatnak hosszúra nyúló láncolata. A király ugyanis kedvelt udvari papjának meghallgatása után nem akart még dönteni, hanem kikérte az államtanács véleményét is.

Mint az egyházi ügyek előadója, ezúttal ismét Lorenz fejtette ki elsőnek álláspontját, amely Frintétől majdnem minden pontban különbözött.^{59a} A zsinati végzéseket összerinte is jó ugyan a Szentszékkal is közölni, de csak miután a király már jóváhagyta és az egész országban ünnepélyesen kihirdetett. A pápát tehát befejezett tények elé kell állítani, csupán közölni kell vele, hogy mi történt. A jóváhagyására úgy sincs szükség, mert ez csak dogmatikai döntéseknél fontos, s ilyen tárgy a zsinaton nem fordult elő. A püspökök maguk kérték ugyan négy pontra vonatkozólag a Szentatya jóváhagyását, de ez is csak azt mutatja Lorenz szerint, hogy a püspökök mennyire a régi balhiedelemben leledzenek még, mennyire nem ismerik igazi jogaikat és nem merik vallani a Szentírás szavait, hogy Spiritus Sanctus per episcopos regit ecclesiam, mert különben mind a négy dolgot püspöki joguknál, a iura nativa-nál fogva elintézhették volna.

Ez a pont, a pápai jóváhagyás kikérése, láthatólag nagyon bántotta Lorenzet. Ő úgy gondolta, hogy a zsinati atyák majd tanácskoznak, határozataikban a jozefinista egyházi rendelkezésekhez alkalmazkodnak, utána királyi jóváhagyással kihirdetik és ezzel készen is áll a nagy mű: Róma közbejötté nélkül megmutatták a jozefinista államegyház életképességét.⁶⁰ Lorenz terveit és elképzelését erősen keresztezte azonban, hogy maguk a püspökök szükségesnek tartották a pápai jóváhagyást és hogy döntésüket kifejezetten csak úgy hozták, hogy érvényessé az csak a Szentatya hozzájárulása által lesz.

Lorenzet annál kellemetlenebbül érintette ez, mert látnia kellett, hogy Rudnay, akiben ő olyan nagyon bízott a zsinat előtt, nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, egyáltalában nem az a megbízható jozefinista egyházfő, akinek ő hitte. Ez a körülmény bizonyára közreműködött abban, hogy Lorenz az eddigi állásfoglalásával szemben ezentúl mindig Rudnay ellen fordul, s akiről azelőtt csak a legnagyobb dicséret hangján emlékezett meg, arról többé egy jó szót nem tud mondani, ellenkezőleg, sok hibát talál benne, legfőképen azonban azt, hogy kancelláriai

^{59a} St. A. K. A. 297, 1823 és St. R. 5015, 1823. Lorenz előadása Frint beadványáról 1823 aug. 24-ről keltezve.

⁶⁰ Lorenz ezúttal is hű akart maradni önmagához és igazolni a nevet, amit kortársai adtak neki: österreichischer Papst, der vom römischen womöglichst wenig wissen will.

tanácsos korában egészen más elveket vallott.⁶¹ Amint a zsinat előtt Rudnay személye miatt az egész zsinat ügyét a legmelegebben pártfogolta, úgy éppen a vele való szembehelyezkedése miatt az egész zsinattal szemben érezte most a maga rosszaságát és gátló befolyását.

Róma elé azért nem akarta terjesztetni Lorenz a zsinati határozatokat, mert félt, hogy ott változtatni akarnak majd rajta⁶² és a végén talán még az lesz a látszat, mintha Ófelsége minden római kiigazítást vagy hozzatoldást kénytelen megengedni.

A zsinati határozatok átvizsgálására vonatkozólag Lorenz szintén ellenkező álláspontot foglalt el, mint Frint, sőt személyében is sértve érezte magát, mert Frint javaslatát úgy fogta fel, mintha az kételkednék abban, hogy a rendes kormányhatóságok a szükséges ismeretekkel rendelkeznek és azért ajánlotta volna, hogy egy külön bizottság foglalkozzék velük. Ő ellenkezőleg úgy gondolta, hogy legcélszerűbb a király mellett álló két kormányzattal, az udvari magyar kancelláriával, a nevelési meg tanítási ügyeket illetőleg pedig a helytartótanáccsal elkezdni a véleményezést. E mellett szólott szerinte az a körülmény, hogy mindkét hatóság egyházi előadói éppen a miatt nem jelentek meg a zsinaton, mert később ügyis hozzá szólhatnak a döntésekhez, melyek úgy sem dogmatikai tartalmúak, hanem kizárólag politikai vagy vegyes természetűek s így az elbírálásuknál szakismeretekre volt szükség, aminek a kancellária volt csak teljes mértékben birtokában. Hozzájárult még mindehhez, hogy azokat a külön jogokat, amelyek az uralkodót, mint apostoli királyt és Szent István utódát megillették, szintén a kancellária ismerte a legjobban s így neki kellett megkezdenie a véleményezés munkáját. Ebben Lorenz egyáltalán nem talált lealázót a zsinati atyákra nézve.

⁶¹ Hermann Egyed: Báró Szepesy Ignác és az 1822 erdélyi zsinat. Megjelent a Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyvében, 1935, 263, 1. Szepessy zsinatának határozatai élénk megütközést keltettek Rómában janzenista tartalmuk miatt, Lorenz azonban épp ezért védelmébe vette, bár nem helyeselte ő sem egészen azokat. Rudnay ellene fordult teljesen s emiatt Lorenz nagyon kifakadt ellene.

⁶² Különösen Severolitól, a régi nunciustól félt. „Der bekannte, sich besonders zum Protektor der ungarischen Kirche aufgeworfene und dessen sich rühmende Kardinal in Rom — írja — wird bei dieser Gelegenheit wiederum mit seinen in Wien so oft gepredigten Lehren und Maximen in der Kongregation auftreten und dieselben . . . beim heiligen Vater möglichst geltend und wirksam zu machen eifrigst bemüht seyn; und wer mag dafür stehen, daß er unter den 25 ungarischen Bischöfen und Kapitularen Vikaren nicht geheime, lichtscheue, mit ihm gleich denkende Gehülfen angeworben habe, denen römische Zusätze zu den sich auf die a. h. Verordnungen in Publ. Eccl. gründenden Synodal-Dekreten oder mit jenen nicht in Einklang stehenden Abänderungen höchst willkommen seyn.“ St. A. St. R. 5015, 1823.

Az államtanács többi tagja megjegyzés nélkül csatlakozott Lorenz véleményéhez; maga a király is elfogadta az érvelését, és nem törődve Rudnay ismételt kéréseivel, vagy Frintnek enyhébb és gyorsabbnak ígérkező javaslatával, 1824. jan. 28-án úgy döntött, hogy az 1822-es zsinat határozatait el kell küldeni a magyar kancelláriának, hogy az a helytartótanáccsal és az udvari tanulmányi bizottsággal egyetemben készítsen arról véleményt, nincs-e bennük esetleg valami, ami a magyar egyház vagy a birodalom törvényeivel vagy pedig talán az uralkodó jogaival ellentétben áll.⁶³

Tizenöt hónapig tartott tehát, míg a király elhatározta, hogy a zsinat határozatait mégis csak megvizsgálhatja a kormányhatóságokkal és csak azoknak a meghallgatása után dönt a jóváhagyásról és kihirdetésről. 15 hónapnak kellett elteltie — az egész zsinat csak öt hétig tartott — mire megkezdődött a határozatok bírálata. Tudta azt mindenki, hogy aztán milyen sok időt vesz igénybe, míg az összes illetékes hatóságok átvizsgálják a hatalmas anyagot; tudta azt főleg Rudnay és azért kérte mindjárt a zsinat után, hogy a hatóságok megkérdezése nélkül döntsön a király, de hiába. A határozatokat elküldték a kancelláriának, hogy kezdje meg a munkát.

1824. jan. 30-án kapta meg Koháry herceg a zsinati döntéseket (úgy-szintén Rudnaynak a pápához intézett levelét), hogy azonnal (sogleich) nézze azokat át a helytartótanács és tanulmányi bizottság bevonásával.⁶⁴

A kancellária először is szétszította az anyagot az illetékes hatóságoknak, s május 4-én elküldötte Frintnek, a kuriának és a helytartótanácsnak a zsinati végzéseknél körükbe vágó részét. A helytartótanácsnak jutott az ifjúság nevelésével foglalkozó rész, a jezsuiták magyarországi letelepedésének engedélyezése, az alapítványozott misék csökkentése (ami a vallásalapot tehermentesítette volna s így mint annak kezelőjét a helytartótanácsot érdekelte); Frint udvari plébános véleményét a felső papi továbbképző intézet, az Augustineumnak ügyében kérték (ő volt ennek megalapítója és első igazgatója), míg a szentszéki bíróságok újjászervezésére vonatkozólag a királyi kuriát vonták be a tárgyalásokba.

Mielőtt azonban még érdemleges munkát kezdhettek volna, egy részletkérdést kellett tisztázni. Az államtanács ugyanis természetesnek vette, hogy ebben az ügyben a hatóságok protestáns tagjait ne vonják be, csak a katolikusok foglalkozzanak a zsinati határozatokkal. A királyi resolutio

⁶³ U. o.

⁶⁴ O. L. 6021, 1824.

is így intézkedett. József nádornak, a helytartótanács elnökének azonban észrevétele volt ezzel szemben. A nemkatolikus tagok — mondja ő — eddig még mindig résztvettek katolikus egyházi és nevelési kérdésekben, anélkül, hogy a papság ez ellen felemelte volna tiltakozó szavát. Talán fel is izgatná a kizárásuk a protestáns kedélyeket, ami a küszöbön álló országgyűlés előtt (1825.) egyáltalán nem volt tanácsos. Egyébként mindössze úgymint csak egy görögkeleti és két lutheránus tag volt, így tehát feleslegesnek látszott ezeket kizárni. A kancellária javaslatára azonban a király nem fogadta el József főherceg javaslatát, hanem úgy oldotta meg a nehézséget, hogy elrendelte, ne az egész helytartótanács, hanem csupán egy kisebb bizottság foglalkozzék a zsinat ügyével és ebbe aztán mást mint katolikust ne válasszanak be. 1824. aug. 27-én kelt ez az elhatározás, tehát csaknem két évvel a zsinat befejezése után. Ekkor végre nekiláttak, hogy átvizsgálják a határozatokat.⁶⁵

A munka megkezdődött, azonban lassúsága ezúttal már az államtanácsnak is feltűnt, úgyannyira, hogy 1825. febr. 12-én Koháry kancellár felszólítást kapott, nyújtsa be már minél előbb a zsinatra vonatkozó tárgyalások végeredményét és egyben okolja meg, miért nem küldötte már meg eddig is.⁶⁶ Koháry azzal védekezett, hogy egyrészt még a helytartótanács nem készült el a neki kiosztott anyaggal, másrészt meg a kancellária egyházi referense, Paintner püspök betegsége miatt nem képes betölteni a tisztségét; míg ez a fontos hely nincsen betöltve, semmit sem lehet végezni, mivel alapos teológiai és egyházi szaktudással lehet csak ezt az ügyet jól elbírálni.⁶⁷

1825. dec. 21-re végre a helytartótanács is átnézte az összes körébe vágó anyagot és hozzáfűzött véleményével benyújtotta a kancelláriának.⁶⁸ Ez aztán megegyeszer átnézte, felülbíráta az egészet és így terjesztette máj. 1-én a király elé az ifjúság nevelésére vonatkozó ügyeket,⁶⁹ a többiekét jún. 7-én.⁷⁰ A király természetesen megint az államtanácsnak adta

⁶⁵ József nádor felterjesztése O. Lt. Kanc. 10.428, 1824 és St. A. St. R. 5338, 1824. A királyi leirat O. L. Kanc. 11.980, 1824.

⁶⁶ St. A. St. R. 1013, 1825 és O. L. Kanc. 2240, 1825.

⁶⁷ O. L. Kanc. 3895, 1825. Koháry válasza febr. 18-ról. Frint apát már május 24-én átnyújtotta véleményét a kancelláriának (O. L. 8121, 1824), a kúria szept. 3-ára készült el (O. L. 12467, 1824). József nádor a kancellária révén benyújtotta igazolását. Közölte, hogy fontos ügy miatt hosszabb időn keresztül távol kellett lennie Budáról és ezért nem készült el a neki kiosztott anyag feldolgozásával. Megígérte azonban, hogy most már a lehető leggyorsabban elintézi ezt az ügyet. St. a. St. R. 11. 861, 1825.

⁶⁸ O. L. 49, 1826.

⁶⁹ O. L. 11.555. 1826 és St. A. St. R. 4184, 1826.

⁷⁰ O. L. 12.040, 1826 és St. A. St. R. 4185, 1826.

át véleményezés végett, míg a sok véleményezésben, felülvizsgálásban annyi mindenféle apró-cseprő kifogást találtak, hogy a zsinat nagyszerű munkáját a király nem hagyta jóvá, s így soha sem kerültek annak határozatai a nyilvánosság elé.

Pedig nagy, lényeges kifogása nem lehetett egyik kormányközegnek sem; a határozatok nem is nyújtottak ehhez alapot, hiszen, mint maga Lorenz is megjegyezte, azok nagyobbára a királynak in publico-ecclesiasticis hozott rendelkezéseivel megegyeztek. Különösen nem találhattak semmit sem, ami a királyi jogok ellen irányult volna, azokat korlátozta volna. Ha valaki, úgy a kancellária tagjai nagyon jól ismerték az apostoli király jogait és a lehető legszigorúbban örködték mindig azoknak megtartásán, azonban még ők sem tudtak olyasmit felfedezni, ami csak távolról is sértette volna azokat.

A kancellária a legtöbb határozatnál nem is talált semmi megjegyznivalót és ha néha fűzött is valamit hozzájuk, az egészen mellékes körülményeket érintő, jelentéktelen megjegyzés volt. Az uralkodó jogai vagy pedig a fennálló törvények és rendeletek elleni tendenciát az államtanács sem tudott felfedezni.

Mi lehetett akkor hát mégis az ok, amiért nem hagyták jóvá a zsinati határozatokat, midőn mindnyájan őszintén kívánták az általa szándékolt vallási és erkölcsi megújulást és azokban a határozatokban semmi lényegesebb kifogást sem tudtak találni a királyi jogok szorgos őrei?

Mint már fentebb jeleztük, nagyon rossz hatással lehetett az államtanácsra, illetőleg annak szóvivőjére, Lorenzre, Rudnaynak ismételtlen visszatérő kívánsága, hogy a magyar egyházi ügyeket ő közvetlenül az uralkodóval, tanácsosok közbejötte nélkül intézhesse, valamint az is, hogy Rudnayék a pápai jóváhagyást szükségesnek vélték, amibe viszont Lorenz sehogysem tudott beletörödni. Ezek mellett azonban még néhány más szempont is döntő hatással volt a zsinati határozatok ügyének alakulására.

A zsinat az irgalmas renddel is foglalkozott, ennél is bizonyos reformot kívánt kersztülvinni. A rend tagjai közül ketten még a zsinat előtt levélben Rudnayhoz fordultak és részletesen elmondtak minden bajt, minden hibát és visszaélést, amely a rend életébe becsúszott, úgy, hogy a zsinat erre a rendre vonatkozólag jól volt informálva.⁷¹ Hogy ezek a vádak a két rendtag részéről mennyiben feleltek meg a valóságnak és hogy

⁷¹ Az egyik levelet a rend egy áldozópap tagja írta, Matuskay Cajus, a másikat pedig egy testvér, Lencsey Modestus. Arch. Prim. Fasc. 70, Nr. 68 és 70.

nem személyi vagy más okok játszottak-e talán közre, azt most már nem lehet megállapítani. Lorenz mindenesetre tagadta a szavahihetőségüket. Pedig ezek a hibák általában eléggé nyilvánosak lehettek, éppúgy mint a többi rendnél, másrészt meg mégsem tételezhető fel a két levél szerzőjéről, hogy egész rendjüket súlyos rágalomokkal illették volna ok nélkül.

A zsinaton tehát foglalkoztak ezzel a kérdéssel is és a bajok főforrását abban fedezték fel, hogy túlságosan nagy a rendtartomány, a tartományfőnök nem tudja az egyes házakat eléggé sűrűn látogatni. A legelső teendő tehát a zsinat szerint az volna, hogy létesítsenek önálló magyar provinciát, az osztráktól függetlenül. Emellett még néhány más intézkedést is foganatosított a zsinat, így pl. hogy a provinciális semmiért nem fogadhat el pénzt, az egyes testvérek pedig, ha házonkívüli ápolásért valamit kapnak, a közös pénztárba legyenek kötelesek betenni.

Fiala Paszkál, a rend provinciálisa rögtön tudomást szerzett a zsinatnak erről a határozatáról és nem is késett igazolni magát a királynál.⁷² A rendtartomány egyáltalán nem nagy — mondotta Fiala — hiszen 1784. óta áll már fenn, sőt most már néhány rendházzal kevesebb is van; eddig mindig rendesen meg tudta látogatni, ellenőrizni azokat; azt a vádat pedig, hogy őt pénzzel megvesztegették volna, a leghatározottabban visszautasítja, ebből a szempontból egészen tisztának érzi a lelkiismeretét és bárkivel szemben igazolja magát.

Lorenz teljesen a megsértettet játszó provinciális mellé állt⁷³ és az egész ügyet úgy állította be, hogy az csupán a hazafias magyar papságnak a műve, tisztán nemzeti sovíniszta szempontból akarták a magyar rendtartományt az osztráktól függetleníteni. „Die Trennung der Ungarischen Barmherzigen Brüder-Ordens-Provinz von der Österreichischen liegt den dortigen Erz-Nationalen — so wie nicht minder die Eliminierung sämtlicher deutschen Ordensgemeinden schon seit Jahren — und die der Barmherzigen — im Kopfe, weil ihre Klöster zahlreichen und grossen Theils mit Deutschen besetzt.“⁷⁴ Lehetséges, hogy a zsinati atyákat nemzeti szempontok is vezették, de a fennmaradt iratok egyáltalán nem árulnak el ilyen indítóokot, hanem kizárólag vallásiakat és fegyelmieket. Kérésük eléggé méltányos is volt, hiszen akkor Magyarországon 13 rendháza állott az irgalmasoknak, amelyek igazán alkothattak volna már önálló rendtartományt.⁷⁵

⁷² St. A. St. R. 4175, 1826 és előzőleg már K. A. 263, 1822.

⁷³ Lorenz állásfoglalása 1826 aug. 11-ről. St. A. St. R. 4185, 1826.

⁷⁴ U. o.

⁷⁵ Lorenz egyébként a legdurvább magyar ellenes kirohanásra használja fel ezt

A domonkosokra vonatkozó határozattal szintén nem tudott egyetérteni Lorenz. A zsinat úgy döntött, hogy a vasvári és soproni kolostorok tagjait (kettőt-kettőt) Szombathelyre helyezték át, mert olyan kevesen vannak az egyes helyeken, hogy a rájuk bízott feladatnak nem tudnak eleget tenni. Lorenz másként látja itt is a helyzetet. Az atyák a vizitációs jelentés szerint munkájukat lelkiismeretesen ellátják mindenben, így tehát nincsen semmi szükség az egyes rendházak összevonására, annál kevésbé, mivel a domonkosoknál lényeges szabály, hogy minden tag egy bizonyos kolostorhoz tartozék.

Sokkal érzékenyebben érintette ezen kívül még Lorenzet a jezsuiták ügye, amely a zsinaton szintén szóba jött. Rudnay maga személy szerint nagyre becsülte a Jézus Társaságát,⁷⁶ még jobb pártfogójuk akadt azonban Klobusiczky Péterben, az exjezsuita kalocsai érsekben.⁷⁷ A többi püspök között, akiket Severoli mindig dicsért Rómához való hűségük miatt, Lorenz pedig éppen ezért elítélt,⁷⁸ bizonyára többen is voltak a jezsuitáknak barátai. Így érthető, hogy a zsinaton kétszer is szóba kerültek és a zsinati atyák tekintettel arra a sok érdemre, amit a Társaság a világegyház, de különösképen éppen a magyar egyház körül is szerzett, elhatározták, hogy a királytól kérik az engedélyt a magyarországi letelepedésükre. Őket tartották ugyanis a legalkalmasabbnak arra, hogy mint régebben, megint kezükbe vegyék az ifjúság nevelését, továbbá, őrájuk gondoltak ak-

az alkalmat. Az osztrák és magyar rendtartományokat csak azért sem szabad szétválasztani — írja előterjesztésében — mert az osztrákok sokkal jobban használhatók a betegápolásnál. Hivatkozik itt egy magyar főpap állítólagos kijelentésére, aki azt mondta volna, hogy „die deutschen Mitglieder haben weit mehr Beruf, Menschenliebe, Kenntnis und Geschicklichkeit, als die National-Kandidaten, welche meistens lauter rohe und auch nur einer mittleren Kultur kaum fähige, nur durch Amalgamation mit den Deutschen etwas menschlich und traktabel gewordene Leute sind, unter deren Wartung ohne die Hilfe der Deutschen vor sich zu haben, die Kranken schlecht fahren würden”. U. o.

⁷⁶ Midőn az oroszoktól kiűzött jezsuitákat befogadták Galiciába, azt a panaszt emelték nemsokára ellenük, hogy nem tartják be az uralkodói rendeleteket in publico-ecclesiasticis. Rudnayt ekkor megkérdezte a király, mi a véleménye általában erről a rendről. A primás a legnagyobb elragadtatás hangján szállt síkra mellettük és valóságos dicshimnuszokat zengett róluk. Tíz ifjút el is küldött saját költségén a galíciai novciátusba, hogy mire majd Magyarországon is megint letelepedhetnek, rendelkezzenek mindjárt magyar rendtagokkal is. St. A. K. A. 391, 1825.

⁷⁷ Klobusiczkyt mind az életrajzírója (Bedcsula Tamás: Vita Petri Klobusiczky, 100. l.), mind pedig a jezsuita lexikon (Koch S. J.: Jesuiten-Lexikon. Die Gesellschaft Jesu einst und jetzt. Paderborn, 1934. 1782. l.) a jezsuiták nagy pártfogójaként és szószólójaként említik.

⁷⁸ St. A. St. R. 4185, 1826 és u. o. K. A. 267, 1820.

kor is, midőn arról volt szó, hogy az elhanyagolt tanyai lakosság vallási ellátására vándorpapokat kellene munkába állítani.

Ezáltal azonban nemcsak a protestánsoknál okoztak a zsinati atyák megütközést, akik félték az „ebenso geschickt wie gefährlich”⁷⁹ jezsuitáktól és éppen ezért minden befolyásukat latbavetették a királynál ennek a megakadályozására, hanem Lorenzzel is szembekerült ezáltal a zsinat.

Lorenz többször is beszél különféle ügyekkel kapcsolatban a jezsuitákról, s mindannyiszor kemény, elítélő hangon nyilatkozik róluk.⁸⁰ Amíg nem voltak jezsuiták — mondja pl. egyik helyen — béke volt az egyházi életben, de íme, alig emelték fel újra a fejüket, megint itt van a békétlenség, úgy hogy igaza volt XIV. Kelemen pápának, hogy addig nem lesz igazi béke az egyházban, míg ez a rend fennáll. Ha még hozzávesszük, hogy a janzenisták és jozefinisták — az államtanács tagjai pedig azok — általában mennyire elutasító, sőt ellenséges álláspontot foglaltak mindig el a jezsuitákkal szemben, akkor könnyen el lehet képzelni, hogy nem akartak olyan határozatok szentesítéséhez hozzájárulni, amelyek ezeknek a jezsuitáknak a visszatelepítését lehetővé tették volna.

Ezek a szempontok tehát bizonyára közrejátszottak a zsinat elleni hangulat erősödésében és végleges elvetésében. Látunk azonban ezek mellett még más mozzanatokat is, amelyek Bécs számára szintén nem voltak kedvesek.

A két pontban ugyanis, amelyet pedig épp a kormány vétetett fel utólag tárgyalási anyagul, a zsinati atyák negative döntöttek. Az eltörölt szerzetes rendeknél alapítványozott miséket nem csökkentették, a bécsi felsőbb papnevelő intézet ügyében pedig úgy határoztak, hogy ha a rendelkezésre álló anyagi források nem elegendők tíz magyar növendék eltartására, akkor csökkentsék ezeknek a számát, de nagyobb anyagi megterhelést nem tudnak vállalni.⁸¹ Hogy mennyire szívügye volt pedig éppen ennek

⁷⁹ Berzeviczy Gergely: Nachrichten über den jetzigen Zustand der Evangelischen in Ungarn. Leipzig, 1822, 13. l.

⁸⁰ Midőn pl. Szepeszy erdélyi püspök egyházmegyei zsinatának határozatait Rómában két teológus bírálta s az egyik közülük eléggé kedvezőtlen ítéletet mondott, Lorenz rögtön kirohant a jezsuiták ellen. (Azt hitte ugyanis, hogy a jezsuita bíráló ítélte el Szepeszyt, pedig ellenkezőleg, a jezsuita Kohlmann sokkal enyhébb volt mint a társa.): „...da sich die bekannte, lockere und gefährliche Jesuiten Moral mit der wahren Morallehre Jesu Christi und seiner heiligen Kirche nirgends verträgt, so muß es da, wo es Jesuiten gibt, notwendig auch Jansenisten geben und zwar unter allen Ständen und Menschen Klassen, welche der Lehre Jesu Christi noch getreu bleiben.” Herman Egyed: idézett értekezése, 264. l.

⁸¹ A zsinat egészen nyíltan meg is mondta a véleményét az intézetről és fel-

az intézetnek a sorsa s így mennyire bánhatta a királyt a zsinat elutasító döntése, mutatja már az a körülmény is, hogy midőn Stanich Konstantin göög katolikus körösi püspök nem sokkal a zsinat után a királynál kihallgatáson jelent meg és neki jelentést tett általánosságban a zsinatról, a király különösen a felsőbb papképző intézet felől érdeklődött. A püspök válaszára azonban nem tett megjegyzést.⁸²

Ha a király külsőleg nem is mondott semmit és nem is tett megjegyzést az ügy miatt, annál őszintébben és keményebben fakadt ki miatta Lorenz Rudnay és az egész zsinat ellen.⁸³ Szószegéssel vádolta a primást, mert szerinte Rudnay addig, míg az Augustineum anyagi forrásai a rossz helyzet miatt elegendők nem lesznek, ünnepélyesen kötelezte magát a tíz magyar növendék költségeinek a megtérítésére. Most azonban nem akarja megtartani a szavát — mondja Lorenz — más püspöknek pedig nincs is mit megtartania, mert tudtuk nélkül tette a primás az ígéretet. E helyett azonban a buzgó primás mindenféle adományokat gyűjt és pénzt küld Krakkóba, hogy ott ugyanannyi jezsuita noviciust és teológust tartasson.⁸⁴

sorolta a hibákat, amelyek miatt nemcsak hogy nagyobb anyagi támogatás nem óhajtok adni az intézetnek, hanem ellenkezőleg, a legtöbb püspök inkább azt kérte, mentse fel őt a király az alól a kötelezettség alól, hogy az intézetbe növendékeket küldjen. Az intézet célja az alapítási irat szerint az lenne, hogy teológiai tanszékek betöltésére alkalmas papokat neveljenek. A püspökök szerint azonban erre a célra egészen megfelel a Pazmaneum és a pesti Központi Szeminárium, melynek növendékei az egyetemeken végzik tanulmányaikat. Erkölcsei szempontból nem találják helyesnek a főpásztorok, hogy a nagy városban eléggé felügyelet nélkül szabadon élnek ilyen fiatal papok, de főleg nincsenek megelégedve a növendékek anyagi helyzetével. Szerintük ugyanis túlsok költőpénzt, évi 300 forintot kapnak, míg ezzel szemben káplánok számára csak évi 60, plébánosoknak pedig átlag évi 300 forint a kongrua, amiből aztán minden kiadásukat fedezniök kell. Az Augustineum növendékeinek tehát túl nagyok lesznek az igényei és azután egy otthoni beosztás gyengébb anyagi jövedelmmel nem elégíti ki őket, letörni kedvüket s nem felelnek meg a várakozásnak. Arch. Prim. Fasc. 70 Nr. 179. Növelte még az intézettel szemben az ellenszenvet, hogy a magyar papság az udvar kémjeinek tekintette az Augustineum végzett növendékeit, akik mindent jelentettek a királlyal közvetlen összeköttetésben álló volt előljáróinknak. Fabius; i. m. 51. l.

⁸² „... in specie vero me etiam super eo interrogare dignatus est, quid circa Sublimius Presbyterale Institutum concluderimus: dumque rem, ut decuit proposuissim, hac quopue in parte se contentam remonstravit.” Arch. Prim. Fasc. 70, Nr. 192. Stanich Rudnayhoz intézett levele 1822 dec. 25-ről.

⁸³ St. A. St. R. 4185, 1826.

⁸⁴ Lorenz vádaskodása nem fedi teljesen a tényeket, mert Rudnay nem ígérte az összes püspökök nevében, hogy a 10 magyar növendék költségeit fedezik, hanem csak mint tervet vetette fel ezt. A maga nevében azonban megígérte, hogy évi 3000 forinttal támogatja az intézetet, ami éppen két növendék évi kiadása. Mint a zsinat krónikása fejegette, Rudnajt eléggé kellemetlenül érintette püspöktársainak eluta-

Ez a néhány ütköző pont forgott fenn a zsinat és Bécs között. Egyáltalán nem annyira súlyos dolgok, hogy ezek miatt ne lehetett volna a zsinati határozatokat, legalább módosításokkal, kihirdetni, de mégis csak ezeknek lett a következménye, hogy az államtanács tagjai a magyar főpapság műve ellen fordultak és tanácsukra a király 1826. okt. 26-án döntött a zsinat ügyében. Ez a döntés azonban messze volt attól, amit a zsinati atyák vártak és szerettek volna. A helyett, hogy a király hozzájárult volna, hogy a zsinat eredményét ünnepélyesen kihirdessék az egész ország katolikus népének és ennek szellemében egy jobb, mélyebb, buzgóbb vallási életnek a kezdetét indította volna el, a királyi döntés kiábrándítólag hatott és minden reményt szétoszlatt az emberek szívében.

A királyi leiratot a kancelláriához intézték és közölték benne, hogy a szemináriumi tanulmányi rend egységesítéséről hozott zsinati döntés nem valószínű meg, a tanulmányi bizottság alapján fog erre vonatkozólag a király dönteni. A domonkosok házainak a csökkentését és az irgalmasok rendtartományának kettéosztását szintén nem engedi meg a leirat, ellenben mindkét rend tartományfőnökét buzdítani kell, hogy a rendi szabályok betartására jobban ügyeljenek. A zsinattal szemben a király továbbra is megengedi, hogy a püspököktől megdorgált papok őhozá fellebbezhessenek, még ha egészen javíthatatlannak látszanak is. A könyvek ellenőrzését továbbra is az addigi kormányrendeletek szerint végzik, a zsinat erre vonatkozó kérése tárgyitalan. A zsinatnak ahhoz a döntéséhez, hogy a nyilvános bűnösöket cenzúra alá kell venni és az ilyeneknek, valamint akik a húsvéti gyónásukat nem végezték el, az egyházi temetést meg kell tagadni, a király csak abban az esetben járul hozzá, ha az egyházban még általában szokásban van ez a szigorú büntetés. Még néhány más döntésre vonatkozólag úgy intézkedik a királyi leirat, hogy az felesleges, a fennálló rendeletekhez kell mindenkinek igazodnia, majd azzal fejeződik be a resolutio, hogy minden másban a kancellária javaslatát kell elfogadni.

A kancellária csak néhány jelentéktelen dologban nem osztotta a zsinat véleményét. Ellenben jellemző pl., hogy az ifjúságnak jobb, vallá-

sító magatartása és nyíltan megmondotta, hogy ő ebben az ügyben a maga részéről már tett ígéretet a királynak és ezért évi 3000 forintot erre a célra fog is áldozni. (Fabius: i. m. 49. l.) Ezt egészen világosan belefoglalták a határozatokba is. (Rudnay terve 1819 nov. 15-ről St. A. St. R. 7791, 1819 és Arch. Prim. Fasc. 70, 179.) A későbbi aktákban mindenesetre soha sem kerül szó a Rudnay által fizetett összegekről, pedig egész részletes kimutatást közölnek. Úgy látszik tehát, hogy Rudnay valójában nem fizette meg azt az évi 3000 forintot. A növendékek számát később csökkentték, először nyolcra, majd később hatra. St. A. St. R. 4181, 1823.

sosabb szellemben való nevelését okvetlen szükségesnek mondja, „sed a revehendis ita dictis Sodalitatibus Marianis praescindendum est”.⁸⁵

A királyi leirat a kancelláriához ment, hogy ennek a szellemében szerkesztessék meg a végleges döntés, amit majd közölni kell a primással. Rudnay nagyon várta már ezt a közlést, — természetesen egészen más formában, mint ahogyan tényleg megtörtént. Amint láttuk, már 1823-ban is sürgette a királyt, hogy minél előbb erősítse meg a zsinati határozatokat, mert úgy vélte, csak akkor lesz igazi foganatja, ha minél előbb kihirdetik az eredményt, de hiába kért és könyörgött, hiába várta a kedvező döntést, egyik év a másik után mult el és Bécsből csak nem kapott megnyugtató választ.

Rudnay gondolhatta, hogy miért késik a várva-várt válasz, de magánúton biztos hírt hallott arról, hogy a késés oka az, hogy a király a kormányhatóságoknak és egyes személyeknek kiadta felülvizsgálat céljából a zsinati döntéseket.⁸⁶ Megtudta továbbá azt is, hogy a zsinatnak több határozatához olyan bírálatokat és megjegyzéseket fűztek, amelyek homlokegyenest ellenkeznek a zsinat szándékával. A primás ezért kérte a királyt,⁸⁷ hogy végleges döntés előtt küldje el neki az egyes bírálók megjegyzéseit, hogy ő azokra a zsinaton összegyűlt főpapok nevében és azok szellemében válaszolhasson. A határozatokban magukban ugyanis az indítókat csak nagyon röviden érintették.

Kérése azonban hiábavaló volt, a király nem teljesítette egyelőre. Csak 1827. márc. 24-én kapott végre egy királyi leiratot kézhez,⁸⁸ amely minden reményét megszüntette. Ferenc ugyanis közölte vele, hogy a zsinati határozatok ügyében a döntés már megtörtént; ha azonban ennek ellenére elő óhajtja terjeszteni az észrevételeit, megteheti azt.

Közben ugyanis — mint fentebb már láttuk — 1826. okt. 10-én elküldte a király a döntést jelentő leiratot. Rudnay azonban nem akart rögtön válaszolni, hanem várt, míg megkapja azt a királyi döntést, hogy annak alapján fejthesse ki a maga álláspontját,⁸⁹ amely hivatva volt egyúttal a zsinat igazi véleményét is visszatükrözni. Több mint félévig várákozott

⁸⁵ U. o. Ez a kancellária többségi álláspontját tükrözi vissza, amihez a kancellár, Koháry herceg nem csatlakozott, ellenkezőleg, erősen állást foglalt mellettük és a jezsuiták mellett.

⁸⁶ Arch. Prim. Fasc. 70, Nr. 196 és St. A. K. A. 357, 1826.

⁸⁷ U. o.

⁸⁸ Arch. Prim. Fasc. 70, 198.

⁸⁹ U. o. Rudnay megjegyzése: *Servit pro homagioli directione faciendoque usu, si b. Resolutio supervenerit.*

még rá ezután Rudnay, de midőn még mindig semmiféle értesítést sem kapott, megkérdezte végre a kancellária egyházi előadóját, Madarassyt, hogy hogyan is állnak a zsinattal az ügyek és miért nem kapja ő meg az erre vonatkozó királyi döntést.⁹⁰

Madarassy válaszában azt írta, hogy a kancelláriának egy szűkebb bizottsága foglalkozik az ügygel és biztosítja a primást, hogy nemsokára el is készül vele és a végleges döntésre vonatkozólag előterjesztést tesz a királynak. Persze amíg ez s aztán a végleges döntés meg sok más még megtörténik „adhuc tempus longius postulabunt”.

Ez a tempus longius azonban érthetetlenül sokáig húzódott el, úgy hogy már a királynak is túlságosan hosszúnak tűnt és azért utasította a közben kinevezett új kancellárt, Reviczkyt, hogy a primást minél előbb értesíteni kell a királyi döntésről és egyúttal felvilágosítást is kívánt, hogy mindezideig ez miért nem történt már meg.

Reviczky azzal mentette magát,⁹¹ hogy nagyon sokat foglalkozott ugyan már a zsinat ügyével és gyorsan el is akarta véglegesen intézni, de ennek nagy akadályok álltak az útjában. Részint meg kellett győződnie, hogy a nagyobb részt homályos leiratokban nincs-e talán több vagy kevesebb, mint amit Őfelsége kíván, másrészt a primás azt kívánja, hogy azokról a pontokról, amiket nem hagytak jóvá, ne történjék közlés. Hozzájárult azonban még ezekhez a nehézségekhez, hogy a zsinat határozatai között sok olyan is előfordul, amelyeket törvények vagy királyi rendelkezések már ügyis eléggé szabályoznak, viszont egyes határozatok ez utóbbiakkal szöges ellentétben állnak. Ezek miatt késett eddig az ügy végleges elintézése, de Reviczky igéri, hogy ez nemsokára meg fog történni.

Csaknem egy év telt azonban még el, míg Reviczky 1830. ápr. 3-án végre hivatalosan közölte Rudnayval, hogy 1826. szept. 16-án és okt. 10-én a király döntött a zsinati határozatok ügyében.⁹² Részletesen felsorolja azokat a pontokat, amelyekben az államtanács vagy pedig a kancellária más álláspontot foglalt el és egyúttal közli is az ennek értelmében való változtatást; végezetül megjegyzi még, jó volna, ha Rudnay ezeknek a változtatásoknak figyelembevételével átdolgozná az összes határozatokat és aztán ezt a tervezetet benyújtaná; a király hozzájárulása után ki lehetne azt a zsinat végzései gyanánt hirdetni.

⁹⁰ U. o. Fasc. 70, Nr. 197. Rudnay levele 1826 okt. 30-ról. Madarassy válasza 11 o. nov. 7-ről keltezve.

⁹¹ O. L. Acta Praes. 515, 1831. Reviczky felterjesztése 1829 júl. 13-ról.

⁹² Arch. Prim. Fasc. 70, Nr. 199.

Rudnay hamarosan neki is látott a munkának, hogy a kormányférfiak cenzurálásának a figyelembevételével a királyi kihirdetés számára tervezet készítsen. Utoljára azonban még egyszer megpróbálta, hogy a királyt rávegye arra, írja alá a zsinati határozatok eredeti példányait.⁹³ Vagy ha ezt nem akarná, legalább a mellékelt tervezet szerint hirdesse ki a zsinati határozatokat, hogy a zsinati atyák örömmel láthassák, hogy munkájuk mégsem volt hiábavaló.

Ez volt a tevékeny primásnak utolsó lépése a nagy zsinat ügyében, amellyel azt hitte, hogy életének főműve, a pozsonyi nemzeti zsinat, mégis befejezéshez jut. Ismét csalódott. Nem adatott meg, hogy munkájának, sok fáradozásának a gyümölcsét láthassa, mert a bécsi kormány nem reagált azonnal az ő utolsó ajánlatára, 1831. szept. 13-án pedig, mint az akkor országszerte dühöngő kolerának egyik áldozata, befejezte munkában, alkotásban, az egyház ügyéért való fáradhatatlan szorgoskodásban eltöltött nemes életét. Az esztergomi érseki szék halála után jó ideig betöltetlen maradt s így nem volt senki, aki a zsinati határozatok ügyét szorgalmazta volna, a legkevésbé persze a bécsi kormánykörök. Rudnay szép terve, a zsinati atyák buzgó tevékenysége, az összes püspökök és az egyházmegyék munkája, a valláserkölcsei élet mélyítését meg emelését célzó minden törekvés, eredmény nélkül maradt.

Illetve mégsem maradt egészen eredménytelen. „... der Geist, der aus ihr ausging und in alle Kirchen von Ungarn überging, der Gottesgeist, der über ihr geweht, hat die ganze ungarische Kirche wohltätig, segensreich durchdrungen...”⁹⁴ A püspökök annyiban merítettek belőle hasznot, amennyiben most már jobban ismerték a bajokat, a becsúszott hibákat és a közös tanácskozásokon alkalmas segítőeszközökre figyelmeztethették egymást. Habár a határozatok nem is érték el soha az uralkodói szentesítést és nem is hirdették ki soha őket ünnepélyesen, a püspökök többsége mégis ezek szellemében cselekedett,⁹⁵ anélkül természetesen, hogy erre hivatkozhattak volna.⁹⁶ Valami kis gyakorlati eredménye mutatkozott

⁹³ O. L. Acta Praes. 715, 1831. és Arch Prim. Fasc. 70, 199. Először a primás jún. 24-én írta meg ezt levelét. Midőn azonban meghallotta, hogy a levél valami módon nem jutott el rendeltetési helyére, júl. 21-én az elsőnek egy másolatát küldte el.

⁹⁴ Laurenz Hohenegger: Nekrolog des Herrn Kardinals und Fürstprimas von Ungarn, in: Neue theologische Zeitschrift. VI; Jahrgang I. Band, Wien 1833, 123—152 és 251—278. l.

⁹⁵ Meszlényi Antal: Az esztergomi főegyházmegye a reformkor elején. (Katolikus Szemle, XLVI. évfolyam 1932. I. füzet, 12. l. és Szokolszky Bertalan: A százéves kassai püspökség. 1804—1904 Kassa, 1904, 37. l.

⁹⁶ Rudnay pl. az erdélyi ferencesek tartományi főnökét a zsinati határozatokra

a zsinatnak annyiban is, hogy az utána következő években gyakrabban láttak napvilágot a vallás dolgában olyan királyi rendeletek, amelyek a zsinat határozataival megegyeztek és szemelláthatólag éppen ezeknek a hatása alatt jöttek létre.⁹⁷

Más azonban nem történt. A katolikusok vártak sokáig türelmesen a határozatok jóváhagyására. A Vallási és Egyházi Tár még 1833-ban is azt írja;⁹⁸ hogy a zsinaton mit végeztek, nem lehet tudni, mert a döntések a legfelsőbb megerősítésre várnak. Ez a megerősítés azonban sohasem következett be, még csak abban a formájában sem, hogy legalább azokat a határozatokat, amelyek ellen semmi kifogás nem volt, kihirdették volna.

Hiába volt tehát a király jószándéka buzgóbb vallási élet teremtésére, hiába üdvözölte még az államtanács is először a zsinatot, mint a régi kersztény szellem legszebb megnyilatkozását és ébresztőjét, hiába várták a főpapság és az egyházzal együtt érző hívek tömegei a katolikus hitélet reneszánszát, hiába szánták a zsinatnak a magyar egyháztörténelemben szinte azt a szerepet, amit Trient a világegyházban jelentett; a régi jozefinista szellemhez való ragaszkodás, az állam gyámkodása lehetetlenné tett minden igaz benső megújulást. A zsinat azonban minden esetre a magyar egyháznak büszkesége marad, mert annak a jele, hogy míg a monarchiának más részeiben szinte ellenállás nélkül érvényesült a jozefinista felvilágosodottság hitközömbösséget árasztó szelleme, addig nálunk legalább volt próbálkozás megújulásra s nem a magyarságon múltott, hogy ez nem következhetett be.

Ritsmann Pál.

való hivatkozással megerősítette méltóságábn, mert ezt a primásnak tartotta fenn a zsinat. Az erdélyi püspök, báró Szepesy azonban emiatt panasszal fordult a királyhoz, amiért ez Rudnayt meg is rötta, mert a meg nem erősített zsinati határozat értelmében cselekedett az eddig érvényben lévő királyi rendelettel szemben. St. A. St. R. 6850, 1823 és 3614 1824.

⁹⁷ 1824 jan. 27-én Klobusiczky felszólítást kapott a helytartótanáctól, hogy az erkölcsök általános romlottságával szemben tegyen javaslatot egészséges reformok megvalósítására. Klobusiczky rögtön Rudnayhoz fordult, mert úgy vélte „Resolutionem hanc regiam in consequentiam operati nostri synodalis, in quo quantum me reflectere possum, omnia haec objecta attacta erant, editam esse.” Arra kéri tehát Rudnayt, küldje el neki a zsinat aktáit. Rudnay azonban azt tanácsolta neki, válszoljon éppúgy a helytartótanácsnak, mint ahogy hasonló helyzetben ő szintén válaszolt már: Nincsen semmi célja annak, hogy a kormánynak mindig újabb és újabb tanácsokat adjunk, mivel a zsinaton minden ügyet behatóan megtárgyaltunk. Arch. Prim. Fasc. 70, Nr. 198. Klobusiczky levele 1824. jan. 26-ról, Rudnayé febr. 3-ról keltezve.

⁹⁸ IV. füzet, 174. I.